TOPLUMSAL
tarih

329
MAYIS 2021

SANATIN/SANATÇININ İKİ AYRI YOLU ÜZERİNE...

ESRA ARAS

"Ataç Özlüklerinin Tüm Issıları" Kamâl Atatürk

MEHMET Ö. ALKAN

Jön Türklerin Siyasî Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası

MURAT YILMAZ

27 Mayıs'ı Çoklu Bir Darbe Süreci Olarak Anlamak

BEYCAN MURA

Metin And'ın Çarşı Ressamları

HAZIRLAYAN: AYŞE OZİL

Osmanlı İzmir'inde Ekmek Fabrikası Kurma Girişimleri

ALAATTİN DOLU

Mimar Mehmed Vedad Bey'in Diyarbakır'da Kûfî Hat ile Yazdığı Kitabe

OKTAY TÜRKOĞLU

Ankara ve Atatürk: Ankara İsminin "Atatürk"e Çevrilmesi Tartışmaları

YUNUS PUSTU

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | ISSN: 2717-7459

ISSN 2717-7459 00329
9 772717 745901

Merhaba,

Türkiye pandemi tedbirleri uyarınca tekrar tam kapanmaya giderken hazırladığımız bu sayıda umarız siz değerli okurlarımızın ve sevdiklerinizin sıhhati yerindedir.

Bu sayımızda da sizleri tarihte ilginç bir gezintiye çıkaracağız.

Mehmet Ö. Alkan, pek bilinmeyen bir olaya ışık tutarak, otuzlu yılların başındaki dilde sadeleşme ve dilin Türkçeleştirilmesi çabalarının Kemal Atatürk'ün isminin değiştirilmesine kadar nasıl vardığını mahir üslübuyla aktarıyor.

Yunus Pustu, Atatürk'ün vefatını izleyen yaslı günlerde Ankara'nın adının Atatürk olarak değiştirilmesi teklifini ve ertesindeki tartışmaları anlatıyor.

Bu sayımızın kapak konusunda Beycan Mura, 27 Mayıs Darbesi'ne ve ardından yaşananlara süreç olarak yaklaşarak bu olgu ve olaylara iç içe geçmiş üç askeri darbenin bileşiminden oluşan bir çoklu darbe dönemi şeklinde bakılması gerektiğini ileri sürüyor.

Alaattin Dolu, bizi 19. yüzyıl sonuna götürerek Osmanlı İmparatorluğu'nda modern ekmek fabrikası kurma girişimlerini, bunlara karşı farklı odaklardan gelen destek ve direnişi resmediyor.

Murat Yılmaz, Jön Türklerin II. Abdülhamid'e karşı verilen mücadelede kadın hareketine atfettikleri özel anlamın ve bu hareketin güçlenmesi için verdikleri teşviğin izini sürüyor.

Oktay Türkoğlu, ilginç yazısında ülkemizin yetiştirdiği öncü mimarlardan Vedad Tek'in Diyarbakır'da daha yirmili yaşlarının başındayken Kûfi yazıyla nakşettiği bir kitabeden yola çıkarak Kûfi yazının geri dönüşünün nedenlerini ve Tek'in eserlerindeki yansımasını tahlil ediyor.

Esra Aras, Sabahattin Ali ve Yahya Kemal Beyatlı'nın eserleri ve yaşamlarını odağına alarak sanatın iktidarla kurduğu çetrefilli ilişkiyi masaya yatırıyor.

Ayşe Ozil, Osmanlı görsel sanatlarına dair yaptığı çalışmalarla alanın öncüsü olan Metin And'ın *Çarşı Ressamları* kitabı üstüne konunun uzmanlarından Serpil Bağcı ve kitabı yayına hazırlayan Tülün Değirmenci-M. Sabri Koz ile bir söyleşi gerçekleştiriyor.

Güzin Özen Yılmaz bizleri 17.yüzyıl İstanbul'una zevkli bir seyahate çıkararak şehirde hangi kumaş ve renklerin beğenildiğini anlatıyor.

Duygu Gürses Tarbuck, duygular tarihi açısından melankolinin 17.yüzyıl Avrupa'sında nasıl yorumlandığını ve farklı bakış açılarını gözler önüne seriyor.

Bu sayının son yazısında Murat Şiviloğlu, geçtiğimiz ay yitirdiğimiz kıymetli tarihçi dostumuz Yavuz Sezer'in kaybıyla nasıl eksildiğimizi bizlere bir kez daha hatırlatıyor.

Önümüzdeki ay görüşmek üzere, sağlıcakla kalın.

Erhan Keleşoğlu

İÇİNDEKİLER

04 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

09 **"Ataç Özlüklerinin Tüm Issıları" Kamâl Atatürk**
MEHMET Ö. ALKAN

16 **Ankara ve Atatürk: Ankara İsminin "Atatürk"e Çevrilmesi Tartışmaları**
YUNUS PUSTU

24 **27 Mayıs'ı Çoklu Bir Darbe Süreci Olarak Anlamak**
BEYCAN MURA

32 **Osmanlı İzmir'inde Ekmek Fabrikası Kurma Girişimleri**
ALAATTİN DOLU

38 **Jön Türklerin Siyasî Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası**
MURAT YILMAZ

46 **Mimar Mehmed Vedad Bey'in Diyarbakır'da Kûfî Hat ile Yazdığı Kitabe**
OKTAY TÜRKOĞLU

54 **Sanatın/Sanatçının İki Ayrı Yolu Üzerine...**
ESRA ARAS

HAZIRLAYAN: **EMEL SEYHAN**

Amele Bayramı

1 MAYIS 1921 **İKDAM**

Bugün 1 Mayıs Amele Bayramı'na müsadif olması dolayısıyla Türkiye Sosyalist Fırkasına mensup ameleden arzu edenler istirahat edecek ve eğlenecektir. Bundan dolayı bugün tramvay, tünel, Şirket-i Hayriye, Haliç amelesinin ekserisi çalışmamaya karar verdikleri cihetle Boğaziçi vapurları ile tramvayların işlememeleri muhtemeldir. Mamafih İstanbul'a inmek mecburiyetinde olanlar için bazı vapurlar işleyecektir.

İzmir Rumlarının Yunanlılardan Şikâyeti

1 MAYIS 1921 **İKDAM**

İzmir'de sakin Rum ve Hristiyanlar namına bin küsur imza ile Makam-ı Sadarete bir ariza takdim edildiği haber alınmıştır. Bu arizada Yunanlıların İzmir'de icra ettikleri tazyikat teşri edilmekte ve Osmanlı tabiiyetini haiz Hristiyanların maruz kaldıkları muameleden şikâyet edilerek men'i için teşebbüsatta bulunulması istirham olunmaktadır.

1 Mayıs İşçi Bayramı

2 MAYIS 1921 **İKDAM**

1 Mayıs bütün memalik-i mütemeddinede sosyalistlerin ve (organize) işçilerin bayramıdır. Şehrimizde de bu İşçi Bayramı dün işçiler tarafından tesid edilmiştir. Bu sebeple dün Şirket-i Hayriye, Haliç ve tramvay şirketleri amelesi çalışmadıklarından şehrimiz vesait-i nakliyesinin bir kısmı azimi muattal kalmıştır. Yalnız Bebek hattında üç araba, Şişli-Tünel hattında da birkaç araba uzun fasılalarla işletilmiştir. Seyr-i Sefain vapurları ile (Haydarpaşa'dan) ve (Sirkeci-Çekmece) trenleri tatil-i seyr ü sefer eylememişlerdir. Şehrin karanlıkta kalmaması için elektrik amelesi de çalışmıştır. Vesait-i nakliyenin tatil-i seyr-ü seferi yüzünden Boğaziçi'nde ve uzak mahallelerde sakin memurlardan birçoğu vazifeleri başına gelememişlerdir. Ameleden bir kısmı bayramlarını tesid için mavi işçi gömlekleri giydikleri ve kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hemen hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Sosyalist Fırkası Merkez-i Umumisine kırmızı bayrak keşide olunmuştu. Amelenin bindikleri bazı otomobiller de kırmızı bayrakları takmışlardı. Dün aynı zamanda Paskalya'ya rastladığından umumi vesait-i nakliyenin işlememesinden istifade edenler kayıkçılar ve arabacılar olmuştur. Çalışmayan işçiler dün havanın letafetinden bilistifade kırlara giderek eğlenmişlerdir. Dün 1 Mayıs münasebetiyle Türkiye Sosyalist Fırkasının Bab-ı Âli Caddesi'ndeki merkezinde bazı merasimler yapılmış ve saat ondan bire kadar Enternasyonal marşı çalınmıştır. Aynı zamanda her şubeden birer heyet fırka merkezine gelerek beyan-ı tebrikat etmişlerdir. İşçiler arasında dün işret men edilmiş olduğu için hiç kimse sarhoş olmamış ve hiçbir vaka zuhur etmemiştir.

Anadolu, Bila-Kayd ü Şart Tahliye İstiyor

2 MAYIS 1921 **İKDAM**

Kuva-yı Milliye İzmir ve Trakya hakkında müzakeratta bulunmak kararından feragat etmiştir. Kuva-yı Milliye'den alınan haberlere göre Ankara Hükümeti İzmir ve Edirne meseleleri hakkında müzakeratta bulunmak kararından feragat etmiştir. Hükümet bu bâbda hiçbir teklif kabul etmeyip bila-kaydı ü şart İzmir ile Edirne'nin tahliyesini talep edecektir.

Azerbaycan'ın Anadolu'ya Muaveneti

2 MAYIS 1921 **İKDAM**

Batum'dan yazılan bir mektupta okunduğuna göre Azerbaycan Hariciye Komiseri Kars'a bir telgraf çekerek Sovyet Azerbaycan'ının Türkiye'deki amele sınıfına her vechile muavenetten hâli kalmayacağını bildirmiştir. Bu muavenet cümlesinden olarak Bakü'den Kars'a kırk vagon neft gönderilmiştir.

Anadolu'da Demiryolu İnşaatı

5 MAYIS 1921 **İKDAM**

Ankara 29 Nisan -Anadolu Ajansı– Büyük Millet Meclisi dünkü içtimaında Erzurum-Erzincan, Havza-Samsun şimendifer hatlarının inşası için Nafia Vekaleti tarafından talep edilen tahsisat kabul edilmiştir. Nafia Vekaletinin beyanatına nazaran mezkûr hatların inşasına kifayet edecek derecede malzeme, vagon, lokomotif mevcut olduğundan inşaata hemen başlanacaktır.

Bulgar Dağı Gümüş Madeni

5 MAYIS 1921 **İKDAM**

Anadolu toprağının her yeri başlı başına bir hazinedir. Şimdiye kadar bu çok kıymetli hazinemizden maalesef hiç istifade edemedik, istifade etmesini bilemedik. Şayan-ı teşekkürdür ki İktisat Vekaleti ve bu vekâletin başında bulunan Celal Beyefendi bu işlere lazım gelen ehemmiyeti atfetmişler ve memleketin muhtelif yerlerinde yüzüstü bırakılmış veya hiç kıymet verilmemiş madenlerin işletilmesi için teşebbüste bulunmuşlardır. Konya Vilayeti dâhilinde bulunan Bulgar Dağı (bugün Bolkar Dağları) gümüş madeni

hakkında yapılan tetkikata nazaran mezkûr madende bugün mevcut en ibtidai ve en basit vesait-i adiye ile çalışılacak olursa bir sene zarfında 4.852 lira darbına kâfi 10.000 dirhem altın, 128,514 mecidiye darbına kâfi 800.000 dirhem gümüş ve 100.000 okkadan fazla mürdeseng (kurşun oksit) istihsal edilebilir.

Ankara Meclis-i Kebir-i Millisinde

9 MAYIS 1921 **İLERİ**

Atina 7- Ankara Meclis-i Millisi, Bekir Sami Bey tarafında Londra'da Fransa ve İtalya ile akdedilen itilâfnameleri tasdik etmiştir. Kilikya'nın Şimal Hududu: İstanbul'da 4 Mayıs tarihli *Tan* gazetesine bildirildiğine göre Ankara Meclis-i Millisi Türkiye ile Fransa arasında Londra'da akdedilmiş olan itilâfnameyi müzakere etmiştir. Muahedenin mevki-meriyete vaz'ından sonra Kilikya'da Fransız kıtaatının bulundurulması ve muhtelit bir jandarma teşkili aleyhinde itirazat serdedilmiştir. Buna mukabil meclis, jandarmanın taallüm ve terbiyesi hususunda muayyen bir hudut dahilinde Fransız zabitanının celbini kabul etmiştir. Meclis muahedenin Kilikya'nın şimal hududu hakkındaki mevadını tasvip eylemiştir.

Kömür Amelesi Hakkında Bir Kanun

10 MAYIS 1921 **İKDAM**

Büyük Millet Meclisi Ereğli ve Zonguldak madenlerinde çalışan amelenin muhafaza-i hukukunu kâfil (kefil) bir kanun kabul etmiştir. Bu kanuna nazaran maden amelesine hıfzıssıhhaya muvafık evler verilecek on sekiz yaşından genç olanlar ocaklar etrafında çalıştırılmayacaktır. Amele sekiz saat çalışacaktır. Kazaen vefat edenlere veya hastalananlara, madenciler tarafından tazminat verilecektir. Maden ocaklarında umum için bir cami ve bir gece mektebi tesis ve inşa edilecektir.

Ankara'da Darülfünun

11 MAYIS 1921 **İKDAM**

İstihbaratımıza göre Ankara'dakiler Ankara'yı Türk münevverlerinin merkezi yapmak istiyorlar. Bunun için bütün muallim ve muharrirleri İstanbul'dan oraya davet ettiler. Ankara'da gelecek sene bir darülfünun açmak fikrindedirler. *İkdam* muharriri Yakup Kadri Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından davet edildiği için Ankara'ya hareket etmiştir.

Şark Meselesi Silahla Halledilemez

11 MAYIS 1921 **İKDAM**

Kont Sforza Paris'ten geçtiği sırada *Tan* muharriri müşarünileyh ile Şark meselesi hakkında mülakat yapmıştır. İtalya Hariciye Nazırı Şark meselesinin silahla halledilemeyeceğini ve ahvalin o kadar uzak olmayan istikbalde kendisine hak vereceğinden emin olduğunu beyan eylemiştir. Kont Sforza Türk – Yunan meselesinin yalnız Türklerle Yunanlılar arasında bir mesele halinden çıktığı ve belki bütün Avrupa'nın bu mesele ile alakadar bulunduğu fikrini dermeyan eylemiştir.

Erkeklik Kadınlık Kalmayacak mı?

12 MAYIS 1921 **İKDAM**

Paris 11 Amerika Ajansı- Fransız âlimleri yakın bir atide tebdil-i cinsiyet imkânının hâsıl olacağı kanaatindedirler. Herhangi bir kadın erkek olmak isterse veya bir erkek kadın olmak isterse bu nispeten az müşkülat ile yapılabilecektir. Bir Fransız uleması bir erkeği dişiye tahvil etmeye muvaffak olmuştur. İlk tecrübe bir kurbağa üzerinde icra edilmiştir.

Metin Anadolu

12 MAYIS 1921 **İLERİ**

Evvelki gün Karadeniz'den limanımıza Bandırma vapuru gelmiştir. Mezkûr vapur Batum'dan Mayıs'ın altısında hareket ettiği halde ancak evvelki gün İstanbul'a geldiği için yalnız 6 Mayıs tarihli Anadolu Ajansını getirebilmiştir. Muharrirlerimizden biri vapur yolcularından âtideki izahat ve tafsilatı almıştır: "Anadolu'da yeniden dört mühimmat fabrikası tesis edilmiş olup bunlar geceli gündüzlü çalışmaktadır. Bu suretle Anadolu artık mühimmat-ı harbiye tedariki hususunda harice muhtaç olmaktan hemen hemen kendini kurtarabilmiştir. Fıkdan-ı vesait içinde Anadolu'nun ihtiyacat-ı harbiyesini temin edebilmesi cidden şayan-ı hayret ve takdirdir."

Kürtlerin İsyanı Yalan

12 MAYIS 192 **İLERİ**

Kürtlerin isyanı külliyen maksad-ı mahsusa ve melunane ile neşr ve işâa edilmiştir. Bütün Kürtler camia-i Osmani'den kat'iyyen ayrılmak fikrinde değildirler. Bunu daima delail ile ispat etmektedirler. Mustafa Kemal Paşa'ya her gün beyan-ı muhadeneti mutazammın Kürt şeyhlerinden gelen arizalar büyük bir yekûne baliğ olmaktadır. Hem bunlar gizli kapaklı şeyler değildir. Anadolu Hükümeti bunları aynen gazetelerle, ajanslarla neşretmektedir. Garp Cephesi'nde icra-yı hareket eden sekiz Kürt süvari alayı ise Kürtlüğün ve Türklüğün nasıl layenfekk (ayrılmaz) bir kül olduğunu ve bir tehlike karşısında ebediyen ve ezeliyyen müştereken çalıştıklarını ve çalışacaklarını gösteren bir numunedir.

Mister Lloyd George'a Göre Anadolu Meselesi Küçük Bir Hadiseden İbarettir

13 MAYIS 1921 **İKDAM**

Londra'dan bildirildiğine göre Mister Lloyd George, irad eylediği bir nutukta, Şark meselesinden de bahsetmiş ve bu dakikada yalnız bir Anadolu meselesi mevcut olduğunu ve bunun da küçük bir hadiseden ibaret bulunduğunu söylemiştir.

İstanbul ve Boğazların Bitaraflığına Riayet

15 MAYIS 1921 **İKDAM**

Atina 13- Yunan gazetesine göre müttefikler Türk-Yunan muhasamatında kati bir bitaraflık muhafaza etmek azminde bulundukları cihetle İstanbul ile Boğazları bitaraf ilan etmeye karar vermişler ve bu havaliden Yunan sefain-i harbiyesini uzaklaştırmayı tensip eylemişlerdir. Evvelki gün şehrimize gelen Yunanlıların Averof Zırhlısı ile limanımızda ve Marmara Denizi'nde bulunan bilumum Yunan sefain-i harbiyesinin bir iki güne kadar Yunanistan'a avdet edecekleri haber alınmıştır.

İnas Sanayi-i Nefise Sergisi

16 MAYIS 1921 **İKDAM**

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi talebeleri bu sene vücuda getirdikleri eserleri dün Bezm-i Alem Valide Sultanisi dahilindeki salonda teşhir etmişlerdir. Sergi Maarif Nazırı Raşit Bey'in huzuruyla küşat edildiği gibi merasimde Tedrisat-ı Âliye Müdürü Refik, ressam Sami Beyler ile daha bazı zevat hazır bulunmuşlardır. Serginin resm-i küşadı ile orada bulunan bir muharririmize Sanayi-i Nefise'nin inas kısmı müdürü Adil Bey âtideki izahatı vermiştir.

Bu gün sergide gördüğünüz eserler bütün bu yoksuzluk içinde, talebenin gayretiyle vücuda gelmiştir. Her şeyden mahrum bulunan Sanayi-i Nefise talebesi, yalnız sanat aşkıyla her türlü yoksuzluğa göğüs geriyorlar. Mektep 331 senesinde küşat edilmiş, fakat bu günkü şeklini buluncaya kadar pek çok istihaleler geçirmiştir. El'an mektebin ayrı bir binası yoktur. Burada çalışan talebelerin biri talebe-i asliyeden diğeri namzet olmak üzere iki kısma tefrik edilmişlerdir. Mektebe dahil olmak isteyenler evvela, müsabakaya girerler ve bu suretle mektebin kat'i talebesi olabilirler. Ve her dersten aldıkları dereceye göre bir mevki sahibi oldukları gibi derece-i liyakatlarına göre de altın, gümüş, tunç madalya ve zikr-i cemil (eskiden mekteplerde verilen bir mükâfat) alır. Mektepte gösterilen dersleri ikmal edenler Maarif Nezareti hesabına iki sene müddetle Avrupa'ya gönderilir. Bu sene müsabakaya dahil olan otuz beş hanımdan ancak yedisi muvaffak olmuştur. Bunlardan Nuriye Faik Hanım birinciliği, Muazzez Hidayet Hanım ikinciliği, Samiye Sami Hanım üçüncülüğü kazanmışlardır.

Sergide en ziyade göze çarpan resimler Melek, Nevzat, İhsan, Güzin, Efraz Hanımların eserleridir ki bu hanımlar madalyalar ile taltif edilmişlerdir. Talebeler bu sene model hususunda hiçbir güçlük çekmemişlerdir. Rus madamlar bu hizmeti seve seve ika etmişlerdir. [...]

Büyük Millet Meclisi'nde Yeni Bir Grup

18 MAYIS 1921 **İKDAM**

Ankara 11 Mayıs Anadolu Ajansı- Büyük Millet Meclisi azasından mühim bir kısmı ahiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu unvanı altında yeni bir grup teşkil etmişlerdir. Grubun kısa bir madde-i esasi halinde tespit edilmiş olan programı Erzurum ve Sivas kongrelerinde tespit ve son İstanbul Meclis-i Mebusan'ı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyid olunan Misak-ı Milli esasatı dairesinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklalini temin edecek bir sulh ve müsalemet istihsalidir. Grup bilumum milletin kuvve-i maddiye ve maneviyesini bu gayeye tevcih ve istimal edecek, memleketin resmi ve hususi bilumum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmaya devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu idaresinde peyderpey tesbit ve ihzara çalışacaktır. [...]

Bekir Sami Bey'in İstifası

19 MAYIS 1921 **İKDAM**

Anadolu'dan Gelen Bir Zatın Bekir Sami Bey'in İstifası Hakkında Verdiği Malumat *Journal D'Orient*'dan: Dün Anadolu'dan gelen bir zat ile mülakat edebildik. Mumaileyh beyanat-ı âtide bulundu: "Ankara'dan Mayıs'ın ikisinde müfarekat ettim ve Bekir Sami Bey'in istifasını ancak İnebolu'da haber aldım. Fakat Ankara'dan müfarekatımdan evvel buhranın alâimi görülmekte idi. İlk şayialar heyetin Londra'dan avdetini müteakip deverana başladı. Ankara'da icra ettiğim hususi mülakatlara nazaran nazırın istifası ancak şu suretle izah edilebilir. Bekir Sami Bey sıfat-ı mümtazesi asri kelimesi ile hülasa edilebilir bir rical-i siyasidir. Müşarünileyh her şeyin, mantık ve itidalle mülhem bir siyaset ile halledilebileceğine kani olanlardandır. Binaenaleyh Bekir Sami Bey cebir ve tazyik siyasetinin en şiddetli hasmıdır. Heyetin Londra'dan avdetinden beri Meclis-i Milli hemen daimi surette içtima halindedir. Bazı defa celselerin gece yarısına kadar uzadığı vaki olmuştur.

Bugün Ankara'yı işgal eden meseleler evvelemirde Yunan Harbi, saniyen Fransa ve İtalya ile akdedilen itilâflardır. Bu itilâflar her ne kadar meclisin ekseriyetince henüz tasdik edilmemişse de ekseri aza beyhude ve boş münakaşalara mahal verilmeksizin mezkûr itilâfların kabulü fikrindedir. [...]"

1 Mayıs Sosyalist Bayramı

20 MAYIS 1921 **İKDAM**

Bütün dünya sosyalistlerinin bayramı olan 1 Mayıs günü Ankara'da Bolşevik Sefarethanesi önünde kızıl bayraklar asılmış "Yaşasın komünizm, kahrolsun kapitalizm ve emperyalizm" yazılı levha talik olunmuştur.

Madam Gaulis

20 MAYIS 1921 **İLERİ**

Beş Fransız gazetesi namına Anadolu'ya giden maruf Fransız muharriresi Madam Gaulis dün Gül Nihal Vapuru ile şehrimize gelmiştir. Madam Gaulis İnönü Muharebesi'nde İsmet Paşa hazretleriyle beraber muharebe meydanında ispat-ı vücut ettiği gibi, Yunanlıların ricatları esnasında köylerde ika ettikleri fecayii bizzat gözleriyle görmüştür. Madam Gauilis Fransız matbuatı için artık müphemiyetten çıkmış hakikatlerin vesikaları ile Paris'e gidiyor. [...]

Anadolu Kabinesinin İstifası

21 MAYIS 1921 **İKDAM**

Ankara 17 Mayıs Anadolu Ajansı- Büyük Millet Meclisi'nin dünkü içtimaında Muvazene-i Maliye Encümeni ile Heyet-i Vekile arasında hâsıl olan ihtilâf üzerine Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa heyetin istifasını meclise arz etmiştir. Heyet-i Vekile müteakiben yeni heyetin intihabına kadar vekâleten tedvir-i umur edecektir.

Millet Meclisi'nde Üç Muhtelif Cereyan Mevcut

21 MAYIS 1921 **İKDAM**

Ankara Millet Meclisi'nde üç muhtelif cereyan mevcuttur. Birinci cereyan derhal bir sulh taraftarı, ikincisi sonuna kadar harp taraftarı, üçüncüsü ise İstanbul Hükümeti ile anlaşarak sulh akdi taraftarıdır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu üç muhtelif cereyana karşı hareket ve vahdet-i milliyeyi tesis etmek maksadı ile teşkil edilmiştir.

Kız Sanayi Mektebi Menfaatine Müsamere

21 MAYIS 192 **İKDAM**

Ankara Muallim ve Muallimeleri Cemiyeti tarafından fakir İslam kızlarının okutulması ve teknik işlerini öğrenmeleri maksadıyla bundan dört beş aya evvel bir kız sanayi mektebi vücuda getirilmişti. Bu mütevazi teşebbüs bu gün kırk kadar fakir kızı talim etmektedir. Büyük Millet Meclisi'nin sene-i devriyesi münasebetiyle muhterem Mustafa Kemal Paşa hazretlerine takdim edilen hediyeler meyanında bu mektep talebesinin tiftikten ördüğü bir masa örtüsü de vardı. Büyük bir emel-i milli ile açılan bu mektebin menfaatine bir müsamere verilmiştir.

Ankara'da Yeni Heyet-i Vekilenin Teşkili

22 MAYIS 1921 **İLERİ**

Ankara Heyet-i Vekilesinin 16 Mayıs tarihindeki Millet Meclisi içtimaında Reis Fevzi Paşa'nın ahval-i sıhhiyesine binaen istifası üzerine Millet Meclisi'nin yeni heyeti intihab için 19 Mayıs Perşembe günü içtimaı mukarrerdi. Bu içtimada Heyet-i Vekile Riyasetine Garp Cephesi Gurubu Kumandanı ve sabık Dahiliye Vekili Refet Paşa hazretlerinin tayini dün yazdığımız gibi takarrür etmiştir. Refet Paşa Teşkilat-ı Milliye'nin müessisi ve müdiranı meyanında birinci sınıfı işgal etmektedir. Azmi, dirayeti ve kararları tatbikte gösterdiği metanet bütün kendisini tanıyanlara büyük bir itimat telkin etmiştir. Bizim istihbaratımıza göre kabinenin diğer azaları arasında mühim tebeddülat olmayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Hristiyanları

26 MAYIS 1921 **İKDAM**

Kuva-yı Milliye menabiinden istihsal ettiğimiz malumata nazaran Mustafa Kemal Paşa Hristiyanlara karşı tazyik ve muamele-i cebriyede bulunanlar tecziye edileceğini taşralara tamim etmiş ve işbu emre muhalif hareket eden mutasarrıf ve kaymakamların azledileceğini beyan eylemiştir.

Anadolu Metropolitleri İstanbul Patrikhanesi ile Kat-ı Münasebet Ettiler

26 MAYIS 1921 **İKDAM**

Anadolu'dan gelen yolcuların beyanatına nazaran Samsun, Trabzon, Giresun ve Kayseri metropolitleri Ankara Meclis-i Millisine telgrafla arz-ı sadakat etmişler ve İstanbul Rum Patrikhanesinin takip etmekte olduğu hatt-ı hareketi takbih ile mezkûr Patrikhane ile kat-ı münasebet ettiklerini bildirmişlerdir. Meclis-i Milli bütçe müzakeratının hitamını müteakip Ortodoks Patrikhanesinin tesisi meselesini müzakere edecektir.

Lozan'daki Türk Konferansı

30 MAYIS 1921 **İLERİ**

Jön Türklerin senelik kongresi Lozan'da akd-i içtima ederek Mustafa Kemal Paşa'nın programını tamamıyla kabul etmiş ve kat'i surette onu himaye ve müdafaa etmeyi tensib eylemiştir.

HAZIRLAYAN: **BAŞAK EMİR**

"Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" seminer dizimiz bu ay içerisinde başladı. Doç. Dr. Y. Doğan Çetinkaya koordinatörlüğünde, Vangelis Kechriotis anısına düzenlediğimiz Perşembe Konuşmaları 2021 Bahar döneminde "Türkiye Komünizminin Tarihsel İzleri" temasıyla gerçekleşiyor. Seminer dizimizin bu ilk sunumunda "Mustafa Suphi'nin (1908-1913) Dönemi ve İlk Yazıları" başlığıyla Hamit Erdem 8 Nisan'da konuğumuz oldu. Seminer dizimizin ikinci sunumunda "Tütüncülerin Tarihi" başlığıyla Egemen Yılgür 22 Nisan'da konuğumuz oldu. Bu seminer etkinliklerimize YouTube kanalımız üzerinden erişim sağlayabilirsiniz.

Tarih Vakfı ile Koç Üniversitesi ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na Nisan ayında, BMI Araştırma projesi ekibinden Antonios Botonakis (GABAM ve Hellenic Mediterranean University), Alexandros Charkiolakis (The Friends of Music Society) ve Merve Özkılıç (GABAM) konuk oldu. 6 Nisan'da gerçekleştirilecek söyleşinin başlığı "Byzantine Musical Instruments Research Project" idi. Moderatörlüğünü Senem Acar'ın (Suna Kıraç Kütüphanesi) üstlendiği bu söyleşide BMI Araştırma Projesi ekibi duvar resimleri, ahşap ikonalar, el yazmaları vb. eserler üzerinde yer alan müzisyen ve müzik aletleri figürlerinden yola çıkarak Bizans seküler müziği ele alındı.

Tarih Vakfı Ankara tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları'nın altıncı toplantısı da bu ay Mehmet Kendirci'nin "Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğlence ve Siyasal İktidar" başlıklı sunumuyla 9 Nisan'da; yedinci toplantısı ise Gülşah Torunoğlu'nun "Türkiye ve Mısır'da Karşılaştırmalı Feminist Bellek Oluşumu ve Feminist Literatür: Kazanımlar, Boşluklar, Yamalar" başlıklı sunumuyla 23 Nisan'da gerçekleşti. Bu söyleşilere Tarih Vakfı Ankara Youtube kanalı üzerinden erişebilirsiniz.

Tarih Vakfı ile Eskişehir Tepebaşı Belediyesi ortaklığında düzenlenen Tarih Konuşmaları bu ay da uzaktan erişim ile devam etti. Tanıl Bora'nın "Türkiye'de Düşünce Tarihçiliği" başlıklı söyleşisi Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Suveren moderatörlüğünde 29 Nisan'da gerçekleşti. Eskişehir Tepebaşı Belediyesi'nin Youtube kanalından etkinliğe erişim sağlayabilirsiniz.

Etkinliklerimiz ve yeni projelerimiz için Vakfımızın sosyal medya hesaplarını takip edebilir, internet sitemizi ziyaret edebilir, ayrıca Tarih Dostu olarak siz de Vakfımıza destek olabilirsiniz. Tarih Dostu olduğunuz zaman Toplumsal Tarih dergimiz her ay ücretsiz olarak size gönderiliyor, ayrıca Tarih Vakfı Yurt Yayınlarımızdan %50 indirim ve tüm etkinliklerimizden %10 indirim kazanıyorsunuz. Tarih Dostu olmak için websitemizi ziyaret edebilirsiniz.

Vakfımızın dostu olun, tarihimizin dostu olun!
Tarihimize beraber renk verelim.

“Ataç Özlüklerinin Tüm Issıları” Kamâl Atatürk

MEHMET Ö. ALKAN

OTUZLU YILLARDA HEYECANLA GİRİŞİLEN DİLDE SADELEŞME ÇABALARI, ATATÜRK’ÜN KENDİ İSMİNDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA KADAR GİDEN BİR SÜRECİN ÖNÜNÜ AÇMIŞTI.

“Avrupa’nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar”

Türkiye’de Cumhuriyet’in 10. yılı aynı zamanda ikinci dalga devrim hareketinin başlangıcı olmuştu. Bu süreçte “Üniversite Reformu” yapılmış, Soyadı Kanunu çıkmış, Gazi Paşa Atatürk soyadını almış, dini kisvelerin giyilmesi yasaklanmış; efendi, bey ve paşa gibi lâkaplar kaldırılmıştı. Atatürk’ün 1934 yılındaki Meclisi açış konuşmasında müzikle ilgili sözleri sonrasında durumdan vazife çıkaranlarca radyoda Şark musikisi yayınları durdurulmuştu. Ardından kahvelerde, lokantalarda ve diğer eğlence yerlerinde de Şark müziği çalınması yasaklandı. Maarif Bakanlığı, Türk bestekârlarına, Cumhuriyet duygularını ifade edecek parçalar bestelemeleri için tebliğde bulundu. Kadınların genel seçimlerde oy kullanarak milletvekili olabilmelerine dair siyasal hakları da kanun değişikliği ile bu sırada verildi. İstanbul Üniversitesi’ne ve yüksekokullara “devrim” dersi konuldu. Ankara’da ilk “İnkılap Tarihi” kürsüsü kuruldu. Dilde özleşme de bu sırada başlamıştı. Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler öneriliyordu. Bu amaçla yeni bir sözlük hazırlanmaya başladı.

Dilde sadeleşme hareketlerinin en hararetli günlerinde Türkiye yabancı bir konuğu ağırlıyordu. İsveç Veliahdı Prens Güstav Adolf, ailesiyle beraber Türkiye’yi ziyarete gelmiş, günlerce İstanbul, Ankara, Bursa gibi yerleri gezmişti. Günler süren gezisinin elbette en önemli durağı Ankara’ydı. Ankara’da Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri yabancı konuğunun şerefine 3 Ekim 1934’te Çankaya Köşkü’nde bir ziyafet vermişti. Bu ziyafette Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı konuşma, misafirlerde olduğu kadar, toplantıyı izlemekte olan bütün gazeteciler arasında da tam anlamıyla bir şaşkınlık yaratmıştı. Bu ilginç

Cumhuriyet

FENERBAHÇE takımı bugün BOHEMYA ile çarpışacak

Büyük misafirlerimiz dün akşam Ankaradan ayrıldılar

Gazi Hazretleri Çankayadaki ziyafette öztürkçe bir nutuk söylediler ve bu nutukla dilimizin güzelliğine de parlak ve yüksek bir örnek vermiş oldular

Prens Hz.

Gazi Hazretlerinin nutukları

İran - Efganistan hudut ihtilâfı

Intihap faaliyeti gün geçtikçe hararetleniyor

Sümer Bank U. Müdürü geldi

Güreşçilerimiz dün gece büyük bir zafer kazandı

Çanakkalede

Dün Üniversitede Firdevsinin birinci yıldönümü için merasim yapıldı

İsveç Veliahdı Prens Güstav Adolf, Ankara’da Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından karşılanması ve şerefine verilen yemekte yaptığı konuşma ve yayınlanan sözlükçe. *Cumhuriyet*, 5 Teşrini Evvel 1934

konuşma resmî belgelere[1] yansıdığı kadarıyla aynen şöyleydi:

“Altes Ruayâl,

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiye’ye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca, sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç-Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir.

Avrupa’nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak bay-

sak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar. Onlar bugün, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal utkusu...”

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız, bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal içinde erk sürmenin gücü işte bundandır.

Ünlü babanız, yüksek Kralınız Beşinci Güstav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin Altes Ruvayâl, prenses Louise, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.”

Ziyafete katılan ne gazeteciler ne de konuklar dinledikleri bu konuşmadan pek bir şey anlamamışlardı. Basın mensuplarının bu konuşmayı gazetede nasıl verecekleri de ayrı bir sorun olmuştu. Gazi Paşa'nın yaptığı konuşmalar hatasız bir şekilde, gazetelerde yayınlanmalı, hata yapılmamalıydı. İlk kez duyulan sözcüklerin kullanıldığı bu konuşmanın hatasız nasıl yayınlanacağı konusunda Çankaya Köşkü Riyaseti Cumhur Umûmî Kâtipliği'ne (Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliği'ne) de sorular gitmiş olmalı ki, ertesi gün bu konuşma yayınlanırken o güne kadar olmayan bir uygulama yapıldı. Basının endişe ve tereddütü görülünce hem Gazi'nin nutku hem de yanı sıra anlama kılavuzu diyebileceğimiz veya bu konuşmaya özel bir “sözlükçe”, konuşmayla birlikte gazetelerde dağıtıldı ve yayınlandı. Gazi Hazretleri'nin gazetelerde yer alan nutuklarının hemen altında “Gazi hazretlerinin bu nutku içinde geçen Türkçe kelimelerin Osmanlıca ve Fransızca mukabilleri şunlardır:” başlığı ile nutukta geçen 35 sözcüğün Osmanlıca ve Fransızca karşılıkları liste halinde ve üç sütun olarak veriliyordu:

Türkçe-Osmanlıca-Fransızca
1-Tükel-Tam- -
2-Özgü-Hususi-Particulier
3-Kıvanç-Zvk-Plaisir
4-Uz, Uzca-Müddet, Müddetçe-Pendant
5-Yanku-Aksisada-Echo
6-Utku-Zafer-Victoire
7-Süerdemlik-Askeri fazilet ve hüner-La vertu des armes
8-Alan-Saha-Domaine
9-Erdem-Fazilet-Qualité
10-Denlü-Kadar-Autant
11-Yaltırıklı-Nurlu-Eclatante
12-Yöndem-Usul, Tarz-Façon
13-Özenç-Gıpta-Envie
14-Bitim, Bitim ucu-Nihayet-Extrèmité
15-Berkiten-Tespit eden- -
16-Ataç-Ceddani-Ancestrales
17-Özlük-Vasıf-Qualité
18-Tüm-Tamam-Tuut-
19-Issı-Sahip- -
20-Baysak-Huzur-Tranquilité
21-Önürme-Terakki-Progrès
22-Uygunluk-Ahenk,Vifak-Concorde
23-Kıldacı-Amil-Facteur
24-Anıklamak-Hazırlanmak-S'apprêter
25-Baysal-Sulh-La paix
26-Ağuz-Mübarek-Auguste
27-Söyüncü-Nişanei Muhabbet - -
28-Genlik-Refah, Genişlik- Prosperité
29-Erk sürmek-Hükûmet icra etmek-Régner
30-Güç-Kuvvet-Force
31-Ünlü-Şanlı- -
32-Gönenç-Saadet-Bonheur
33-Isı-Har, Sıcak-Chaleureux
34-Esenlik-Sıhhat-Santé
35-Tüzün-Asil-Noble

Gazi Hazretleri büyük misafirlerile karşı karşıya

Gazi Hazretlerinin nutukları

Ankara 4 (A.A.) — Reisicumhur Hz. nin Çankayadaki ziyafette misafirleri İsveç Veliahti Hz. ne hitaben irat buyurdukları nutkun metni şudur:

«Altes Ruvayâl;

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiyeye uğur getirdiklerini söyleyeceken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir.

Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini beckiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ısıları olarak baysak, önürme, uygunluk kılda - cıları olmuş bulunuyorlar. Onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: Baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız, yüksek Kralınız Beşinci Güstavın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luizin, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngridin esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.»

Nutukta geçen türkçe kelimelerin osmanlıca ve fransızcaları

Gazi Hazretlerinin bu nutku içinde geçen türkçe kelime'erin osmanlıca ve fransızca mukabilleri şun'erdır:

	Türkçe	Osmanlıca	Fransızca
1 -	Tükel	Tam	
2 -	Özgü	Hususi	Particulier
3 -	Kıvanç	Zevk	Plaisir
4 -	Uz, Uzca	Müddet, Müddetçe	Pendant
5 -	Yanku	Aksisada	Echo
6 -	Utku	Zafer	Victoire
7 -	Süerdemlik	Askert fazilet ve hüner	La vertu des armes
8 -	Alan	Saha	Domaine
9 -	Erdem	Fazilet	Qualité
10 -	Denlü	Kadar	Autant
11 -	Yaltırıklı	Nurlu	Eclatante
12 -	Yöndem	Usul, Tarz	Façon
13 -	Özenç	Gıpta	Envie
14 -	Bitim, bitim ucu	Nihayet	Extrèmité
15 -	Berkiten	Tesbit eden	
16 -	Ataç	Ceddani	Ancestrales
17 -	Özlük	Vasıf	Qualité
18 -	Tüm	Tamam	Tont
19 -	Issı	Sahip	
20 -	Baysak	Huzur	Tranquilité
21 -	Önürme	Terakki	Progrès
22 -	Uygunluk	Ahenk, Vifak	Concorde
23 -	Kıldacı	Amil	Facteur
24 -	Anıklamak	Hazırlanmak	S'apprêter
25 -	Baysal	Sulh	La paix
26 -	Oguz	Mubarek	Auguste
27 -	Söyüncü	Nişanei muhabbet	
28 -	Genlik	Refah, Genişlik	Prosperité
29 -	Erk sürmek	Hükümet icra etmek	Régner
30 -	Güç	Kuvvet	Force
31 -	Ünlü	Şanlı	
32 -	Gönenç	Saadet	Bonheur
33 -	Isı	Har, Sıcak	Chaleureux
34 -	Esenlik	Sıhhat	Santé
35 -	Tüzün	Asil	Noble

Gazi Hazretleri'nin nutukunda geçen Türkçe kelimelerin Osmanlıca ve Fransızca karşılıkları. *Cumhuriyet*, 5 Teşrini Evvel 1934

Reisicumhur Hz. nin nutuklarının metni

Gazi Hz. tam türkçe ve çok yüksek bir hitabe irat buyurdular

Veliaht Hz. nin cevabı

ANKARA: 4 A.A. — *Reisicumhur Hazretlerinin misafirleri İsveç Veliahtı Hazretlerine hitaben irat buyurdukları nutkun metni şudur :*

Altes Ruvayâl;

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiyeye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silin-

(Devamı 5 inci sahifede)

Gazi Hz. ünlü konukları ile istasyonda

***Milliyet*, 5 Teşrini Evvel 1934**

Ne dinleyenlerin ne de yayınlandığında okuyanların anlamadığı bu konuşma, dil devriminin, dilde sadeleşmenin adetâ manifestosu gibiydi. Bir başka deyişle, "Güneş-dil Teorisi" çalışmaları yoğunlaşmıştı ve artarak devam edecekti.

TÜRK DİL KURUMU VE GÜNEŞ DİL TEORİSİ...

O dönemde yeniden kurulan ve Türk Tarih Tezi'nin kanıtlanmasını üstlenen Türk Tarih Kurumu ve yine o dönemde ilk kez kurulan Türk Dil Kurumu'nun bütün faaliyetlerini Gazi Paşa bizzat yakından takip ettiği gibi ayrıca toplantılarına başkanlık da ediyordu. Her ikisi de yeni kurulan Cumhuriyet ve ulus-devlet için bir dil ve tarih kimliği yaratmak ve inşa etmek amacındaydı. Türk Tarih Kurumu "Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tedkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere" bir görev üstlenmiş ve "*Türk Tarih Tezi*" adı verilen yaklaşımı, bir süre hararetle benimsenen yayın ve etkinlikleriyle savunmuştu. Bu teze göre kısaca Orta Asya'da medeniyeti inşa etmiş olan Türkler, yaşanan kuraklık nedeniyle göç etmek zorunda kalınca, göç ettikleri her yere, Anadolu, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Rusya, Balkanlar ve Avrupa coğrafyasına uygarlık taşımışlardır. Uygarlığın ve dinlerin kökeninde Türkler olduğu tam bir mübalağa olmakla birlikte bu tutum Türkiye'ye özgü değildir ve yadırganmamalıdır. Zira ulus-devletler, kurulma süreçlerinde kendi tarihlerini önemli ve başat hale getirdikleri gibi kendi milletlerini de özel ve üstün hale getirmektedirler. Bununla da yetinmeyip "gelenek icat etmektedirler." Eric Hobsbawm, Terence Ranger, Ernest Gellner, Anthony Smith gibi milliyetçilik konusunda uzman isimlerin yetkin bir şekilde izah ettikleri bir dönüşümdür bu. Türkiye'de de yeni millî kimlik inşası sürecinde dünya uygarlığının ve yanı sıra Anadolu tarihinin bilinmeyen devirlerinden itibaren hem bu coğrafyanın bizatihi kendisi hem de burada yaşayan en eski kavimler Türk olarak ilan

Reisicumhur Hz. nin nutuklarının metni

(Başı 1 inci sahifede)

mez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir.

Av.upanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ısıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorları baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız, yüksek Kralınız Beşinci Güstavın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl, Prenses Luizin, sevimli Kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngridin esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.

KELİMELERİN KARŞILIĞI

Gazi Hazretlerinin bu nutku içinde geçen Türkçe kelimelerin Osmanlıca ve Fransızca muhabilleri şunlardır :

Türkçe	*Osmanlıca*	*Fransızca*
1 — Tükel	Tam	—
2 — özgü	Hususi	Particulier
3 — Kıvanç	Zevk	Plaisir
4 — Uz, uzca	Müddet, müddetçe	Pendant
5 — Yanku	Aksisada	Echo
6 — Utku	Zafer	Victoire
7 — Süerdemlik	Askeri fezilet ve hüner	La vertu des armes
8 — Alan	Saha	Domaine
9 — Erdem	Fazilet	Qualité
10 — Denlü	Kadar	Autant
11 — Yaltırıklı	Nurlu	Eclatante
12 — Yöndem	Usul, Tarz	Façon
13 — özenç	Gıpta	Envie
14 — Bitim	Nihayet	—
bitim ucu	„	Extrémité
15 — Berkiten	Tesbit eden	—
16 — Ataç	Ceddani	Ancestrales
17 — özlük	Vasıf	Qualité
18 — Tüm	Tamam	Tout
19 — Isı	Sahip	—
20 — Baysak	Huzur	Tranquilité
21 — önürme	Terakki	Progrès
22 — Uygunluk	Ahenk, vifak	Concorde
23 — Kıldacı	Amil	Facteur
24 — Anıklanmak	Hazırlanmak	S'apprêter
25 — Baysal	Sulh	La Paix
26 — Oğuz	Mübarek	Auguste
27 — Söyüncü	Nişanei muhabbet	—
28 — Genlik	Refah, genişlik	Prospérité
29 — Erk sürmek	Hükümet icra etmek	Régner
30 — Güç	Kuvvet	Force
31 — ünlü	Şanlı	—
32 — Gönenç	Saadet	Bonheur
33 — Isı	Har, sıcak	Chaleureux
34 — Esenlik	Sihhat	Santé
35 — Tüzün	Asil	Noble

Veliaht Hazretlerinin cevabı

ANKARA, 4 A.A. — İsveç Veliahtı fahametli Prens Gustave Adolphe Hazretleri Reisicumhur Hazretlerinin nutuklarına şu nutukla mukabele buyurmuşlardır :

Reisicumhur Hazretleri,

Haşmetli İsveç Kralı Hazretleri, ailem ve bizzat benim hakkımda söylemiş olduğunuz bu derece sevimle sözlerden pek mütehassis olarak, zatı devletlerine prenseslerle benim, Türkiyeyi ilk defa olarak büyük bir zevkle ziyaret ettiğimizi temin etmek isterim.

Hakkımızda gösterilen hüsnü kabul bizde pek kıymetli bir hatıra bırakacaktır.

Hatırası bizde, İsveçte henüz canlı olarak kalan tarihi hadiseler, vaktiyle iki milletimizi birleştirmişti. Bu itibarla, zatı devletlerinin cesur ve münevver idaresi altında terakkiyatı hariz bir şekilde tezahür eden genç Türk Cumhuriyetinin doğuşunun ve kuvvetlenmesinin hususi bir muhabbetle memleketimde takip edilmiş olmasında hayret edilecek birşey yoktur.

Birbirinden uzak mıntakalarda ve başka şartlar altında, memleketlerimiz aynı gayeyi gütmektedir. Bu gaye ise ancak istikları halinde fikri ve iktisadi menbalarımızın inkişafına müsaade edecek olan sulhtur.

Eğer bu gayeye vusul kabil olur ve dünyada itimat yeniden hüküm sürmeğe başlarsa iki millet arasında daha tahil bir ticarete avdet ümit edilebilir. Türkiye ile İsveç her birimizin ihtiyacı olduğu mevat mübadelesine itinat eden mütekabil ticari münasebetleri için bundan istifade edeceklerdir.

Kadehimi kaldırır ve yeni Türkiyenin büyük Gazisi zatı devletlerinin sıhhatine ve asil, cesur Türk milletinin saadet ve refahına içerim.

Yemekten sonra, parlak bir kabul resmi olmuştur.

Reisicumhur Hazretlerinin yaptığı konuşmada kullandığı sözcüklerin Türkçe Fransızca karşılıkları. *Milliyet*, 5 Teşrini Evvel 1934

edilecek ve bunu destekleyecek çalışma ve açıklamalar yapılacaktır. Yeni devlet ve rejimin yurttaşlarına bir öz güven verme süreci ve siyasetidir bu.

Döneme damgasını vuran Türk Dil Kurumu ise 12 Temmuz 1932'de Kemal Paşa'nın direktifiyle *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* adıyla kurulmuş, 1934'te 2. Türk Dil Kurultayı'nda *Türk Dili Araştırma Kurumu* ve 1936'da 3. Kurultay'da da *Türk Dil Kurumu* (TDK) adını almıştı. TDK'nın amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini

5 birinci teşrin 1934

Gazimizin, konuğuna sözleri

(Baş tarafı 1 incide)

nuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özençe değer değildir.

Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bulunuyorlar. Onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: Baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erk sürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız, yüksek kralınız beşinci Güstavın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl prenses Luizin, sevimli kızımız Altes Ruvayâl prenses Ingridin esenliğine; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum...

Nutukta geçen öz Türkçe sözlerin karşılıkları

Gazi Hz. nin nutukları içinde geçen Türkçe kelimelerin Osmanlıca karşılıkları şunlardır:

Türkçe	Osmanlıca
Tükel — Tam	Özenç — gıpta
Özgü — Hususî	Bitim — Nihayet
Kıvanç — Zevk	Bitim ucu — Nihayet
Uz, uzca — Müddet, müddetçe	Berkiten — Tesbit eden
Yanku — Aksi sada	Ataç — Ceddanî
Utku — Zafer	Özlük — Vasıf
Süerdemlik — Askerî	Tüm — Tamam
	Ssır — Sahip
Alan — Saha	Baysak — Huzur
Erdem — Fazilet	Önürme — Terakki
Denlü — Kadar	Uygunluk — Ahenk, vifak
Yaltırıklı — Nurlu	Kıldacı — Âmil
Yöndem — Usül, tarz	Anıklanmak — Hazırlanmak
	Baysal — Sulh
	Oğuz — Mübarek
	Söyüncü — Nişanei muhabbet
	Genlik — Refah, genişlik
	Erk sürmek — Hükûmet icra et

Gazi'nin konuşmasında geçen öz Türkçe sözlerin karşılıkları.
***Haber*, 5 Birinci Teşrin 1934**

ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" olarak belirlenmişti. Bir süre heyecanla karşılanan ancak sonra sessiz sedasız unutulacak olan, dünya dillerinin Türkçeden çıktığını/doğduğunu iddia eden "*Güneş Dil Teorisi*" bu sırada ortaya atıldı. Buna bağlı olarak dilde sadeleşme ve "özleşmecilik" adı altında bir yandan akademik tarama çalışmaları yapılıyor bir yandan da "Osmanlıca" eski sözcüklere yeni ve bir kısmı abartılı ve hatta zorlama karşılıklar bulmak eksik olmuyordu. *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*[2] adıyla yayınlanan sözlükçe bunun birçok örneği vardır. Bu eser karıştırıldığında bir kısmı şimdi benimsenmiş ve sorunsuz bir şekilde kullanılan bir kısmı ise hiçbir zaman tutmayan karşılıklar olduğu görülür. Bu sözlükte yer alan ve o dönemde kısa süreli de olsa mebus için *saylav* (s. 248) (şimdi milletvekili), belediye için *uray* (s. 294), belediye başkanı için *şarbay* (s. 269), vali için *ilbay* (s. 161), TBMM için *Kamutay* (s. 177), fâhişe için *yırtlaz* (s. 328) idare amiri için *kestör* (kestörlük kavramı 1980'lerin başına kadar kullanıldı (s. 190) cenaze için *ölük* (s. 68) makale için *betke*, (s. 51) tereke için *bırakıt* (s. 52), rasathane için *göyet* (s. 139) meyhane için *içelge* (s. 157) fikri takip için *güderge* (s. 142) iftira için *karaç*, (s. 180), itfaiye için *söndürge* (s. 262)) önerildi. TBMM için önerilen Kamutay tutmadı ama *Sayıştay* ve *Danıştay* (s. 35) tuttu, diğerleri unutuldu. Bu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası adını Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirdi.

O dönemde önerilen ve günümüzde de tereddütsüz kabul gören kelimeler arasında azınlık, anı, basın, besin, çağrı, emekli, eğitim, eşit, ilgili, komutan, kuzey, öğretim, örgüt, subay, sömürge, taşıt, uzman, yönetim gibi sözcükler vardır.

Bir süre sonra harareti azalmakla birlikte bu konuda çalışmalar devam etti. Türkçenin en eski dil olduğu ve bütün dillerin Türkçeden doğduğu yolundaki Güneş Dil Teorisi ispata çalışıldı. Hatta daha sonra Prof. Naim Hazım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu* adıyla iki ciltlik bir kitap bile yazacaktı.[3]

Türk Dil Kurumu Türkçenin dil varlığının genişletilmesi açısından başından itibaren çok önemli çalışmalar yapmıştır. Filoloji, lengüistik, sözlük, terimler, gramer, sentaks ile etimoloji konusundaki değerli çalışmaların yanı sıra, Göktürk (Runik) yazılı metinleri de yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle o dönemde büyük bir gayretle başlayan ve yıllar içinde ciltler halinde yayınlanmaya devam eden *Tarama ve Derleme Sözlüğü* ile ilgili çalışmalar Türkçenin zengin sözcük varlığının kayda geçirilmesi için müthiş bir çabadır. Bir kısmı mübalağaya varsa da Türkçenin yapısı ve tarihi konusunda da çok değerli çalışmalar yapılmıştır.

"ATATÜRK'ÜN ÖZ ADI: KAMÂL"...

Her kelime ve ismin Türkçesini bulmak furyasından Atatürk'ün kendisi de payını almış, hatta Kemal olan isminin aslında öz Türkçe Kamâl olduğuna inandırılmıştı.[4] Sırf bu nedenle ikinci nüfus kâğıdını alarak Kemal olan ismini Kamâl olarak değiştirdi. 1935 seçimleri sırasındaydı. İkinci seçmenlerin seçimi tamamlandıktan sonra saylav (milletvekili) adaylarını belirlemek için Fırka Umumi Reislik Divanı Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe'de toplanmıştı. 1 ve 2 Şubat tarihinde bu toplantılarla ilgili kısa tebliğler basına iletilmişti. Ancak 3 Şubat'ta basına gönderilen son tebliğde Atatürk'ün "Kemal" adı değişik yazılmıştı. Tebliğ'in ilk maddesi şöyleydi:

"Tebliğ:

1-Kamâl Atatürk 3 Şubatta dahi yeni seçim mü-

Atatürkün öz-adı olan Kamâl

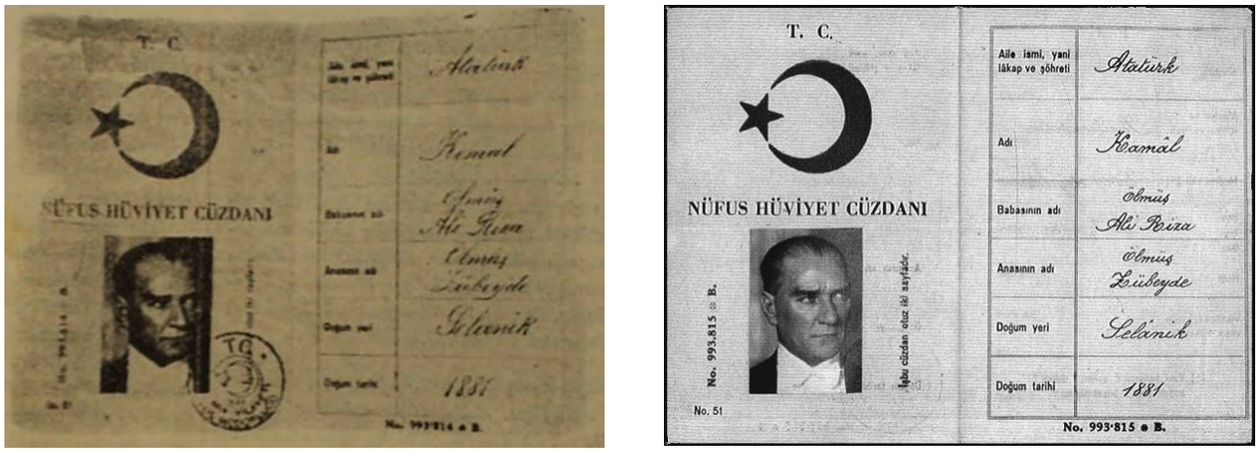
Türkçe "Ordu ve kale„ manasınadır, arabca bir kelime değildir

İstanbul 4 (A.A.) — Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün özadının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebeb ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir arabca kelime olmadığı gibi, arabca kemal kelimesinin delâlet ettiği manada da değildir.

Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe "Ordu ve kale„ manasına olan "Kamâl„ dır. Son «â» üstündeki tahfif işareti «-ı» yumuşattığı için telaffuz hemen hemen arabca "Kemal„ telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.

Atatürk'ün isminin neden Kemal yerine Kâmal olduğunun açıklaması.
***Zaman Gazetesi*, 5 Şubat 1935**

Solda Atatürk'ün adının Kemal olarak kaydedildiği ilk nüfus cüzdanı, sağdaki ikinci nüfus cüzdanında ise adı Kamâl şeklinde yazılmış

zakerelerine devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tespit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürk'ün seçim için ulusa beyannamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurda ilan edilmiş bulunacaktır." ["3 Şubat 1935" Ayın Tarihi No:15 (Mart 1935) s. 2]

Aynı tarihte, tebliğde değinilen, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatına ve ikinci seçmenlere yönelik bildirisi de yayınlamıştı. Bildirinin altında da "Kemal" değil, "Kamâl Atatürk" imzası vardı.[5]

Bu tür bildiriler resmî bir belge niteliğinde çoğunlukla Riyaseti Cumhur Umûmî Kâtipliği'nden Anadolu Ajansı'na ve gazetelere gönderildiği için virgülüne, hatta varsa harf hatalarına dokunmadan olduğu gibi yayınlanırdı. Bu kez de öyle olmuştu. Atatürk'ün adı ajansa geldiği şekliyle, "Kamâl" olarak yazılmıştı. Yazılmasına yazılmıştı ancak, anlaşılan o ki, birçok gazete bunun bir yazım yanlışı olup olmadığını Anadolu Ajansı'ndan sormuştu. Bir yanlışlık olup olmadığını öğrenmek için Dolmabahçe'de bir yetkiliye ulaşılmaya çalışılıyordu. Eğer bu yazım doğruysa, bu değişiklik neden yapılmıştı?

Bu konu devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından da araştırılmıştı. Sonunda Kemal'deki harf değişikliğinin sırrı/gerekçesi resmî bir açıklama ile kamuoyuna duyuruldu. Pek merak uyandıran bu değişiklik için gazetelere şu açıklama gönderilmişti[6]:

"Atatürk'ün Özadı

Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün özadının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir Arapça kelime olmadığı gibi, Arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir.

Atatürk'ün muhafaza edilen öz adı, Türkçe "ordu ve kale" manasına olan "Kamâl"dır. Son (â) üstünde tahfif işareti (l) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen Arapça "Kemal" telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir. (A.A.)"

Bu tarihten itibaren Atatürk'ün, Kemal olan ismi Kamâl olarak yazılmaya başlayacaktı. Kendisine ait bütün resmî Kemal isimleri, Kamâl ile değiştirilip elçilikler aracılığı ile bütün dünyaya bildirildi.

KAMÂLİZM YAŞAMAK DİNİDİR!...

Hatta Edirne Saylavı (milletvekili) Şeref Aykut, *KAMÂLİZM* adıyla bir de kitap yayınladı.[7] Kitabın önsözünde şunlar okunuyordu:

"Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Marksist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik te-

ULUS

22. SONKÂNUN 1935 SALI

Paris, 21 (A.A.) — Türkiye Dışarı İşler Bakanı Bay Tevfik Rüştü Aras, yarın buraya gelecek ve öğle yemeğini Bay Laval ile yiyecektir.

ON ALTINCI YIL. No: 5045

Adanız, aradınızlar.

Her yerde 5 kuruş.

Ankara, reyini Fırkamıza verdi

Günlük

SEÇİMİN ÖĞRETTİKLERİ

Kadın-erkek 40.860 birinci seçmenden 37.542 si reylerini kullandı

Atatürk Başbakanımızla İstanbul'a gittiler

Reisicümhur Kemal Atatürk yanında Başbakan İsmet İnönü olduğu halde dün hususi trenle saat 17 de İstanbul'a gitmiştir.

Türk Dili Tetkik Encümeni üyeleri de tetkiklerini ve çalışmalarını devam ettirmek üzere Atatürk'le birlikte İstanbul'a gitmişlerdir.

Ankara

İkinci seçmenlerin

Atatürk'ün ilk nüfus kağıdı ile ilgili haber. *Ulus*, 22 Sonkanun 1935

4. ŞUBAT 1935 PAZARTESİ

ULUS

ON ALTINCI YIL. No: 4858

Adımız, andımızdır.

Her yerde 5 kuruş

Varşovada beyaz ruslara çıkarılan "Vatan Sesi,, adlı mecmuanın dış siyasamıza dokunacak yazılar tayidığı anlaşıldığından memleketde sokulmaması İcra Vekilleri heyeti kararıyle yasak edilmiştir.

Saylav namzedleri tesbit olundu

Gündelik

ÖKONOMİK KALKINMA

Her çağın kendine uygun dirlik ve düzen yolları vardır. Bunların bildiğimiz ve tasarladığımız prensiplere uyup uymadığını araştırmak acunun gidişine pek de dokunmaz. Sosyal kurumlar ve kurallar bile çağların biribirini kovalamasiyle değişir. İlerleme ancak yaşayışın günden güne değişen gerekenlerini bulup onlara ayak uydurmakla olabilir.

Yaşadığımız çağda uluslararası iş bölümü sıyasal engeller dolayısiyle cılızlamıştır. Her ulus kendi düzeni, kendi gücü ile kendi çıkarını bulmak durumunda bulunu-

KamâlAtatürk'ün beyannamesile nam zedlerin adları yarın ilân edilecektir

TEBLİĞ

İstanbul, 3 (A.A.)

1. — Kamâl Atatürk 3 şubatta dahi yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cümhuriyet Halk Fırkasının saylav namzedleri tesbit olunmuştur. Namzedlerin adları ve Kamâl Atatürk'ün seçim için ulusa beyannamesi 4 şubatta ajansa ve yerlerine bildirilecek ve 5 şubatta bütün yurdda ilân edilmiş bulunacaktır.

2. — Dolmabahçedeki seçim toplantıları nihayet bulduğundan İcra Vekilleri ve C. H. F. Umumî idare heyeti ile C. H. F. Meclis Grupu idare heyeti üyeleri Ankara'da vazifeleri başına avdet etmişlerdir. C. H. F. Genel Divanı seçimin nihayetine kadar Önderle beraber İstanbul'da kalacaktır. İçeri ve Dışarı İşler Bakanları da akşonulmuşlardır. 3. şubat. 1935

Sovyet - Amerikan münasebetleri

Moskova, 3 (A.A.) — Bay Hul'ün Sovyet — Amerika münasebetlerine dair geçenlerdeki söylediklerı dolayısile Bay Litvinof Tas Ajansının bir yazarına şunları söylemiştir:

"— Bundan bir yıl kadar önce Bay Ruzvelt ile görüştüğüm sırada Amerika ile Sovyet Rusya'nın karşılıklı mali istekleri meselesinin halli hakkındaki anlaşmanın esasları kararlaşmıştı.

Bu prensipler, Sovyet hükümetinin bir çok defalar yapmış olduğu bildirişlere tamamiyle mutabıktı. Sovyet hükümeti, bu bildirişinde eski borçların ödenmesi meselesini ancak kredi isteklerinin de kabul edilmesi ve karşılıklı hare verilmesi şartiyle tetkike hazır ol -

Kamâl ilk kez gazetelerde görülür. *Ulus*, 4 Şubat 1935

meller üzerine kuran bir dindir. Ötekilerinde uluslara ve insanlığa zorla ve ağır basarak sarkan ve seken yerler pek çoktur. Kamâlizm, inana damga vurarak kalkınmış değildir. İnanı gönülleri kazanarak yaratmış ve yükselttiği için yükselmiştir. Amaçladığı gaye de ulusun kalkınma davasıdır. Bunu yürüten de hiç şaşmayan ve şaşırtmayan say duyuk, selim akıldır." (s. 3)

KAMÂL'DAN KEMAL'E SESSİZ GEÇİŞ VE ÖZLEŞMEDE YUMUŞAMA...

Anlaşılan o ki 1934 yılı sonlarında hararetlenen Atatürk'ün baştaki hassasiyeti bir müddet sonra azaldı. Aslında bir müddet sonra Kâmal isminin de Türkçe olmadığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte ikinci nüfus kâğıdı çıkarılmış, bütün elçilikler vasıtasıyla yabancı devletlere bildirilmiş, resmî metin-

Önderimiz Kamâl Atatürk, *Ulus*, 5 Şubat 1935

5. ŞUBAT 1935 SALI

ULUS

ON ALTINCI YIL. No: 4859

Adımız, andımızdır.

Her yerde 5 kuruş

Milnik, 4 (A.A.) — Verimli çalışması ile alman tayyareciliğine evvelce şerefli bir merkî kazandırmış olan alman tayyare ve motör fabrikatörü profesör Yunkers 76 yaşında dün ölmüştür.

Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a seçim beyannamesi

Sevgili yurddaşlarım;

Büyük Millet Meclisinin yeni saylav seçimine girerken, geçen dört yılın işlerini gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu suretle çetin yıllarda bana ve önderi bulunduğum C. H. Fırkasına destek olan ve doğru yolu gösteren güvenimizin yerinde olduğu kolaylıkla anlaşılmış olacaktır.

1930 ve 1931 yıllarımdan beri acun, hiç ayırd tanımıyan genel bir sıkıntı içindedir. Her yerde ürünlerin fiyatları düşmüş olduğu halde alıcılar azalmış, ticaret muvazeneleri bozulmuş, iş hacımları daralmış, en sağlam paralar sarsılarak düşmüş veya düşürülmeğe mecbur kılınmıştır. Bizim yurdumuz bu sarsıntılara bilhassa maruz bulunuyordu. Çünkü, ticaret ve tediye muvazenesi üzerinden açık bulunduğu halde ziraat maddelerinin fiyat düşkünlüğü ve yurdun geniş ölçüde sınai mamûlâta olan ihtiyacı, alışveriş açığını daha büyük artıracaktı. Bu zorluklar ve ihtiyaçlar yüzünden, ülkenin genel sıkıntı, malî olarak da bir takım tedbirler yapacağından, devletin borçları gittikçe daha fazla artacak ve bu borçlanıyordu.

Bu çetin şartlar, her alanda, yeni kurumlar yapmaya mecbur olan yurdumuzda açılmayı ve ilerlemeyi durduracak mahiyette idi. Bütün bu çetin şartlara su gayet mühim noktaya da katmak gerekir: Geçen dört yıl içinde, uluslararası durumu yeni ve derin bir buhrana girmiş ve uluslar arasında kuşku ve güvensizlik şiddetle kendisini hissettirmiştir.

Geçen dört yıl içinde, ben ve fırkam, ulusun başlıca bu meselelerini halletmek vazifesinde idik. Bugün yüksek katmıza açık alnla çıkıyoruz. En mazik ulus davalarını, en isabetli tedbirlerle on doğru yollarda takib ettiğimiz ve her alanda müsbet neticeler aldığımız kanîdir.

Ekonomide, ticaret muvazenesini temin edecek ve ulusun satın alma kabiliyetini koruyacak tedbirler bulundu. Bu güzeyde iş ve değişme hacımlarının daralmasına, nisbetle birçok ülkelerden önce durdurulmuştur. Yurd için yeni kazanç kaynakları bulmaya verilen ehemmiyet, hızla eyi ve hayırlı terimi hissettirmeğe başladı. Geniş ölçüde sanayileşme hareketi, devletçe ve ulusça alınan yeni durumun en belli vasfıdır.

Bugün ziraî ve sınaî ürünlerimizin fiatlarında düşkünlük durmuş, hattâ genel olarak yükselme başlamıştır. Ziraî ve sınaî ürünlerimizin miktarları dahi, çok ülkelerde azalmaya ve azaltılmaya mahkûm olduğu halde, bizde, bir artma güdümektedir. Yetiştiriciyi meyus etmiyecek kanaatli bir fiat ile ürün artımı yeni ekonomi düzenimizin sağlam temellerinden ve sınırlı ayırdılarından biri olmak yolundadır.

Ekonomik tedbirlerin doğruluğu ve sağlamlığı ulusun genel yaşayışında ve her şeyden önce devletin maliyesinde müsbet tesirleri derhal gösterdi. Şiddetli ve sert tasarruf tedbirlerile muvazenesi temin olunan devlet bütçesi 1931 den sora her yıl muvazene içinde artmıya başlamıştır.

Birçok vergiler silâh edilmiş, hattâ indirilmiş olduğu halde, tahsilâtta ve bütçe yekûnunda artma kabiliyeti görülmesi, sağlam bir malî bünyenin ve ekonomik ahvalin her yıl daha ziyade eyileşmesinin en müsbet belgesidir.

Uluslararası güvensizlik ve kuşku devrinde, biz, büyük türk ulusunun yüce menfaatlerine en uygun tedbirleri büyük hassasiyet ile takib ettik. Barışı seven ve onu her türlü tasarruz niyetlerinden uzak bir surette kurumlandırmak istiyen temiz bir zihniyetle insel tertiblerin meydana gelmesine çalıştık. Bugün, karışı ve uluslar arasında eyi geçinmeyi amaç tutan ülkelerde, birleşik siyasamız ve karşılıklı türlü andlaşmalarımız vardır. Bir yönden de ulusal korunma vasıtalarına özel bir değer verdik. Bugün, türk ulusu iki kökü vasıf ile uluslararası münasebetlerde kendini göstermektedir. Bunlardan biri ulusumuzun kendini müdafaa için sarsılmaz bir azim sahibi olarak hürmet edilmeğe layık bir kudrette olmasıdır. Türk vatanı, ulusun bu yüksek vasıflarının güvencine dayanarak ilerlemektedir.

Sevgili yurddaşlarım,

Türk vatanını mütemadiyen yükselten ve ilerleten ana siyasada devam etmek kararındayız. Eğer yüce itimadınızı üzerimizden ve önderi bulunduğum Cümhuriyet Halk Fırkasından esirgemezseniz, gelecek dört yıl içinde ortaya koyacağımız eserlerin de geçenlerden daha çok ve daha verimli olacağına katî ve samimî inanımız vardır. Ekonomide, maliyede, nafıada, kültürde ve millî müdafaa ile iç ve dış siyasada doğruluğu denenmiş gidiş yollarında azim ile yürüyeceğiz. Ekonomide sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefaestlerini ve standardlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyütmek, küçük kredi müesseselerini vücude getirmek kararındayız.

Sanayileşme devrinde ihtikâr suretinde bir fiyat pahalılığına mahal vermemek için ciddî kontrol tedbirleri genişlettirilecek ve pekleştirilecektir.

Maliyede vergi ıslahatına devam olunacaktır. Bu ıslâhat, yurddaşın malî yükümlerini, yersiz sıkıntılara ön vermiyecek surette, düzeninde ödemesini temine matuftur. Tedricî ve iktisadî gelişmeye uygun bir terakki ile devletin hazinesini çok kudretli bir hale getirmek esaslı bir umdemizdir.

Nafıa programımızı durmadan takib edeceğiz. Asırlardan beri ihmal edilmiş olan vatan kaynaklarımızı şimdiye kadar büyük zorlukları yenerek nasıl takib edebildiksek, bundan sora, daha ziyade dikkat ve sebat ile takib edeceğiz. 1935 senesi nihayetine kadar demiryolları Diyarbekir'e varmış, kısmir havzasına ve Antalya'ya doğru uzanmış olacaktır. Erzurum hatları faaliyetle ilerliyor ve ilerliyecektir.

Sağlık ve sosyal yardım faaliyetimiz önümüzdeki yıllarda daha ziyade genişliyecektir.

Büyük türk ulusunun kadın ve erkek seçmenleri;

Bir yurdun en değerli varlığı, yurddaşlar arasında ulusal birlik, eyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Ulus varlığını ve yurd ergindiğini korumak için bütün yurddaşların canını ve her şeyini derhal ortaya koymıya karar vermiş olmak, bir ulusun en yemînesiz silâhı ve korunma vasıtasıdır. Bu sebeble, türk ulusunun idaresinde ve korumasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür, en yüksekte göz diktiğimiz ideyeldir.

Yüksek ve ideâlâşçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müsbet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan sevdenli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın açık dileğidir.

Yüce türk ulusundan ümmet isterim. Yeniden devrilte edeceğimiz ağır vazifeleri yüz aki ile başarmak ve ulusumuza müsbet hasılalarını verebilmek samimî kaygısındır. Bu onurlu ve ağır vazifeli yılda, birlikte çalışacağım arkadaşlarımı yüce seçiminize sunuyorum.

Seçim kararından sora da muvaffakiyetimizin güvencî ve vasıtası, ancak yurddaşlarımın sıcak yardımları ve ilhamları olacaktır.

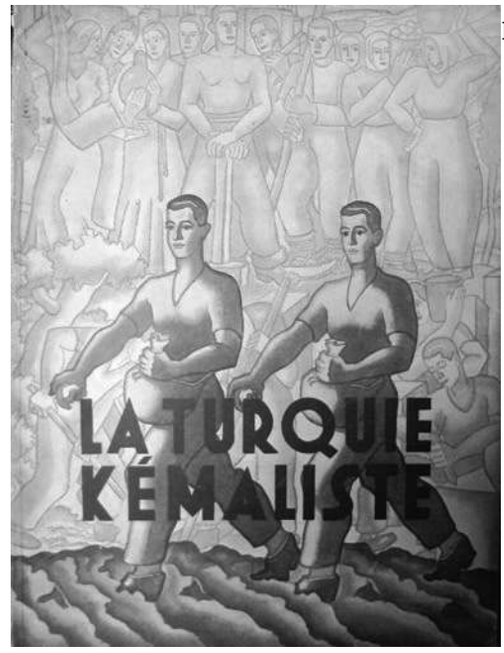
Kamâl ATATÜRK

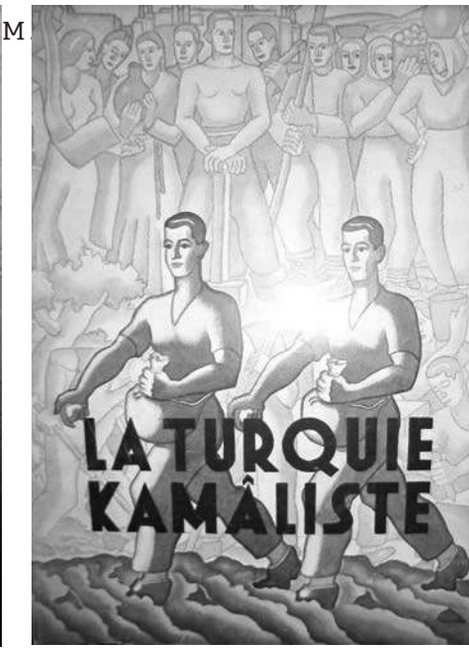
Müntehibi sanilere

İntihabı Mebusan Teftiş Heyeti Reisliğinden:

Şubat 1935 cuma günü Ankara Mebusları seçileceğinden bütün müntehibi sanilerin saat dokuzda Belediyeye gelmelerini dileriz.

Fırkamız saylav namzedlerinin adları üçüncü sayfamızdadır

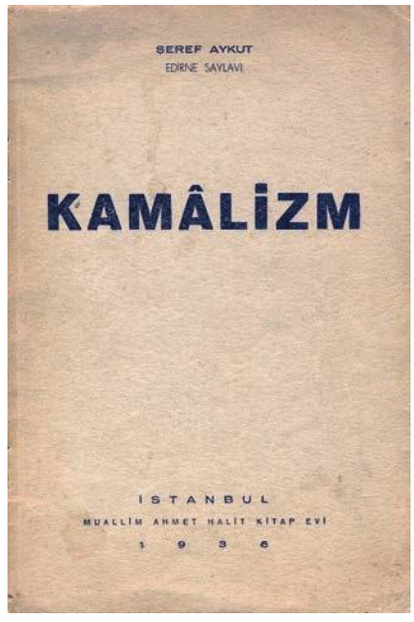

Atatürk'ün ismi resmî olarak değişince bütün yayınlarda bu isim değişecektir. Meselâ "*La Turquie Kemaliste*" dergisinin adı da "*La Turquie Kamâliste*" olarak değişecektir. Ancak bir süre sonra tekrar "*La Turquie Kemaliste*" ismine geri dönülecektir

lerdeki bütün Kemal isimleri Kamâl olmuş, hatta CHP Kurultayı'nda kabul edildiği şekliyle partinin ideolojisi Kemalizm, Kamâlizm olarak değiştirilmişti. Bunun bir Dil Devrimi yol kazası olduğu anlaşılmış, isim değişikliğinden sessiz sedasız vaz geçilmişti. Bu konuda yeni bir resmî tebliğe gerek duyulmadığı, fiili olarak Kamâl isminden tekrar Kemal ismine dönüldüğü anlaşılıyor.

Dildeki bu tutum değişikliği Atatürk'ün 1936 yılı sonrası konuşmalarına da yansımıştır. Meselâ Türkiye Riyaseti Cumhur Umûmî Kâtipliği'nden Gazi Kemal imzası ile 1934 yılında Dil Bayramı için gönderilen metin ile 1937 yılında Dil Bayramı için gönderilen metni karşılaştırmak bu açıdan açıklayıcı olabilir. 1934 yılındaki metin aynen şöyledir:

Şerif Aykut, *Kamâlizm*, 1936

"Dil Bayramı'ndan ötürü, Türk Dili Araştırma Kurumu Genel Özdeğinden, ulusal kurumlarından birçok kutunbitikler aldım. Gösterilen güzel duygulardan kıvanç duydum. Ben de kamuyu kutlarım." Gazi M. Kemal-26 Eylül 1934.[8]

Yaklaşık 3 yıl sonra 5. Dil Bayramı dolayısıyla TDK Genel Yazmanı Prof. İbrahim Necmi Dilmen'in Atatürk'e 26 Eylül 1937 tarihli tebrik ve şükran telgrafını Atatürk ertesi gün 27 Eylül'de şöyle yanıtlamıştı;[9]

"Dil Bayramı münasebetiyle, Türk Dil Kurumu'nun hakkımdaki duygularını bildiren telgraflarınızdan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder, değerli çalışmalarınızda muvaffâkiyetinizin temâdîsini dilerim."

VAKİT'TEN *KURUN*'A...

Eski kelimelere yeni karşılık bulma 1934, 1935 ve 1936 yılları boyunca bir furya halinde devam etmişti. Asım Us, sahibi olduğu *Vakit* gazetesinin isminin Atatürk tarafından *Kurun*'a çevrilmesini ve sonra yine *Vakit* adına dönülmesini hatıratında şöyle anlatır:[10]

"Atatürk, (Vakit) kelimesi Arapçadır, bunun Türkçesi (Kurun)dur diye (Vakit) gazetesinin adını (Kurun)a çevirmişti. Fakat Güneş-Dil Teorisinden sonra bana bir gün şöyle dedi:

-Vakit kelimesini biz Arapça sanıyorduk. Şimdi onun da Türkçe olduğunu anladık."

DİPNOTLAR

1 *Ayın Tarihi* No: II (1934) s. 22-23 ve *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II* (1906-1938) Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 1989, s. 320-321.
2 *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1935. Metinde verilen rakamlar sayfa numarasıdır.
3 Naim Hazım Onat; *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1944) *II* 1. Fasikül (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1949) ve *II* 2. Fasikül (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951).
4 Bu konuda bkz. Mehmet Ö. Alkan "Mustafa'dan Kamâl'a Atatürk'ün İsimleri" *Toplumsal Tarih* No: 204, Aralık 2010, s. 56-62.
5 Milletvekili Seçimi Dolayısile Millete Beyanname (4 Şubat 1935) "Saylav İntihabı: Saylav Seçimi Dolayısıyla Cumhur Reisi Ulusa Bir Beyanname Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 14-17 ve Yeni seçimlerden sonra yurttaşlara beyanname (8 Şubat 1935).
6 "3 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15, Mart 1935, s. 2.
7 Şeref Aykut, *KAMÂLİZM*, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1936.
8 *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, Haz: Nail Tan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 75 ve Ahmet Haşim Altınışık; *Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu*, Kırşehir; Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Dalı, 2011, s. 266.
9 *Atatürk ve Türk Dil Kurumu*, Haz: Nail Tan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 121 ve [Kamâl Atatürk- 27.IX.1937] *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*, Der: Utkan Kocatürk, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1972, s. 44.
10 Asım Us; *1930-1950 Hatıra Notları Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1966, s. 108.

Ankara ve Atatürk: Ankara İsminin "Atatürk"e Çevrilmesi Tartışmaları

YUNUS PUSTU

BU MAKALEDE ANKARA'NIN TARİHİ VE BAŞKENT OLUŞ SÜRECİ KISACA DEĞERLENDİRİLDİKTEN SONRA ATATÜRK'ÜN VEFATININ HEMEN ERTESİNDE ANKARA'NIN İSMİNİN ATATÜRK'E ÇEVRİLMESİNE İLİŞKİN ÖNERİLER VE KARŞI ARGÜMANLAR MERCEK ALTINA ALINMAKTADIR.

Ankara ve Atatürk üzerine kaleme alınmış birçok çalışma bulunmaktadır. Buna rağmen Ankara'ya Atatürk isminin verilmesi girişimi çok bilinen bir husus değildir. Bu çalışmada Ankara ve Atatürk hakkında bilinenlere kısaca değinildikten sonra dönemin gazetelerine dayalı olarak Ankara'ya Atatürk isminin verilmesi girişimi ele alınacaktır.

TARİHÎ SÜREÇTE ANKARA

Tarihî süreçte Ankyra, Ancyre, Ankras, Angora, Engürü, Engüriye, Ancir, Anküra, İmariye, İmadiye, Amudiye, Kala-i Selasi gibi adlarla anılan Ankara,[1] insanlığın başlangıcı olarak kabul edilen Yontma Taş Çağı'na (Paleolitik Çağ) kadar geri giden çok köklü bir yerleşim alanıdır. Şehir, Anadolu'nun ortasında ve ana yol güzergâhları üzerinde yer alması sebebiyle tarihî süreçte Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Galatlar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve Türkler gibi pek çok kadim medeniyete ev sahipliği yapmıştır[2]. Ankara'nın medeniyetlere başkentlik yapma özelliği de söz konusudur. Osmanlı döneminde de kent, merkezî bir konumda yer almıştır. 1354 yılında Sultan Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılan Ankara[3], 1393 yılında Yıldırım Bayezid döneminde Timurtaş Paşa'nın kente vali olarak tayin edilmesinin ardından teşkil edilen Anadolu Beylerbeyliği'nin ilk merkezi olmuştur[4]. Osmanlı Devleti'nin son yıllarına kadar tipik bir Anadolu kenti hüviyeti taşıyan Ankara, 1892 yılı sonlarında demiryolunun ulaşması ile önemli bir istasyon merkezi hâline gelmiştir.[5]

OSMANLI DÖNEMİNDE BAŞKENT TARTIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda aldığı yenilgilerin ardından yaşanan toprak kayıpları neticesinde cılız da olsa İstanbul'a alternatif başkent arayışları ortaya çıkmıştır. Başkentin taşınması fikri ilk defa Helmuth

TTK Fotoğraf Arşivi

TTK Fotoğraf Arşivi

Von Moltke tarafından 1850'lerde ortaya atılmıştır.[6] 93 Harbi'nin ardından "Payitaht-ı Saltanat-ı Seniyye", "Makarr-ı Hilâfet-i İslamiye" ve "Merkez-i Hükûmet-i Osmaniye" olarak adlandırılan İstanbul'un bu konumu stratejik sebeplerle tartışmaya açılmıştır.[7] Bu esnada başkentin taşınması fikrini ileri sürenlerin başında Osmanlı ordusunda uzun yıllar görev yapmış olan Alman General Von Der Goltz Paşa bulunmaktadır. Onun önerisi başkentin Anadolu'nun ortasında yer alan Konya veya Kayseri vilayetlerinden birine nakledilmesidir. Aynı tartışmalar I. Balkan Harbi'nin sonrasında Bulgar ilerleyişinin Çatalca'ya kadar ulaşmasının ardından da gündeme gelmiştir. İstanbul'un karadan ve denizden savunulmasının oldukça güç olduğunu, ulaşım yollarının başında ve sonunda başkent olamayacağını belirten Goltz Paşa bu sefer de başkentin Halep veya Şam'a naklini önermiştir. Ahmet Ferit (Tek) Bey'in bu konudaki önerisi ise Anadolu'da, Kayseri yakınlarında "Osmaniye" adında müceddeden bir başkentin teşkil edilmesidir. I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerin ardından ileri sürülen bu fikirler her ne kadar "ham hayal" olarak görülse de devam eden yıllarda böyle olmadığı ortaya çıkacaktır.[8]

ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞUNA GİDEN SÜREÇ

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışının Ankara'nın başkent olma serüvenini başlatan hadiselerin başında geldiğini belirtmek gerekir. Ardından 25 Mayıs'ta Havza'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran'da da Amasya'ya ulaşmıştır. Devam eden süreçte ise Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanmıştır. Erzurum Kongresi'nde Millî Mücadele'nin hedef ve ilkeleri tespit edilerek Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında dokuz kişiden mürekkep bir Temsil Heyeti oluşturulmuştur. Sivas Kongresi'nde ise üye sayısı on altıya çıkarılan Heyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini temsil eder vaziyete getirilmiştir. Bu surette oluşan Heyet, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar doğrultusunda Büyük Millet Meclisi'nin (23 Nisan 1920) açılışına kadar görevini sürdürmüştür.[9]

Temsil Heyeti'nin üstlendiği vazifeyi nerede yürüteceği de önemli bir sorundur. Bu husus 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında komutanların da katılımı ile Sivas'ta gerçekleşen Heyet-i Temsiliye toplantısında ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Heyet'in batıya taşınması kararlaştırılmıştır. Toplantıda farklı mahaller ön plana çıkarılsa da faaliyet merkezi olarak seçilen yer Ankara'dır. Ancak güvenlik kaygıları ile bu karar ilk etapta gizli tutulmuştur. Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Kansu'nun "Ankara'nın daimi merkez olmasını kararlaştırmıştık. Fakat mahrem tutuyorduk." sözleri bunu ortaya koyması açısından önemlidir.[10]

Bu kararın ardından 18 Aralık 1919 tarihinde üç araba ile Sivas'tan yola çıkan 19 kişilik Heyet, güç koşullar altında Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara halkı 27 Aralık 1919 tarihinde öğleden sonra Dikmen sırtlarında davullar, zurnalar, ezanlar ve salalar eşliğinde oldukça samimi bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Heyet-i Temsiliye'yi karşılamıştır. Ankara halkının Millî Mücadele taraftarı olması, gösterdikleri maddi-manevi yakın alaka ve samimiyetin yanında kentin jeopolitik açıdan müsait bir vaziyette bulunması, ulaşım (demiryolu) ve haberleşme imkânları, Batı Cephesi'ne yakınlığı ve XX. Kolordunun burada konuşlanmış olması Ankara'nın faaliyet merkezi olarak seçilmesinde etkili olmuştur.[11]

TTK Fotoğraf Arşivi

Devam eden süreçte son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde, 28 Ocak 1920 tarihinde "Misak-ı Millî" kararlarının kabul edilmesi Ankara için bir dönüm noktasıdır. Buna tepki olarak İngilizler 16 Mart'ta İstanbul'u resmen işgal etmiştir. Ardından ise 18 Mart'ta kendi iradesi ile çalışmalarına ara veren Meclis-i Mebusan, 11 Nisan 1920 tarihinde Sultan Vahdettin tarafından tamamen kapatılmıştır. Bunun üzerinden çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştır. 2 Mayıs 1920 tarihinde ise ilk hükûmetin kurulması ile Ankara fiilen merkez haline gelmiştir. Yaşanan bu hadiselerin ardından Ankara artık geçici bir idare merkezi değil kalıcı bir başkent olma yoluna girmiştir. Devam eden süreçte ise Ankara'nın resmen başkent olması yönünde girişimlerin olduğu görülmektedir.[12]

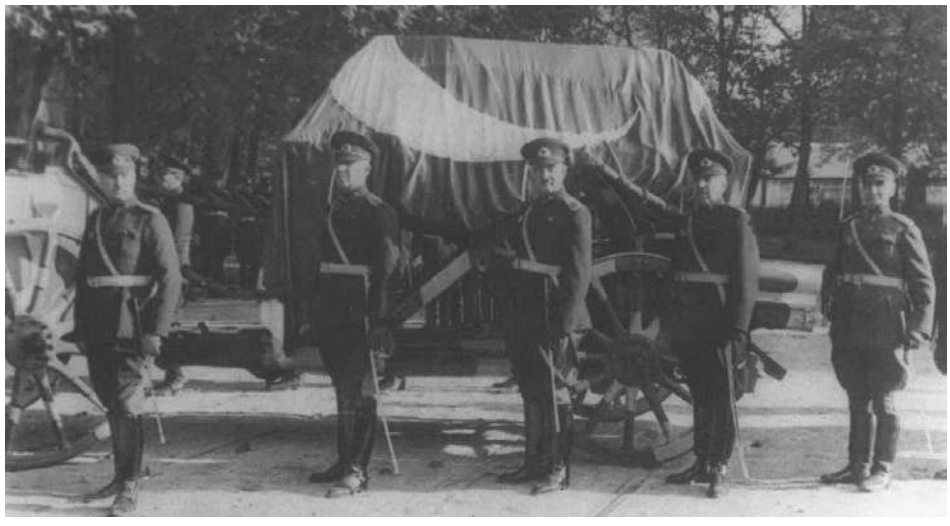
Bu doğrultuda atılan ilk resmî adım, 28 Kasım 1920 tarihinde bir komisyon oluşturularak başkentte bulunması gereken özelliklerin tespit edilmesidir.[13] Bu konunun Meclise taşınması ise ilk defa 31 Ocak 1921 tarihine denk gelmektedir. Hazırlanan hükûmet kararnamesinde İstanbul'un artık bir "merkez-i merasim" olarak kalması, hukuki açıdan ise başkentin Anadolu'ya taşınması teklif edilmiştir. Kararname Meclise gelince tepki ve hatta öfke ile karşılanmış ve yapılan oylama ile reddedilmiştir. Yaşanan bu gelişmenin ardından Meclisin hazır olmadığı göz önünde bulundurularak başkent meselesi bir süre ertelenmiştir.[14]

Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanması ve Lozan Antlaşması'nın TBMM'de tasdikinden sonra İstanbul'un işgal güçleri tarafından terk edilmesinin (23 Eylül-6 Ekim 1923) ardından başkent meselesi

TTK Fotoğraf Arşivi

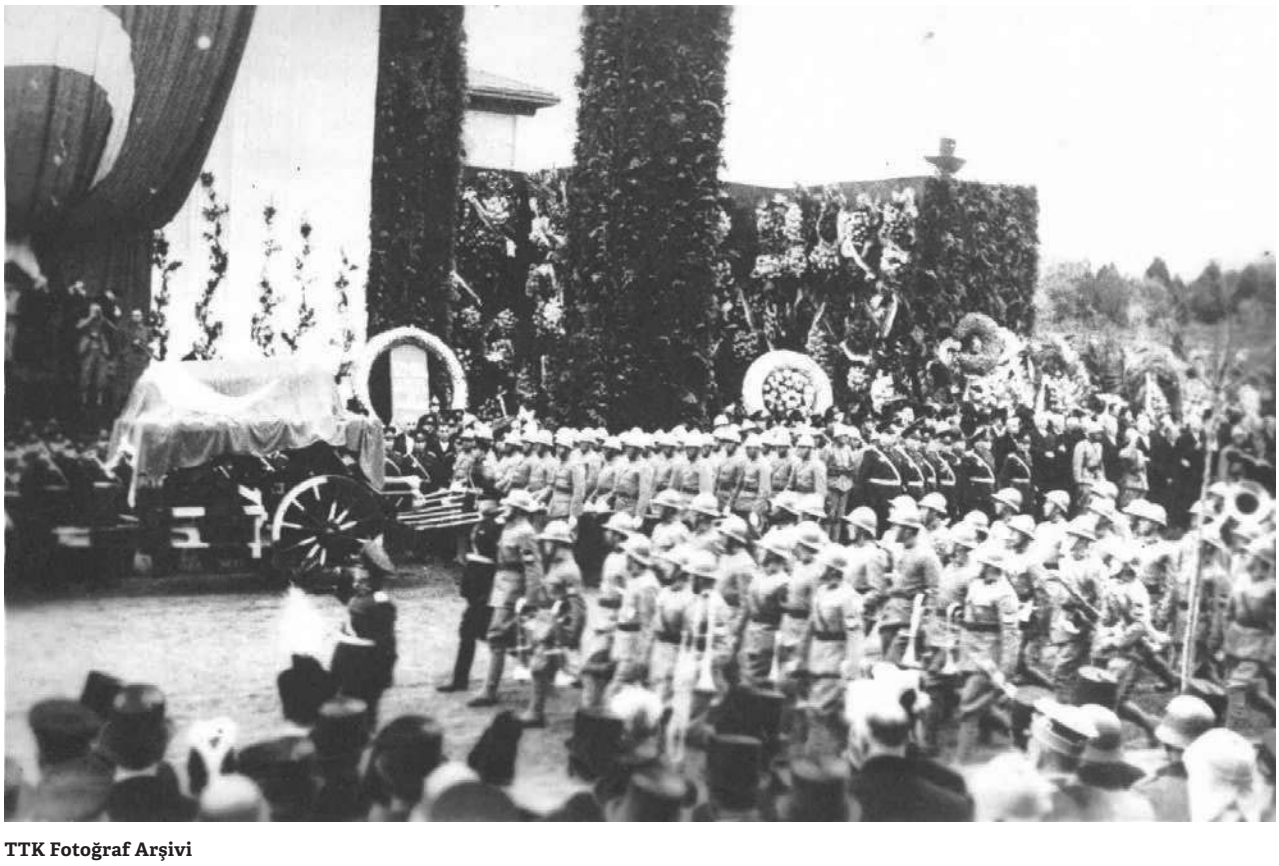
TTK Fotoğraf Arşivi

TTK Fotoğraf Arşivi

tekrar gündeme gelmiştir. Atatürk'ün ifadesi ile devletin başkentini bir an önce belirleyip iç ve dış kararsızlıklara son verilmesi gerekmektedir. Bu ortam içerisinde Malatya Milletvekili İsmet Paşa (İnönü) ve bir kısım milletvekili 9 Ekim 1923 tarihinde Ankara'nın başkent olması için TBMM'ye bir önerge sunmuştur. 10 Ekim'de Anayasa Komisyonu'na sevk edilen önerge, 13 Ekim 1923 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından Ankara'nın stratejik, tabii, coğrafi, beşerî ve siyasi şartlar göz önünde bulundurulmuş ve "*Devlet'in makarr-ı idaresi Ankara'dır*" denilerek kabul edilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından son-

TTK Fotoğraf Arşivi

Çarşamba 16 İKİNCİ TEŞRİN 1938

TAN

GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

ATAMIZ ve İNÖNÜ

Büyük Ölüye Son İhtiram Ziyareti bu sabah saat 10 da başlıyor

Atamıza Milletin Vedaı

UluBaşbuğun Tabutu önünde Bütün Silâh Arkadaşlariyle Bütün Millet Eğilecek

EBEDİ ŞEFİ BEKLERKEN

"Dipdiri Cennete Girseydik, Dipdiri Cehenneme Girseydik, O Odadan İçeri Adım Atarken Hissettiğimiz Heyecanı Duyamazdık,,

Avrupanın Hasta Adamı

Çankaya Köşkü Müze Haline Getirilecek

Ankara İsminin "Atatürk,, Adına Çevrilmesi Teklif Ediliyor

Törene Gelecek Ecnebi Heyetler

Fransa Dahiliye Nazırı Serraut ile Hitlerin Hususi Harici Nazırı Von Neurath da Ankaraya Geliyorlar

***Tan*, 16 İkinci Teşrin (Kasım) 1938, s. 1**

Ankara Belediye Meclisinde Ankaraya Atatürk adı verilmesi için dün bir teklif yapıldı

Belediye Meclisi Ankara halkının hislerine tercüman oldu

O bir okyanus değil, değildir bu bir umman, Ona yaş dökenlerin bu bir küçük damlası, Ağladı arkasından bir vatanla bir cihan Göklere ulaşınca Türkün büyük Atası.

KÜSUF

***Ulus*, 16 Sonteşrin (Kasım) 1938, s. 4**

ra ise başkentin Ankara olduğuna dair madde 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Ankara'nın başkent oluşu 1945, 1961 ve 1982 Anayasalarında teyit edilmiştir.[15]

ANKARA'NIN İMARI

Bu sırada Ankara her türlü bayındırlık, sağlık, eğitim ve sanayi imkânlarından yoksun, bakımsız bir Orta Anadolu kasabası görünümündedir. Bu ortam içerisinde Ankara'nın çağdaş bir kent olarak kurgulanması şarttır. Dönemin konjonktüründe bunun sağlanamaması Cumhuriyet rejiminin de başarısızlığa uğraması anlamına gelecektir.[16] Bu ortam içerisinde Atatürk'ün önderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti idaresi, modern bir başkent oluşturma gayretleri içerisine girmiştir. Başkentin imarı belki de Cumhuriyetin ilanı kadar önemli bir prestij meselesidir. Bu sebeple dönemin kıt imkânlarında bütçenin önemli bir kısmı bu iş için ayrılmıştır.[17]

Sosyo-kültürel, ekonomik, bayındırlık vb. alanlarda gerçekleştirilen atılımlar sayesinde Ankara önemli gelişmeler kat etmiştir. Ankara'nın bu konumuna ulaşmasında bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün oldukça önemli katkıları söz konusudur. Adeta Ankara onunla özdeşleşmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra kente onun isminin verilmesi için Belediye Meclisi'nde girişimlerin dahi olduğu görülmektedir.

ANKARA'YA ATATÜRK İSMİNİN VERİLMESİ MESELESİ

Ankara'ya Atatürk isminin verilmesi teklifi Ankara Belediye Meclisi'nde gündeme gelmiştir. Toplantı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından beş gün sonra 15 Kasım 1938 tarihinde saat 17.30'da İbrahim Rauf Ayaşlı'nın başkanlığında gerçekleşmiştir. Mutat olarak toplanan Belediye Meclisi ilk olarak beş dakika saygı duruşunda bulunmuş ve Mustafa Kemal Atatürk'e tazimlerini göstermişlerdir. Bu toplantıda Mustafa Kemal Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Eldeniz Ata da hazır bulunmuş ve bir konuşma yapmıştır. Ardından ise Ankara ile Mustafa Kemal Atatürk'ün özdeşleştiği örneklerle ifade edilerek kente Büyük Şef Atatürk'ün isminin verilmesi teklif edilmiştir. Hayrullah Özbudun tarafından verilen takrir şu şekildedir:

"Büyük Atatürk inkılâbını Ankaramızda yapmıştır. Bütün memleket için terakki ve inkılâp hatvelerini Ankara'da atmış ve yüksek ve edebi fikirlerini Ankara'dan dünyaya yaymış bulunmaktadır. Bu itibar ile Ankara'nın Atatürk inkılâbında büyük rolü vardır. Ankara kendisine nasip olan günleri unutmayacak ve memleketin kurtarıcı ve yaratıcısını sinesinde ebede kadar muhafaza edecektir. Bu itibarla Ankaramıza Atatürk adının verilmesi muvafık olacaktır. Riyaset Makamının bu teklifi alâkalı yüksek makamlara Ankara şehri mümessilleri namına arz etmesini teklif ediyorum."[18]

Hayrullah Özbudun'un teklifi alkışlarla karşılanmış ve oy birliği ile kabul edilmiştir. Ardından ise Makbule Eldeniz tarafından Atatürk'ün "ebedi istirahatgahında" her akşam sabaha kadar bir meşale yakılması önerilmiştir.[19]

Ankara'nın isminin Atatürk olması teklifine karşı tepkiler gecikmemiştir. 17 Kasım 1938 tarihli *Akşam* gazetesinde "Atatürk ve Ankara'nın İsmi" başlıklı

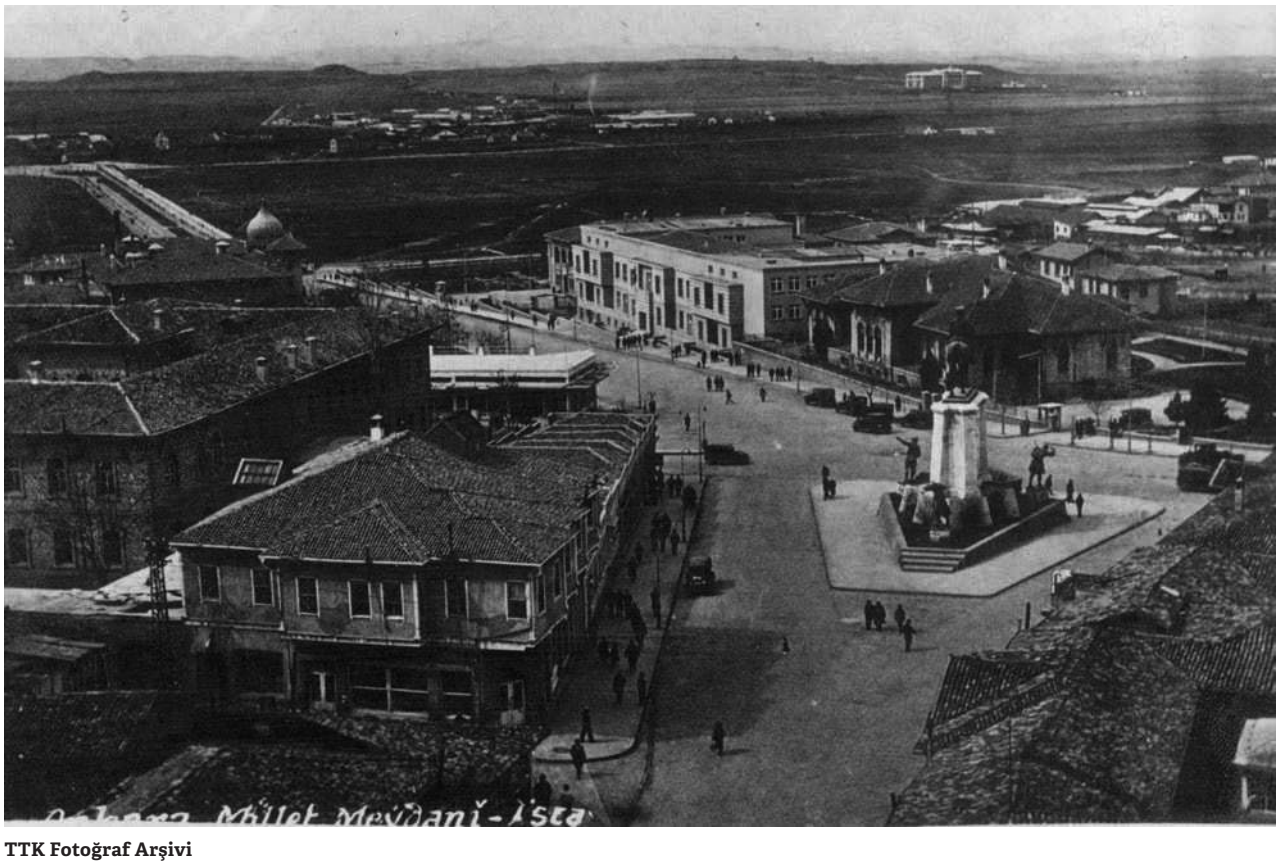
TTK Fotoğraf Arşivi

yazıda bunun yerinde bir teklif olmadığı şu şekilde ifade edilmiştir;

"Bazı gazetelerde okuyoruz: "Ankara'nın ismi Atatürk olmalıdır". Biz, bunu yerinde bir teklif bulmuyoruz. Ankara, Atatürk'ün eseridir. Fakat bin bir eserinden yalnız biridir. Merkezimizin de kendi başına bir tarihi, "Ankara" lafzının da başlı başına bir manası vardır. Hem, bu gibi isim değiştirmeleri başka diyarlarda yapıldı. Biz kimsenin mukallidi olamayız. Atatürk, yalnız Atatürk'ü tazammun eden mücerred bir mefhum olarak ebedileşmeye bol bol kâfi kudrettedir. Maddi şeylere o ismi koymanın, ne lüzumu, ne de manası vardır. Vaşingtonun hatırası bir şehirle tesbit edilebilirdi, fakat Atatürk bütün bir memlekettir, bütün ideoloji ve medeniyettir."[20]

Yapılan incelemelerde Ankara'ya Atatürk ismi verilmesi hakkında ulaşılan bilgiler bu şekildedir. Devam eden süreçte bu konuda herhangi bir gelişme olup olmadığı ve olduysa sürecin ne şekilde seyrettiği hakkında malumat sahibi değiliz. Ancak isim konusunun çok fazla gündemde kalmaması ve ilerleyen dönemde herhangi bir gelişme yaşanmaması bu teklifin duygusal bir anda yapıldığını ve sonrasının gelmediğini akıllara getirmektedir. Toplantının özel bir amaçla değil de mutat olarak gerçekleştiği bilgisi de bu kanıyı güçlendirmektedir.

İki yüz yıl kadar Rusya'ya başkentlik yapan St. Petersburg şehrine Ekim Devrimi'ne liderlik etmesinden dolayı 1924 senesi Ocak ayı sonunda Leningrad isminin verilmesi oldukça maruftur. Bir diğer örnek ise Volgograd şehrinin isminin değiştirilerek 10 Nisan 1925 tarihinde Stalingrad yapılmasıdır. ABD'de günümüzde ülkenin kurucusunun adıyla (Washington) anılan bir şehir de bulunmaktadır. 2019 senesinde

TTK Fotoğraf Arşivi

Kazakistan'da da benzer bir uygulamaya gidilmiş ve başkent Astana'nın ismi 30 yıla yakın süre iktidarda kalan Nursultan Nazarbayev'e nispetle Nursultan'a çevrilmiştir.

Ülkemizde ise mahallelere, sokaklara, caddelere, üniversitelere, çeşitli kültür merkezlerine vb. devlet büyüklerinin isimlerinin verilmesi geleneği oldukça sık rastlanan bir hadisedir. Osmanlı döneminde de bu tarz uygulamalar oldukça yaygındır. Hatta Elazığ (Mamuratü'l Aziz) şehri Sultan Abdülaziz'e nispetle bu adı almıştır. Bunun yanında padişahların isimlerine atfen kurulan "Mecidiye", "Hamidiye", "Aziziye", "Selimiye" gibi yerleşim alanları bulunmaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminde bir şehre Atatürk isminin verilmesi teşebbüsü ülkemizde ilk defa karşılaşılan bir durumdur.

DİPNOTLAR

1 Sargon Erdem, "Ankara", *DİA*., C. 3, İstanbul 1991, s. 202; Afif Erzen, İlkçağda Ankara, TTK. Yay., Ankara 2010, s. 15-18; Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II*, Çağ Yay., Ankara 2005, s. 11-13; Nurettin Can Gülekli, *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Doğuş Matbaası, Ankara 1948, s. 30; Besim Darkot, "Ankara", *MEB. İA*, C. 1, MEB. Basımevi, İstanbul 1986, s. 468.
2 Sargon Erdem, *a.g.m.*, s. 201-202; Galanti, *a.g.e*,. s. 16-36, 58-75.
3 Rifat Özdemir, "Ankara", *DİA*., C. 3, s. 204-205.
4 M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti", *TDVİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143; Feridun Emecen, "Timurtaş Paşa", *DİA*., C. 41, İstanbul 2012, s. 185.
5 BOA., *Y.A.HUS*., 267/26, 15 Teşrinisan 1308 (27 Kasım 1892).
6 Edip Semih Yalçın, "Atatürk'ün Ankaraya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. X, S. 29, Temmuz 1994, s. 336.
7 Bilal Şimşir, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VII, S. 20, Kasım 1991, s. 191-197; Bilal Şimşir, *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Bilgi Yay., İstanbul 1988.
8 Şimşir, *a.g.m.*, s. 191-194; Şimşir, *a.g.e*., s. 50-55; Nusret Baycan, "Ankara'nın Başkent Oluşu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. VII, S. 19, Kasım 1990, s. 121.
9 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, TTK. Yay., Ankara 2020, s. VII-XIV; Enver Behnan Şapolyo, *Kemâl Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul, 1958.
10 Oğuz Aytepe, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *AÜTİTE. Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 17-19.
11 Şimşir, *a.g.m.*, s. 202-203; Edip Semih Yalçın, *a.g.m.*, s. 340-342.
12 Cevdet Küçük, "Mîsâk-ı Millî", *TDVİA*, C. 30, s. 173-175. Şimşir, *a.g.m.*, s. 204-205.
13 *BCA*., 30-18-1-1/2-21-15, 28 Kasım 1920.
14 Şimşir, *a.g.e*., s. 93-219; Yaşar Özüçetin, "Meclis Celse Zabıtlarında Ankara'nın Başkent Oluşu", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, ed. Yılmaz Kurt, C. 2, Ankara 2012, s. 761-169.
15 Şimşir, a.g.m., s. 206-207; Şimşir, *a.g.e*., s. 219-350; Özüçetin, *a.g.m*., s. 769-780.
16 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, ed. Yıldız Sey, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 112.
17 Bkz. Bülent Duru, "Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı", *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*, haz. Funda Şenol Cantek, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2012, s. 173-192; Cevat Geray, "Şehirciliğimiz ve Ankara", *Türk Mühendislik Haberleri*, s. 409, 2000/5, s. 10-16; Ayca Mevlüde Öncü Yıldız, "20. Yüzyılda Ankara'nın Kentsel Yapısı ve Ulaşım Sistemindeki Gelişmeler", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), Haziran 2017, s. 108-122; Mehmet Karayaman, "Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi (1929-1939)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVI/1, 2014, s. 50-72.
18 "Atatürk ve Ankara", *Ulus*, 16 Kasım 1938, s. 4.
19 Her bir gazetenin içeriğinde benzer bilgiler yer almaktadır. Bkz. "Atatürk ve Ankara", *Ulus*, 16 Kasım 1938, s. 5; "Ankara ve İstanbul Şehir Meclisleri Dünkü Toplantılarında Şefimizin Hatırasını Taziz Etti", *Haber (Akşam Postası)*, 16 Teşrinisani (Kasım) 1938, s. 2. "Ankara ve İstanbul Şehir Meclisleri Dünkü Toplantılarında Şefimizin Hatırasını Taziz Etti", *Haber (Akşam Postası)*, 16 Teşrinisani (Kasım) 1938, s. 2; "Ankara'nın İsmi Atatürk Oluyor", *Akşam*, 16 Teşrinisani 1938, s. 2; "Ankara Adının "Atatürk'e Çevrilmesi İsteniyor", *Tan*, 16 Teşrinisani (Kasım) 1938, s. 3; "Ankara Şehir Meclisi, Ankara'nın (Atatürk) İsmini Almasını Kararlaştırdı", *Anadolu*, 16 Teşrinisani (Kasım) 1938, s. 3.
20 "Atatürk ve Ankara'nın İsmi", *Akşam*, 17 Kasım 1938, s. 3.

MİTLER, GERÇEKLER VE YÖNTEM

OSMANLI TARİHİNDE AKLIMA TAKILANLAR

Mitler, Gerçekler ve Yöntem: Osmanlı Tarihinde Aklıma Takılanlar bir Osmanlı tarihçisinin farklı dönemlere, farklı konulara dair üretken merakının ve titiz araştırmacılığının bilançosunu sunuyor. Bu kitapta bir araya gelen makalelerinde Edhem Eldem, bir resme dair genel kabul görmüş yorumlardan, bir Osmanlı bürokratının kendi hayat hikâyesini anlatırken yaptığı tercihlere; Yeniçerilerin mezarlarının akıbetinden, 19. yüzyılın başındaki bir intihal vakasına genişleyen bir yelpazede Osmanlı tarihine ilişkin bir dizi miti sorguluyor. Edhem Eldem'in bu kitabı Osmanlı tarihinin yazımına dair genel ve spesifik yöntem önerileri sunmanın yanı sıra, tarihçinin ufkunun günümüzü kapsadığını da gösteriyor. *Mitler, Gerçekler ve Yöntem* ayrıca Edhem Eldem'in Collège de France'a uzanan tarihçilik kariyeri hakkında kapsamlı bir söyleşiyi de okurlara sunuyor.
Ömer Turan ve Y. Doğan Çetinkaya'nın yayına hazırladığı bu kitap aynı zamanda Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ilk kitabı. Bu yeni dizi ile ağırlıklı olarak *Toplumsal Tarih* dergisinden çıkmış makaleleri bir araya getiren kitapları okurlarımıza sunacağız. Yeni dizimizin işin uzmanları kadar, genç okurlarımız tarafından da takip edileceğine inanıyoruz.

Online Satış: https://tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
Tel: (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

Türklerin dünyaya armağanı

1934 yılında firmanın kahve dağıtımını yaptığı Opel marka kamyonet.

1871'den beri kalitesini ve titizliğini hiç bozmadan evlerimize nefis Türk kahvesini getiren Kurukahveci Mehmet Efendi, bugün 55'ten fazla ülkede tüketiliyor. Kurukahveci Mehmet Efendi, Türklerin dünyaya armağan ettiği Türk kahvesini, her yudumda aynı kalite ve keyifle dünyaya ulaştırıyor.

KURUKAHVECİ
MEHMET EFENDİ
150 yıl

27 Mayıs'ı Çoklu Bir Darbe Süreci Olarak Anlamak

BEYCAN MURA

13 KASIM 1960 TASFİYESİNİ VE 6 HAZİRAN 1961 MUHTIRASINI, İKTİDARI KİMİN ELİNDE TUTTUĞUNU TAYİN ETMİŞ OLAN, SALT GÜNDELİK POLİTİKALARA DEĞİL NORMALLEŞME SONRASI İNŞA EDİLECEK SİYASAL REJİMİN NİTELİĞİNE DE DERİNDEN ETKİ EDEN ASKERİ MÜDAHALE SÜREÇLERİ OLARAK ANLAMAK GEREKİR.

27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye'de yaşanan darbeler arasında ayrıksı bir yerde duruyor.[1] Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olması, Silahlı Kuvvetlerin bütünü tarafından değil emir komuta zinciri dışında hareket eden bir grup subayın önderliğinde icra edilmiş olması, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinden farklı olarak kendisini bir devrim olarak sunmuş ve azımsanamayacak bir kesim tarafından da öyle kabul edilmiş olması, yine bu iki müdahaleden farklı olarak halen açık ve mağrur savunucuları bulunması bu ayrıksılığın unsurları arasındadır.

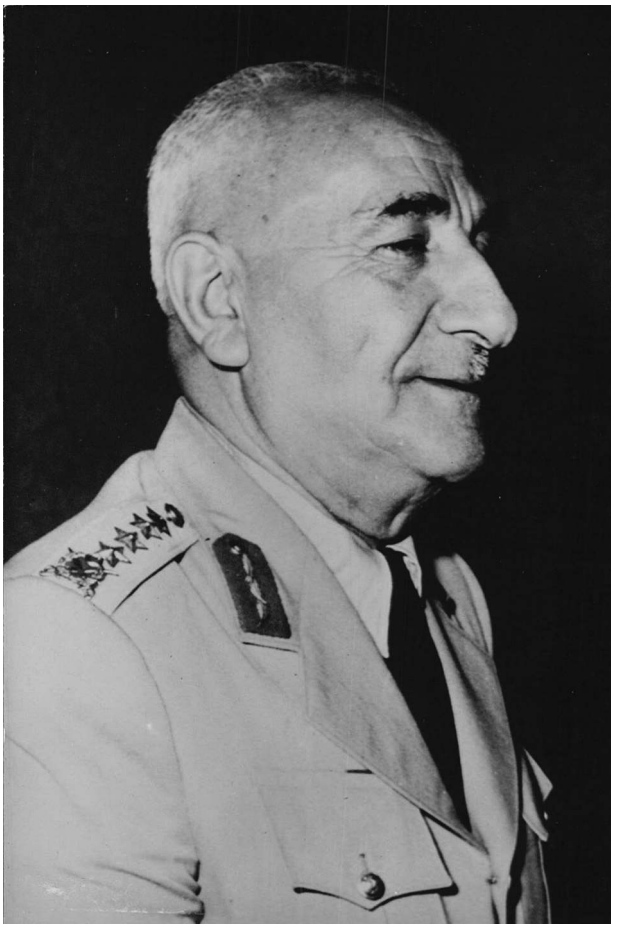

Alparslan Türkeş

Tüm bu ilgiye karşın gerek popüler yayınlarda gerekse akademik yazında bir eksiklik dikkati çekiyor: 27 Mayıs'ı izleyen askeri yönetimin kendi içinde yaşadığı çatışmaların ve altüst oluşların üzerinde yeterince durulmuyor.[2] Böyle olunca da darbeyi gerçekleştiren unsurların farklı ve birbiriyle çatışan siyasi çizgilerden geldiği ve birbiriyle çatışan siyasi projelere angaje olduğu gözden kaçırılıyor. Oysa küçük bir çabayla, bu çatışmaların iki momentte billurlaştığını hatırlamak mümkün: Alparslan Türkeş'in de aralarında bulunduğu on dört Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesinin tasfiye edilip yurt dışına çıkarıldığı 13 Kasım 1960 ile Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adıyla örgütlenen başka bir cuntanın tehdidiyle MBK'nin etkili ismi Cemal Madanoğlu'nun istifaya zorlandığı, kuvvet komutanlarının emekli edildiği, kontrolün fiilen bu ikinci cuntaya geçtiği 6 Haziran 1961.

Her iki moment de askeri yönetimdeki basit sürtüşmelerin ötesinde, iktidarı kimin elinde tuttuğunu tayin etmiş olan, salt gündelik politikalara değil normalleşme sonrası inşa edilecek siyasal rejimin niteliğine de derinden etki eden askeri müdahalelerdir. Bu bakımdan gerek 13 Kasım gerekse 6 Haziran sivil idarelere karşı yapılmış olsalar –hiç kuşkusuz– birer askeri darbe olarak değerlendirileceklerdi. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak bu iki tarihin birer askeri darbe olarak anılmamasının yegâne nedeni, usulü dairesinde iktidara gelmiş sivil yönetimlere değil, kendileri de askeri darbe sonucu tesis edilmiş yönetimlere karşı yapılmış olmalarıdır.

Bu yazıda 27 Mayıs sürecini anlamak için askeri yönetim döneminde gerçekleşmiş olsalar da bu iki momentin de 27 Mayıs ile iç içe geçmiş askeri darbe momentleri olarak anlaşılmaları gerektiğini savunacağım. 27 Mayıs döneminin tek seferde gerçekleşmiş bir darbenin düz bir hatta geliştiği bir dönem olarak değil, iç içe geçmiş üç askeri darbenin bileşiminden oluşan bir çoklu darbe dönemi olarak görülmesinin süreci anlamayı kolaylaştıracağını ileri süreceğim.

Cemal Gürsel

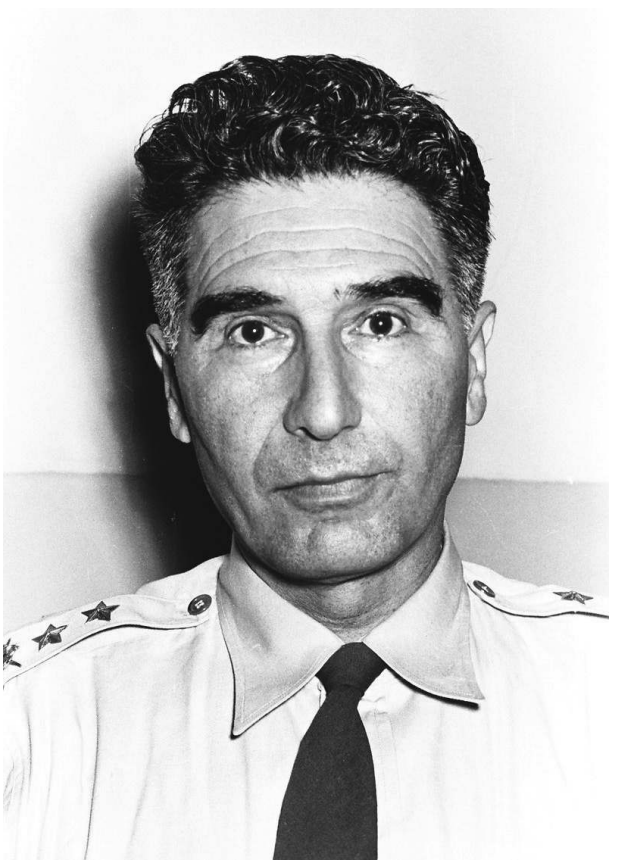
27 MAYIS 1960

27 Mayıs 1960 Darbesi, MBK adıyla örgütlenen subayların önderliğinde icra edildi. Darbeden iki hafta sonra, 14 Haziran'da yayımlanan 1 Sayılı Kanun ile ilan edilen MBK otuz sekiz subaydan oluşuyordu. Ancak 27 Mayıs'a giden süreçte DP iktidarının silah zoruyla görevden uzaklaştırılması için dağınık hücreler halinde örgütlenmiş çok daha fazla subay çaba göstermişti.[3] Bunun da ötesinde, 28 Nisan 1960 günü Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşunu protesto için İstanbul'da düzenlenen ve Ankara'ya yayılan protestolar, DP iktidarının Silahlı Kuvvetler üzerindeki kontrolünü kaybettiğini de kanıtlamıştı. İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti, ancak askeri birliklerin öğrenci gösterilerine hükümetin istediği sertlikle müdahale etmesini sağlamak mümkün olmuyordu. Gösterilere müdahale için sevk edilen askeri birlikler öğrenciler tarafından alkışlarla karşılanıyor, askerle öğrencilerin karşı karşıya gelmemesi için genç subaylarla öğrenci liderleri toplantılar yapıyor, şeklen emirlere uymuş olmak için tutuklanan öğrenciler biraz ötede askerler tarafından serbest bırakılıyordu.[4] Daha da kritik olanı, Celal Bayar'ın ısrarıyla verilen öğrenciler üstüne ateş açma gibi emirlerin uygulatılamamasıydı.[5] Kısacası, kentlerdeki yaygın gösterilerin ötesinde, Silahlı Kuvvetlerin kendisi Mayıs 1960 itibariyle açık bir itaatsizlik halindeydi. Nitekim MBK emrinde hareket eden kuvvetler, 27 Mayıs günü birkaç saat içinde iktidarı kolaylıkla ele geçirmişler, bunu yaparken de TSK içinden (ya da dışından) herhangi bir direnişle karşılaşmamışlardı.

İktidarın kolaylıkla ele geçirilmesine karşın aslında askerlerin iktidarla ne yapmak istedikleri konusunda önceden üzerinde anlaşılmış ortak bir planları yoktu. Gerek İstanbul'da gerek Ankara'da okunan ilk ihtilal bildirileri, seçimlerin en kısa süre içerisinde yapılacağını, iktidarın yeni seçilen meclise ve onun oluşturacağı hükümete devredileceğini açıkça vurgular.[6] İhtilalin başına getirilen Cemal Gürsel, bunun için bir zaman aralığı da telaffuz ederek tahminen üç ay içinde seçimlere gidileceğini, kendisinin de sade bir emekli vatandaş olarak hayatına devam edeceğini ilan eder.[7] İhtilal operasyonunun Ankara ayağına kumanda eden Cemal Madanoğlu da aynı fikirdedir.

Ancak MBK homojenlikten uzak bir yapıdır. İçinde, 1950'lerin ortalarından beri faaliyet gösteren birkaç farklı hücreden görece yüksek rütbeli subaylar yanında, çalışmalara fiilen katılmamış generaller ve çoğunluğu Komite'ye alınmalarını seçici kuruldaki Türkeş'in ısrarına borçlu olan genç subaylar da vardır.[8] MBK sadece üyelerin rütbeleri ve geçmiş deneyimleri açısından değil, siyasi yaklaşımları ve dünya görüşleri açısından da çarpıcı derecede heterojendir.

İlk birkaç ay içinde MBK içinde iki eğilim belirginleşir.[9] Gerçi Gürsel'in başta verdiği takvime uyulamayacağı belli olmuştur ama Gürsel ve Madanoğlu'nun içinde bulunduğu kanat, Yassıada mahkemelerinin sonuçlanmasının ve yeni bir anayasa ile seçim yasasının kabulünün ardından en geç 1961 Ekim ayı içerisinde bir seçim yaparak iktidarı devretmeye hazırlanmaktadır. İkinci kanat ise Türkiye'nin köklü sorunlarının radikal reformlar gerektirdiğini ve normal demokratik usullerle göreve gelecek hükümetlerin bu tür reformları gerçekleştirilemeyeceğini ileri

Cemal Madanoğlu

Orhan Kabibay

sürerek, MBK'nin en az dört yıllık bir dönem daha işbaşında kalması gerektiğini savunmaktadır.[10]

Bu ikinci grup içerisinde en öne çıkan figür Türkeş'tir. Türkeş, daha ilk anda Ankara Radyosu'ndan yayınlanacak ihtilal bildirisini kaleme alma görevini üstlenerek, dahası bu bildiriyi radyoda bizzat okuyarak kamuoyunun karşısına 27 Mayıs'ın sesi olarak çıkmıştır. Daha da öncesinde Komite adına Gürsel ile irtibatı yürütme görevini üstüne almış, bu sayede kendisini Gürsel ile Komite arasında bir köprü haline getirmiştir. Bu yakınlık sayesinde Gürsel'in isteğiyle Komite içinden kendisine yardım için ayrılan üç subaydan biri olmuş, yine ilk günlerin telaşı içerisinde bir oldubitti ile kendi kendisini Başbakanlık Müsteşarlığına getirtmeyi başarır. Gürsel'in Başbakanlık yanında Devlet Başkanlığı, MBK Başkanlığı, Başkumandanlık gibi pek çok görevi üstlendiği koşullarda, bu müsteşarlık koltuğu Türkeş'i darbe idaresinin fiili başbakanı haline getirir. Bu pozisyonunu etkin biçimde kullanan Türkeş, bir yandan da DP'nin önde gelen isimleriyle temas halindedir; kapatılan DP seçmenlerini bünyesine toplayacak, başında da kendisinin bulunacağı bir partinin kuruluşu için zemin yoklamaktadır.[11] Bir dönem DP milletvekilliği de yapan Yapı Kredi Bankası'nın kurucusu Kazım Taşkent'in sağladığı kredi ile *Öncü* adında bir gazete de kurdurmuştur.[12]

Türkeş, önemli anlarda Gürsel'in basına verdiği her fotoğrafta onun yanındaki değişmez isimdir; basın toplantıları için Gürsel'in konuşma metinlerini hazırlatan, özellikle yabancı basınla yapılan görüşmelerde zaman zaman onun yerine soruları cevaplayan kişidir. Bütün bunlar, kamuoyunda Türkeş'in iktidarın iki numaralı ismi olduğu inancının yerleşmesine ve "ihtilalin kudretli albayı" olarak kabul edilmesine neden olur. Türkeş'in Türkiye'nin Nasır'ı olacağı, yani tıpkı Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın Muhammed Necib'e yaptığını yapıp, kısa sürede Gürsel'i bir kenara iterek tüm iktidarı kendi ellerine alacağı spekülasyonları yapılır.

Türkeş ve takipçileri, askeri iktidarı uzatma isteklerinde yalnız değillerdir. TSK içinde Türkeş'e ve onun dünya görüşüne özel bir sempati duymayan,[13] ancak gerek kendi kişisel gelecekleri gerek ülkenin sorunlarının çözümü açısından askeri yönetimin devamını uygun gören başka subaylar da vardır. MBK içerisinde Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı ikilisinin başını çektiği grup, bunların en etkilisidir.

Askeri iktidarın sürmesinin, TSK dışında da önemli savunucuları vardır. Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan, anayasa taslağını hazırlamakla görevli İlim Heyeti[14] MBK üyelerine bu yönde telkinler yapar. Bakanlar ve bürokratlar arasında da bu görüşün temsilcileri vardır. DP'nin yayın organları, hızlı bir seçimin kaçınılmaz bir CHP iktidarı anlamına geleceği düşüncesiyle askeri iktidarın sürmesi yönünde yayın yaparlar. Benzer görüşler CKMP temsilcileri tarafından da sıklıkla dile getirilir.

Bu süreçte Türkeş ve müttefikleri, zaman zaman Komite çoğunluğunu da arkalarına almayı başararak MBK iktidarını süreklileştirme yönünde kimi politikaları uygulamaya sokarlar. Bir plebisit ile askeri yönetimin dört yıl daha uzatılması, bu arada kurulacak bir MBK partisinin dört yıl sonraki seçimlere girmesi, böylece MBK iktidarının kalıcılık kazanması fikri MBK'de oylanarak kabul edilir.[15] Kalıcı MBK iktidarının karşısındaki kanadın bu plana alternatif olarak

Orhan Erkanlı

gündeme getirdiği tabii senatörlük önerisi, iktidarda daha uzun kalmayı isteyen üyelerin oylarıyla Komite tarafından reddedilir. Bunun öncesinde Silahlı Kuvvetlerdeki generallerin tam yüzde 90'ına karşılık gelen 235 general ve 4700 yüksek rütbeli subay emekliye sevk edilmiştir.[16] Bunu üniversitelerdeki öğretim üyelerinin beşte birini oluşturan 147 öğretim üyesinin üniversiteden çıkarılması izler. Üniversiteden çıkarılan öğretim üyeleri arasında, İlim Heyeti'nin eski üyeleri olan ve hazırlanmakta olan anayasada siyasi partilerin önemsizleştirilip meslek temelli temsilin ön plana çıkarılmasına itiraz eden Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli gibi isimler de vardır.[17] Her iki tasfiye hareketi de, Komite'nin çoğunluğundan destek görmekle birlikte, 13 Kasım'da tasfiye edilecek olan Komite üyelerinin inisiyatifiyle kararlaştırılmıştır.[18]

13 KASIM 1960: ONDÖRTLERİN TASFİYESİ

1960 sonbaharında, Komite'nin iki kanadı arasındaki mücadele açıktan yürütülür hale gelir. Türkeş, 22 Eylül'de MBK'nin kendisinden giderek daha fazla kuşku duymaya başlayan Gürsel kanadı tarafından Başbakanlık Müsteşarlığından istifaya zorlanır.[19] Aynı sıralarda Kabibay-Erkanlı grubu adına TSK içinde kuvvet toplamaya çalışan ilk ihtilalcilerden Dündar Seyhan da yurt dışına gönderilir. Komite içerisinde iki kanadı uzlaştırmak için bir uzlaştırma komisyonu oluşturulur, ama başarıya ulaşamaz; zira taraflar durumun artık geri döndürülemez bir noktaya geldiği görüşündedir. İki taraf da açık açık birbirini "paketlemekten" söz etmektedir.[20]

İlk olarak Türkeş harekete geçmek ister, ancak bütün düşünsel hazırlığına ve kamuoyundaki tanınırlığına karşın, Komite'de de askeri birlik komutanları arasında da belirleyici bir ağırlığa sahip değildir.[21] Tek başına harekete geçme şansı yoktur. Askeri yönetimin sürdürülmesi konusunda anlaştığı Kabibay-Erkanlı grubunu da ikna edemez.[22] Harekete geçen, Gürsel olur. İsmet İnönü'den, demokrasiye dönüldükten sonra yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmama sözü alan Gürsel, tabii senatörlükle beraber bunu kendisinin ve diğer MBK üyelerinin gelecekleri için yeterli güvence sayar.[23] Madanoğlu'na, Türkeş grubunu gözaltına aldırıp yurt dışına çıkarma konusunda gerekli hazırlığı yapması talimatını verir. Komite'de kendine yakın üyelerle görüşen Madanoğlu, Türkeş grubu ile birlikte Kabibay-Erkanlı grubunun da yurt dışına çıkarılmasını Gürsel'e kabul ettirir. Böylece Komite'den ihraç edilecek üyelerin sayısı 14'e yükselir.

Operasyon 13 Kasım günü sabah saatlerinde yapılır. İhraç edilen Komite üyelerinin evlerine, sabah saat 7'de Gürsel imzalı birer mektup götürülür. Mektupta, MBK'nin feshedildiği, mektubu alan kişinin emekliye sevk edildiği, gördüğü büyük hizmetlere yakışan bir yurt dışı görevine gönderileceği, evinde oturup verilecek görevi beklemesi gerektiği yazılıdır.[24] Teorik olarak Ondörtler ihraç edilmemiş, MBK feshedilip yeniden kurulmuş, yeni MBK'de Ondörtlere yer verilmemiştir. Tıpkı 27 Mayıs'ta olduğu gibi operasyonun askeri kısmı herhangi bir dirençle karşılaşılmadan kolayca icra edilir. Silahlı Kuvvetler içinde herhangi bir tepki ya da hareketlenme görülmez. Ondörtler birkaç gün askeri birliklerde "misafir edildikten" sonra, atandıkları müşavirlik görevlerine başlamak üzere ülkeden çıkarılırlar.

Sıddık Sami Onar

13 Kasım tasfiyesini Komite içi kişisel bir güç çatışmasından öte iktidarın zor sonucu el değiştirdiği bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Her şeyden önce bu müdahale ile 27 Mayıs'tan sonra kurulan düzen kendi yasalarını ihlal etmiştir.[25] 27 Mayıs'tan iki hafta sonra yürürlüğe giren ve geçici bir anayasa niteliğinde olan 1 Sayılı Yasa, MBK'yi oluşturan isimleri saymakta ve MBK üyelerinin Komite üyeliğinden çıkarılma yollarını da göstermekteydi.[26] Buna göre bir üyenin Komite'den çıkarılabilmesi için beşte dörtlük bir nitelikli çoğunluğun oyu gerekliydi, Gürsel'in Komite'yi lağvetmek gibi bir yetkisi de söz konusu değildi. Dolayısıyla 13 Kasım tasfiyesi Silahlı Kuvvetlerin gücüne dayanılarak, o anda geçerli olan yasal düzenin –27 Mayıs darbesinin oluşturduğu yasal çerçevenin– fiilen ortadan kaldırılması anlamını taşıyordu.[27]

İkinci neden olarak, tasfiyenin ardından Kurucu Meclis'in tesis edilmesi gösterilebilir. Gürsel ve müttefikleri, Kurucu Meclis'in kurulmasını birkaç aydır istiyorlardı. Ancak Ondörtler yasama yetkisinin MBK'nin elinde kalması konusunda ısrarcı olduğundan, bu karar için gereken beşte dörtlük nitelikli çoğunluğa ulaşılması mümkün olmuyordu.[28] Ondörtlerin tasfiyesinin ardından yeniden kurulan MBK, yeterli çoğunlukla çıkardığı 157 Sayılı Yasa ile Kurucu Meclis'in kurulmasına karar verdi.[29] Başka bir deyişle silah zoruyla gerçekleştirilen bir operasyonun doğrudan bir sonucu olarak yeni bir yasama organı tesis edilmiş; yasama yetkisinin kimin eliyle nasıl kullanılacağı konusunda temel bir değişikliğe gidilmiş oldu.

Üçüncü neden, bu tasfiyenin 1961 Anayasası üzerine yaptığı doğrudan etkidir. 27 Mayıs'ın hemen ardından yeni anayasa taslağını hazırlamakla görevlendirilen İlim Heyeti, çalışmalarını 19 Ekim'de MBK'ye sunmuştu.[30] Bu taslak meslek esaslı siyasi temsil fikrini merkeze alan, siyasi partilere ve Batı tipi liberal bir demokratik işleyişe kuşkuyla yaklaşan bir anlayışa göre hazırlanmıştı. İlim Heyeti'nin çoğunluğu, Ondörtlerle paralel biçimde demokratik işleyişle ülke sorunlarının çözülemeyeceği görüşündeydi ve askeri yönetimin açık ya da örtük biçimde sürdürülmesi eğilimindeydi.[31] Yukarıda değinildiği üzere İlim Heyeti bu nedenlerle kendi içinde bir bölünme yaşamış ve o dönemdeki MBK'nin çoğunluğu, İlim Heyeti'nin bu eğilimine karşı çıkan Tunaya ve Giritli'yi görevden almıştı.[32] 13 Kasım tasfiyesinin ardından İlim Heyeti'nin hazırladığı taslak bir hazırlık çalışması derecesine indirildi ve anayasa çalışmaları Kurucu Meclis'te kurulan Anayasa Komisyonu aracılığıyla yürütüldü. Tunaya ve Giritli Kurucu Meclis'e seçildiler, Tunaya Kurucu Meclis Anayasa Komisyonunda da yer aldı. Yeni komisyonun hazırladığı taslak, İlim Heyeti taslağının aksine siyasi partileri demokratik yaşamın başlıca unsuru olarak kabul ediyor, Batı demokrasilerine benzer bir kurumsal işleyişi esas alıyordu. Bu taslak, küçük değişikliklerle 1961 Anayasası olarak kabul edildi. Dolayısıyla 13 Kasım tasfiyesinin salt askeri yönetimin nasıl yürütüleceğine değil, askeri rejim sonrası demokratik düzenin işleyişine de derin ve dolaysız bir etkisi oldu.

Tarık Zafer Tunaya

SKB VE 6 HAZİRAN 1961 MUHTIRASI

13 Kasım'ın ardından bir bakıma Gürsel ve Madanoğlu güçlerinin doruğuna çıkarlar. MBK içinde kendileri için sorun oluşturan unsurları ortadan kaldırmışlar, üstelik bunu yaparken Silahlı Kuvvetlerden gelen herhangi bir tepkiyle karşılaşmamışlardır. Bir süre olaylara hâkim görünürler. Ne var ki bu ikilinin iktidarlarını kaybetmesine yol açacak süreci başlatan da aynı tasfiyedir. Zira 13 Kasım tasfiyesi, askeri yönetime meşruiyet kazandırmakta kullanılan temel bir zihinsel kurguyu –Silahlı Kuvvetlerin birlik içinde bulunduğu ve MBK'nin tüm Silahlı Kuvvetleri temsil ettiği iddiasını– sürdürülemez hale getirmiştir. Tasfiyelerle, MBK'nin ve Silahlı Kuvvetlerin birlik içerisinde olmadığı inkâr edilemez bir gerçek halinde ortaya çıkmıştır. Bu iddianın inandırıcılığını yitirmesi askeri yönetimin toplum nezdindeki meşruiyetinin zayıflamasına yol açmakla kalmaz, Silahlı Kuvvetler içerisinde Gürsel ve Madanoğlu ikilisinin iktidarından –ve bir an önce iktidarı devretme fikrinden– memnun olmayan unsurlara da yeni olanaklar sunar. 27 Mayıs düzeninin bizzat kurucuları tarafından çiğnenmesiyle, elinde silahlı güç bulunduran başka komutanlar için de yol açılmış olur.

Üstelik 13 Kasım tasfiyesi MBK içerisindeki anlaşmazlıkları sona erdirebilmiş de değildir. MBK heterojen yapısını korumaya devam eder; yeni tasfiyelerin de olabileceği kaygısı yaygındır. Nitekim kimi üyelerinin son anda tasfiye listesinden çıkarıldığı, hatta Gürsel'in MBK'yi tamamıyla ortadan kaldırmaya niyetlendiği ama kabul ettiremediği duyulmuştur.[33] MBK üyeleri sürekli bir endişe içindedirler. Komite üyeleri askeri birliklerin başında bulunan subaylarla temas edip taraftar toplamaya devam ederler.[34] Silahlı Kuvvetler karışıklık içindedir.

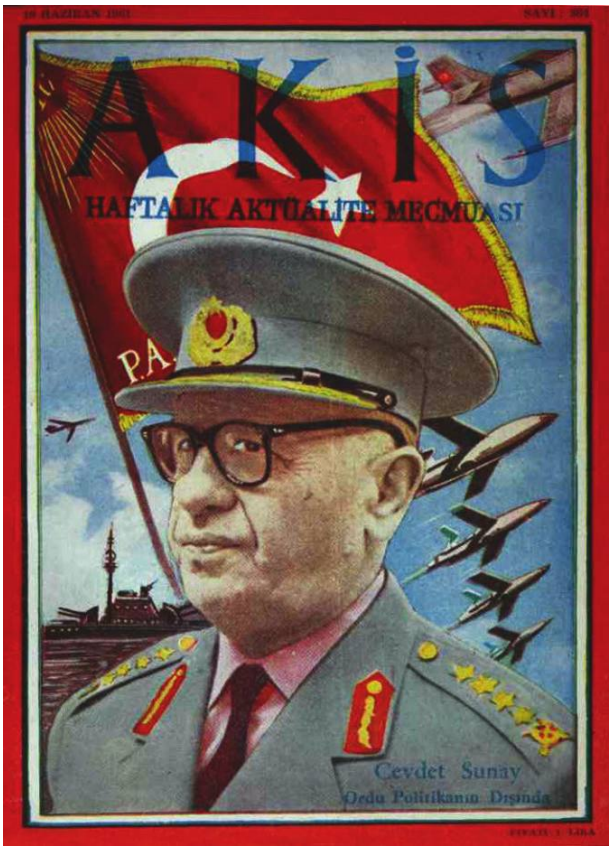
SKB, böyle bir ortamda, görünüşte Silahlı Kuvvetlerin MBK içindeki bölünmelerden etkilenmesini önlemek, siyaset dışı kalmasını ve emir-komuta zincirinde hareket etmesini sağlamak amaçlarıyla kurulur. Ancak gerçekte mevcut iktidar kliğinin karşısındaki sayısız unsuru bir araya getiren karmakarışık bir koalisyon niteliğindedir. Daha önceki ihtilal örgütleri gibi gizli çalışan ve üyelerini yeminle kabul eden bu yeni cuntanın başını İstanbul ve Ankara'daki birliklere bilfiil kumanda eden görece genç komutanlar çekerler. Bu genç komutanlar arasında yer alan ve baştan itibaren ihtilal girişiminin içinde oldukları halde umdukları iktidar pozisyonlarına gelemeyen Talat Aydemir, Faruk Güventürk, Necati Ünsalan, Halim Menteş gibi isimler özellikle etkindir. Yaşadıkları şokun ilk etkilerini atlattıktan sonra Türkiye siyasetine yeniden dönmeye çalışan Ondörtler de SKB ile temas halindedir. Ekrem Acuner, Mucip Ataklı ve Emanullah Çelebi gibi kimi MBK üyeleri de SKB'ye katılmıştır; SKB'ye katılmayan MBK üyeleri arasında da SKB ile temas halinde olanlar vardır.

1961 Nisan'ında faaliyetlerini yoğunlaştıran SKB kısa süre içerisinde özellikle Hava Kuvvetleri ile İstanbul merkezli Birinci Ordu içerisinde önemli bir güce ulaşır. Aynı sıralarda Gürsel ve MBK'nin

Gürsel'e yakın üyeleri, bu yeni cuntanın varlığını ve belli başlı liderlerinin kimler olduğunu öğrenirler.[35] Bunların başında Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel gelmektedir; Tansel'in de etkisiyle cunta Hava Kuvvetlerine hâkim durumdadır.

Gürsel kendisine yakın MBK üyeleriyle görüşerek, tehlikeli ölçüde güçlendiğini düşündüğü bu yeni cuntayı dağıtmaya karar verir. İlk adım Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığından uzaklaştırılmasıdır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay aracılığıyla istifası istenir ancak Tansel istifa etmeyi kabul etmez. Bunun üzerine 1 Haziran'da evden çıkmaması emrini alır. Emrin duyulmasıyla SKB Tansel'in görevden alınmasını kabul etmeyeceğini duyurur. Bu aşamada Gürsel Silahlı Kuvvetlerdeki güç dengesinin kendi meşru yönetiminden yana olduğunu; Sunay'ın ve Tansel dışındaki kuvvet komutanlarının orduya, kendisinin de MBK'ye hâkim olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle SKB'nin restini görür; Tansel'i Washington'da bir göreve atayan ve yerine vekâleten Süleyman Tulgan'ı getiren kararı imzalar.[36]

Atamalar usullere uygundur, ancak SKB Gürsel yönetimine karşı harekete geçer. Üs komutanları Tulgan'ı komutan olarak tanımayacaklarını ilan ederler, Tulgan'ın kendi yerlerine atadığı üs komutanlarına görevlerini teslim etmezler. Durumun iyice kendi lehine döndüğünü gören SKB, 6 Haziran'da Gürsel'e Tansel'in göreve iadesini, diğer kuvvet komutanlarının değiştirilmesini, Milli Savunma Bakanının azlini, Madanoğlu'nun Ankara Kumandanlığından uzaklaştırılmasını ve ilettikleri listede yer alan askerlerin emekliye sevkini içeren ültimatom niteliğinde bir muhtıra verir. Hava Kuvvetlerine bağlı jetler, Çankaya üzerinde alçak uçuş yapar; SKB üyeleri, muhtıranın eksiksiz uygulanmaması durumunda Köşk'ün bombalanacağı tehdidini savurur. Tansel'i Washington'a götüren uçak, SKB'lilerin kontrolündeki jetler tarafından geri döndürülür. Ataklı önderliğinde hareket eden SKB'liler MKB'de de duruma hâkim olur. Ülkenin dört bir tarafından giderek daha fazla sayıda kıta komutanı, SKB'ye bağlılık telgrafları gönderir.[37]

Cevdet Sunay, *Akis Dergisi*, 19 Haziran 1961

GÜRSEL MUHTIRAYA BOYUN EĞER. TANSEL YENİDEN HAVA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞINA ATANIR, KUVVET KOMUTANLARI DEĞİŞTİRİLİR, MİLLİ SAVUNMA BAKANI İSTİFA EDER, MADANOĞLU EMEKLİLİĞİNİ İSTER. ANKARA'DA ARTIK YENİ BİR GÜÇ HÜKÜM SÜRMEKTEDİR.

Gürsel ve arkadaşları, güç dengelerini yanlış yorumlamışlardır. Durumun SKB'den yana dönmüş olduğunu gören Gürsel muhtıraya boyun eğer. Tansel yeniden Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanır, kuvvet komutanları değiştirilir, Milli Savunma Bakanı istifa eder, SKB'nin istediği subaylar emekliye sevk edilir. Ankara Kumandanlığından ayrılması gereken Madanoğlu, bununla kalmaz MBK'den istifa eder, askerlikten emekliliğini ister ve Ankara'yı terk eder. Ankara'da artık yeni bir güç hüküm sürmektedir.

6 Haziran Muhtırasının başarıya ulaşmasının ardından, SKB açık olarak ve sanki resmi bir kuruluşmuş gibi faaliyet yürütmeye başlar.[38] Kısa süre içerisinde Silahlı Kuvvetlerdeki hemen hemen bütün generaller ve albaylar, SKB yeminini ederek örgüte katılırlar.[39] Genelkurmay Başkanı Sunay ve kuvvet komutanları da bunların arasındadır. 28 Haziran tarihinde SKB'nin önceden hazırladığı bir "Prensipler" belgesi, SKB'nin zorlaması ve Sunay'ın imzasıyla, uyulması zorunlu bir emir olarak tüm orduya gönderilir; bütün subaylara bu emir okutulur ve (anlaşıldığını göstermek üzere) imzalatılır.[40] Sunay 11 Haziran'dan itibaren MBK toplantılarına da katılmaya başlar.[41] Haziran-Ekim 1961 arasında SKB Genel Kurulu her gün mesaiden sonra toplanarak kararlarını Sunay'a arz eder. Sunay bu kararları kuvvet komutanlarıyla görüşür, Silahlı Kuvvetleri ilgilendirenleri doğrudan diğer kararları da MBK aracılığıyla uygulatmaya çalışır.[42] Artık ne MBK'nin ne Gürsel'in, SKB'nin onayı olmadan önemli bir karar alması mümkün değildir, yetkilerini SKB'nin istekleri doğrultusunda kullanmak durumundadırlar. Gürsel, Devlet Başkanlığı, MBK Başkanlığı, Başbakanlık gibi unvanlarını korumakla birlikte iktidarını kaybetmiştir. Başka bir ifadeyle 6 Haziran tarihinde iktidar, silah zoruyla el değiştirmiştir.[43]

Tıpkı 13 Kasım Tasfiyesi gibi, 6 Haziran Muhtırasından sonra yaşanan iktidar değişikliğinin askeri rejimin işleyişine ve kendisinden sonra gelecek sivil idareye bıraktığı mirasa derin etkileri olmuştur. Bunların en önemlisi Yüksek Adalet Divanının verdiği idam kararlarının infazıdır. İdamların infazı, yürürlükteki mevzuat olan 1 Sayılı Yasa uyarınca, MBK'nin yetkisindedir. MBK çoğunluğu ise (bu konuda görüşlerini açıkça ifade etmiş olan Gürsel ve Madanoğlu da dâhil) olası idam hükümlerinin infaz edilmesine karşıdır. MBK çoğunluğunun idam cezalarını onaylanmayıp ömür boyu hapse çevirme eğilimi 6 Haziran'dan sonra da sürer. MBK'nin idama karşı oy kullanan üyelerinden Kâmil Karavelioğlu, bunun için 13'e 9'luk bir sayı da verir.[44] Ancak SKB, 28 Haziran'da duyurduğu ve tüm subaylara imzalattığı "Prensipler" belgesinde de açıkça belirtildiği üzere, Yüksek Adalet Divanının vereceği kararların "derhal tasdik ve infaz" edilmesini şart koşmaktadır.[45] Yüksek Adalet Divanı, kararını 11 Eylül günü açıklar. İnönü'nün inisiyatifiyle mevcut beş büyük partinin liderleri idamların infazına karşı bir mektup kaleme alarak Gürsel'e gönderirler. SKB'nin aksi yöndeki baskılarına karşın, ilk tartışmalarda 13'e 9'luk oranın korunduğu görülür. Bunun üzerine SKB, kararların onaylanmaması durumunda MBK'nin dağıtılacağını ve idamların her halükârda, gerekirse hükümlülerin bulunduğu Yassıada'nın havaya uçurulması yoluyla, infaz edileceğini görüştüğü Komite üyelerine bildirir. SKB'nin tehditleri sonucunda dört MBK üyesi –o tarihe kadar idamların infazına karşı çıkanların sözcüsü konumunda olan Ahmet Yıldız'ın yanı sıra Şükran Özkaya, Muzaffer Yurdakuler ve MBK'nin DP'ye en yakın üyesi olarak bilinen Mehmet Özgüneş– son gün oylarını değiştirirler; infazlar 13'e 9'luk bir çoğunlukla onaylanır.[46] MBK'nin varlığını koruması ancak elindeki yetkiyi kendi isteğince değil, SKB'nin istediği yönde kullanmasıyla mümkün olmuştur. İktidar, SKB'nin elindedir.

Talat Aydemir

13 KASIM VE 6 HAZİRAN MÜDAHALELERİNİN DARBE MOMENTLERİ OLARAK KAVRANMASI SİLAHLI KUVVETLERİN YALNIZCA GEÇMİŞTEN GELEN HOMOJENLEŞTİRİCİ BİR İDEOLOJİNİN ETKİSİYLE HAREKET EDEN MONOLİTİK BİR AKTÖR OLMADIĞINA İŞARET EDİYOR.

SİVİL YÖNETİME ZORLU DÖNÜŞ

6 Haziran'dan itibaren iktidarın SKB'nin elinde olduğunun bir diğer göstergesi, iktidarın sivil yönetime devri sürecinde yaşanan çatışmalardır. 13 Kasım Tasfiyesinin ardından MBK çoğunluğu, ilan edilen takvim içerisinde iktidarın devrinden yanadır. Buna karşın 6 Haziran'dan sonra iktidarı ele alan SKB mensupları, tıpkı 13 Kasım'da tasfiyeye uğrayan Ondörtler gibi bu devir konusunda aceleci değildir. Bu konunun SKB içinde yarattığı kaynaşma 1961 yazı boyunca devam eder. Ancak asıl çatışma 15 Ekim 1961 seçimlerinde DP'nin mirasçısı konumundaki partilerin parlamentoda çoğunluğu ele geçirmesi ile kopar. Daha birkaç ay önce kabul edilmiş olan 1961 Anayasası uyarınca, TBMM 25 Ekim'de toplanacak ve MBK'nin hukuki varlığı son bulacaktır, Komite üyeleri ömür boyu görev yapmak üzere tabii senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'na katılacaktır.

Dolayısıyla MBK üyeleri bir derece koruma altındadır; ancak idamları onaylatan SKB üyelerinin 27 Mayıs karşıtı bir koalisyonun iktidara gelmesiyle sadece konumlarının değil can güvenliklerinin de tehlikeye düşmesi olasıdır. SKB seçim sonuçlarını kabul etmez ve bu kez ihtilali tamamına erdirmek umuduyla 21 Ekim Protokolü olarak bilinen yeni bir ihtilal belgesi hazırlar. Buna göre 25 Ekim'e kadar gerçekleştirilecek harekatla seçimler geçersiz sayılacak, tüm partiler kapatılacak, MBK dağıtılacak ve iktidara el konulacaktır. Protokolü 10 general ve 28 albay imzalar.[47] Başlangıçta kuvvet komutanları da iktidara el koymaya ikna edilirler. Ancak Gürsel, İnönü ve Sunay, kuvvet komutanlarını, siyasi parti liderlerinin imzaladığı "Çankaya Protokolü" olarak bilinen bir uzlaşmaya razı ederler.[48] Müdahale gerçekleşmez.

Çankaya Protokolü uyarınca TBMM açılmış ve Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiştir ancak hükümetin kurulması bir ay kadar sürer. MBK'nin hukuken ortadan kalkmış olduğu bu dönemde, SKB'nin iktidarının sürdüğünü söylemek mümkündür. İnönü hükümeti kurulduktan sonraki aylarda ise Metin Toker'in sözleriyle "Sanki Türkiye'de biri görünen,

öteki görünmeyen iki otorite kaynağı, iki hükümet vardı[r]".[49]

Ancak bu ikili iktidar durumu, sürdürülebilir değildir. Nitekim aralarında Aydemir'in de bulunduğu isimler, SKB'yi harekete geçirerek Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşi içinde yönetime el koymasını sağlamaya çalışırlar. Aydemir ve arkadaşları, bu doğrultuda kararlar içeren 9 Şubat Protokolü'nü elli kadar general ve albaya imzalatmayı başarırlar.[50] Ancak bu girişim, Sunay'ın en yüksek rütbeli komutanları ikna etmesiyle akim kalır. İnönü, bu fırsatı kullanarak, son girişimin elebaşlarının görev yerini değiştirip SKB tehdidini tamamen bertaraf etmek ister. Aydemir'in başını çektiği 22 Şubat Darbe Girişimi, bu tayinleri durdurmak üzere başlayan bir harekettir. 22 Şubat'ın başarısızlığı üzerine Aydemir ve arkadaşları emekliye sevk edilir; Aydemir ile ilişkisinden kuşkulanılan komutanların görev yerleri değiştirilir.[51] SKB dağılmıştır. Silahlı Kuvvetler içindeki kaynaşmalar devam edecek olsa da bir sonraki darbeye kadar, sivil hükümet tam anlamıyla iktidardadır.

SONUÇ

Bu yazı 27 Mayıs'ın tek seferde gerçekleşmiş bir darbeden ziyade, iç içe geçmiş üç darbe momentinden oluşan bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürüyor. Başka bir ifadeyle söylersek, 13 Kasım Tasfiyesinin ve 6 Haziran Muhtırasının da gerçekleştirildikleri sırada geçerli olan yasal düzeni ortadan kaldıran ve silah zoruyla iktidarın el değiştirmesine yol açan askeri darbe momentleri olarak anlaşılması gerektiğini iddia ediyor ve dönemi yaşayan gözlemciler tarafından da böyle anlaşıldığını ve aktarıldığını anlatıyor. Bütün bunlar ilk bakışta salt bir tanım sorunu olarak görülebilir. Ancak bu tür bir kavrayışın bize sunabileceği avantajlar tanımlarımızın daha hassas olmasından ibaret değil. Zira 13 Kasım ve 6 Haziran'ın askeri yönetim içerisindeki kişisel sürtüşmelerin ötesinde askeri darbe momentleri olarak kavranması Silahlı Kuvvetlerin yalnızca geçmişten gelen homojenleştirici bir ideolojinin etkisiyle hareket eden monolitik bir aktör olmadığına işaret ediyor.[52] Gerek 27 Mayıs'ı icra edenler arasında, gerekse daha genel olarak Silahlı Kuvvetlerin her kademesinde, farklı kişisel deneyimler ve koşullar tarafından şekillendirilen; dünya görüşleri, çıkarları ve gelecek projeksiyonları birbirlerinden farklı; koşullar gerektirdiğinde bir araya gelen, koşullar gerektirdiğinde birbirine karşı silah kullanmaktan imtina etmeyen aktörlerin bulunduğunu görmemize olanak sağlıyor. Silahlı Kuvvetlerin içindeki bu çeşitliliğin görülmesi ise hem 27 Mayıs'ı izleyen askeri rejim boyunca yaşanan alt üst oluşları, hem bu rejimi izleyen sivil yönetim boyunca asker-sivil ilişkisinin aldığı biçimleri, süren çalkantıları, darbe girişimlerini değerlendirmeyi kolaylaştırıyor. Bu yüzden, 27 Mayıs hakkında düşünürken, 13 Kasım ve 6 Haziran'ın da "haklarının verilmesi" gözetilmeli.

DİPNOTLAR

* Çok yararlandığım önerilerde bulunan değerli arkadaşım Ömer Turan'a teşekkür ederim.

1 Bu tarihi pek çok farklı yönüyle ele alan yakın tarihli bir derleme için bkz. *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

2 Bunun önemli bir istisnası Doğan Akyaz'ın *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi* başlıklı çalışmasıdır. Bkz. Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi. Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, 3. Baskı, İletişim: İstanbul, 2009.

3 Akyaz, *a.g.e.*, s. 88-130; Koçaş, Sadi, *Atatürk'ten 12 Mart'a. 1. Cilt. Atatürk'ten 27 Mayıs'a*, Doğuş: İstanbul, 1977, s. 345-356; Aydemir, Talat, *Hatıratım*, YKY: İstanbul, 2010, s. 27-43; Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha: İstanbul, 1972, s. 12-14; Tunçkanat, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş: İstanbul, 1996, s. 252-258; Esin, Numan, *Devrim ve Demokrasi. Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan: İstanbul, 2005, s. 95-104.

4 Erkanlı, Orhan, *Askerî Demokrasi*, Güneş: İstanbul 1987, s. 13-28.

5 Erkanlı, *a.g.e.* (1987) , s. 29-31; Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 223-236; Esin, *a.g.e.*, s. 115.

6 Erkanlı, *a.g.e.* (1987), s. 62-63; Türkeş, Alparslan, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, İkinci Basım, Dokuz Işık: İstanbul, 1977, s. 24-25.

7 Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973. Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*, Üçüncü Basım, Bilgi: Ankara, 1998, s. 26.

8 Akyaz, *a.g.e.*, s. 132-140.

9 Akça, İsmet, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (der. Evren Balta Paker ve İsmet Akça), İstanbul Bilgi Üniversitesi: İstanbul, 2010, s. 389.

10 Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, İkinci Baskı, Hil: İstanbul 1996, s.212; Toker, *a.g.e.*, s. 143.

11 Ilıcak, Nazlı, *27 Mayıs Yargılanıyor*, Merkez: İstanbul, 2007, s. 78.

12 Şahin, Meltem, "27 Mayıs Darbesi'nin Meşruiyetini Sağlamaya Çalışan Öncü Gazetesinin YTP ve TİP Çizgisindeki Değişimi", *Erciyes İletişim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2019, s. 747.

13 Türkeş'in 1944-45 ırkçılık-Turancılık davasında yargılandığı ve beraat ettiği, muhtemelen dönemin tüm aktörlerince bilinmektedir.

14 Tunaya, Tarık Zafer, "Bir Belgenin Öyküsü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 6, 1984, s. 25-26.

15 Özçelik, M. Hakan ve Mustafa Güneş, *Bir 27 Mayıs Tahlili. Silahlı Kuvvetler Birliği 1960-1963*, Sokak: İstanbul, 2018, s.117.

16 Karavelioğlu, Kâmil, *Bir Devrim İki Darbe. 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül...*, Gürer: İstanbul, 2007, s. 65

17 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 58-59.

18 Ahmad, *a.g.e.*, s. 215.

19 Akyaz, *a.g.e.*, s. 143.

20 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 95.

21 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 99.

22 Erkanlı, *a.g.e.* (1972), s. 148.

23 Toker, *a.g.e.*, s. 168-173.

24 Erkanlı, *a.g.e.* (1972), s. 170.

25 27 Mayıs rejiminin anayasal bir rejim sayılamayacağını ve meşruluğunu kendi getirdiği yasal çerçeveden değil rejimi kuranların onun yerine ikame ettikleri bir irade beyanından türettiğini savunan bir görüş için bkz. Doğru, Osman, *27 Mayıs Rejimi. Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*, İmge: Ankara, 1998.

26 *T.C. Resmî Gazete*, 14 Haziran 1960.

27 Ondörtlerin yazdıklarında bu husus kuvvetle vurgulanır. Örneğin Türkeş, Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi dolayısıyla yargılandığı mahkemedeki savunmasında, 13 Kasım'ı şu sözlerle anar: "[B]u yurt dışına gönderilme ve görevlendirme, mevcut 27 Mayıs Anayasasının ihlâli şeklinde olmuştur." Bkz. Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal ve Muzaffer Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, Anıl: İstanbul, 1964, s 14. Akyaz'ın çalışmasında da 13 Kasım ihtilal içinde bir ihtilal olarak değerlendirir. Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 146.

28 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 328.

29 *T.C. Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960.

30 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 102.

31 Toker, *a.g.e.*, s. 79; Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 94; Esin, *a.g.e.*, s. 118-119.

32 Weiker, Walter F., *1960 Türk İhtilâli*, çev. Mete Ergin, Cem: İstanbul, 1967, s. 76; Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 59.

33 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 134.

34 Aydemir, *a.g.e.*, s. 69; Toker, *a.g.e.*, s. 246.

35 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 428.

36 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 429-433.

37 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 436.

38 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

39 Aydemir, *a.g.e.*, s. 76-78.

40 Özçelik ve Güneş, *a.g.e.*, s. 173-174; Akyaz, *a.g.e.*, s. 160.

41 Ahmad, *a.g.e.*, s. 219.

42 Akyaz, *a.g.e.*, s. 160.

43 Nitekim dönemin önemli figürleri, 6 Haziran'ı anlatırken "iktidarın SKB kontrolüne gir[mesi]" (Erkanlı, *a.g.e.*, s. 96), "sessiz ihtilal" (Türkeş, Baykal ve Özdağ, *a.g.e.*, s. 41), "yeni ve sessiz bir ihtilâl" (Aydemir, *a.g.e.*, s. 76), "saray darbesi" (Toker, *a.g.e.*, s. 240) gibi kavramlara başvururlar. 6 Haziran için "ihtilal süreci içinde yeni bir ihtilal" ifadesini kullanan Akyaz, "[TSK] iktidara örtülü bir şekilde el koymuştur. Daha doğrusu verilen ültimatomun yerine getirilmesiyle iktidar aslında MBK'dan SKB'ye kaymıştır" değerlendirmesini yapar. Bkz. Akyaz, *a.g.e.*, s. 159-160.

44 Madanoğlu'nun istifasının işleme konulmasının ardından, MBK'de 22 üye kalmıştır. (Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 146.)

45 Aydemir, *a.g.e.*, s. 77.

46 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 148.

47 Aydemir, *a.g.e.*, s. 79-83.

48 Karavelioğlu, *a.g.e.*, s. 69-170.

49 Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973. İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, İkinci Basım, Bilgi: Ankara, 1992, s. 54.

50 Toker, *a.g.e.*, s. 66.

51 Aydemir, *a.g.e.*, s. 109-117.

52 Ümit Cizre, TSK'nın kendine biçtiği "bekçilik" misyonunun tarihselliği reddeden bir şablon içerisinde sunulduğuna ve bunun sivil-asker ilişkilerini anlamakta yarattığı güçlüğe dikkat çeker. Bkz. Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm* (der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingül), 6. Baskı, İletişim: İstanbul, 2009, s. 156-191.

Osmanlı İzmir'inde Ekmek Fabrikası Kurma Girişimleri

ALAATTİN DOLU

19.YY SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ÇEŞİTLİ VİLAYETLERİNDE EKMEĞİN ARZINDA YAŞANAN SORUNLARA BİNAEN HEM EKMEĞİ DAHA UCUZA MAL ETMEK HEM DE YENİ FIRSATLARDAN İSTİFADE ETMEK İÇİN GİRİŞİLEN MODERN EKMEK FABRİKALARININ VE ONLARA DİRENCİN HİKAYESİ.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen sanayileşme çabalarıyla birlikte devlet tekelinden özelleşmeye giden yolda ekmekçi ve değirmenci esnafını "tehdit" eden gelişmeler de yaşanmıştır. Öncelikle ekmeğin hammaddesi olan unun geleneksel değirmenlerden sabit buharlı makinelerle öğütülmesiyle başlayan unlu mamullere yönelik terakkide ekmek fabrikası kurma girişimleri bir süre akim kalmıştır.

İstanbul başta olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik, Kudüs, Edirne, Halep ve Şam gibi şehirler merkeze alınarak imalat sektörü canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu şehirlerin seçilmesinin temel nedeni ise kısmen bu bölgelerde uygulanan Tanzimat reformlarının rahatlığı idi. Sermaye sahiplerinin ağırlıklı olarak yabancı devlet tebaası veya buralarda yerleşik gayrimüslimler olmasının da bir etkisi söz konusu idi. Ayrıca İstanbul, İzmir, Halep ve Beyrut gibi şehirlerin kara ve deniz ulaşımına elverişliliği de nedenler arasındadır.

İzmir, Kordon, 19. yy sonu-20. yy başı
Levantine Heritage Foundation (LHF), levantineheritage.com

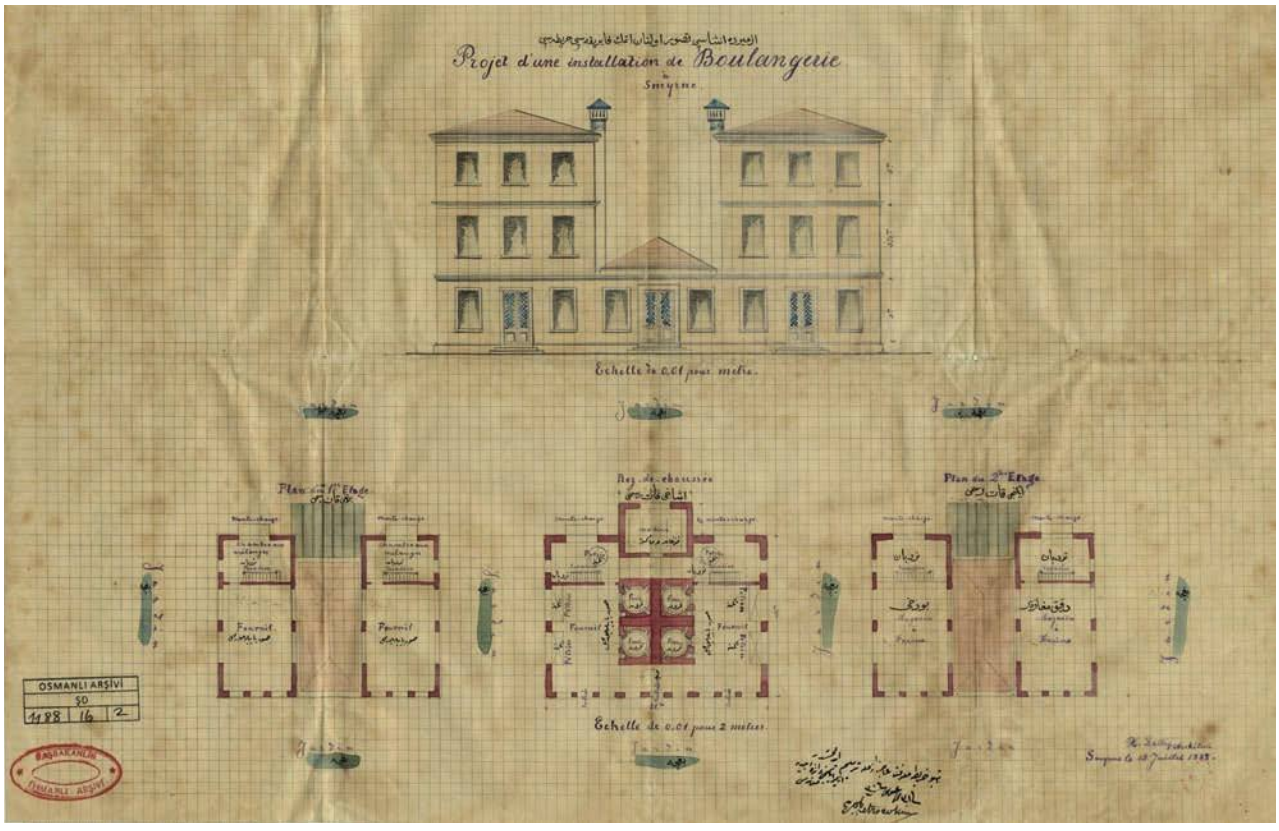

Kordon'da deve kervanı, İzmir 20. yy başı. LHF

Bu şehirlerin bulunduğu coğrafya 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki imalat sanayiinin geliştiği dört ana bölge içindeydi. Balkanlarda Selanik ve Makedonya, Batı Anadolu, Samsun-Trabzon arasındaki bölge ve Kuzey Suriye coğrafyası imalat sanayiinin canlı olduğu bölgelerdir.[1]

Kurulması düşünülen ekmek fabrikaları da yukarıda tanımlanan şehirler içinden seçilmişti. Diğer taraftan buralarda teşebbüs edilen ekmek fabrikalarında kullanılacak ekmeğin hammaddesi olan unun tedarikinde yüzyılın sonundan itibaren yurtiçi deniz taşımacılığından da vergi alınmaması, tarımsal üretim, hammadde temini ve fabrikalaşma isteği arasındaki ilişkiye dair de bir ipucu sunar. [2]

Bu yerlerden birisi olan İzmir'de bu sayede pek çok sanayi girişimleri görülmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında 45 bin olarak tahmin edilen İzmir nüfusu yüzyılın son çeyreğinde 154 bin civarındaydı.[3] 17 ülkenin konsolosunun olduğu şehirde sanayiinin gelişmesinde Avrupalı tüccarların bir rolü vardı. Bunun yanı sıra gayrimüslim Osmanlı tebaasından kimseler ile yapılan ortaklılar da ticari ürünlerin sayısını arttırmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dokumacılık, iplik, çırçır, kâğıt sanayiindeki gelişmeler İzmir ve çevresindeki girişimciler için önemli ticaret ürünü olmaya başlamıştır. Bu sanayi gelişmelerine su gücüyle çalışan değirmenlerin buhar teknolojisiyle çalışan un değirmenlerine yerini bırakması eşlik etti. Çadırcı'nın yayınlamış olduğu belgelere göre, 1850 yılında buharla çalışan 12 taşlı un değirmeni kurulmuştu. Su değirmenlerinden öğütülen unların yeterli derecede iyi olmaması ve İzmir dışından getirilen unların pahalılığı şehirde daha kaliteli bir değirmene ihtiyacı

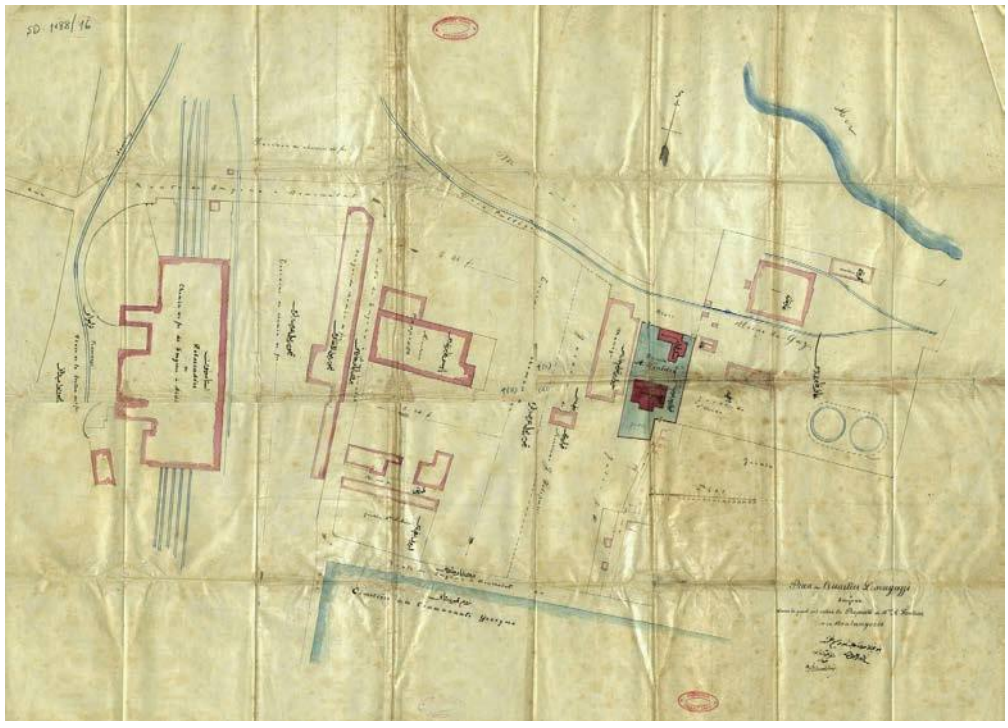
Fransız Kontezye'nin İzmir'deki ekmek fabrikasının planı

doğurmuştu. 60 beygir gücündeki bu değirmen yıllık 420 bin keyl buğdayı öğütme kapasitesine sahipti. Bu, İstanbul'da buharla çalışan değirmenlerden de daha güçlü idi. Değirmenin kurulması için ise 15 senelik imtiyaz istenmişti. Bu süre boyunca kimse İzmir ve nahiyelerinde bu türden bir değirmen kuramayacaktı. Şirketin yapacağı kâr, tahmini olarak hesaplanmış ve şirket ruhsat karşılığında Evkaf-ı Hümayun'a ruhsat karşılığında yıllık 800 bin kuruş ödeyecekti. Zira bu değirmenin normal değirmenlere göre 6 kat daha fazla ürün çıkartma imkânı bulunmakta olup unun kıyyesini de 40 paraya satılabilecektir.[4]

Zaruri ihtiyaç maddeleri arasında olan ekmeğin Osmanlı Devleti tarafından da toplumun her kesimine ulaşabilmesi için düzenli tedbirler alınmış ve bu yönde narh uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kıtlık, deprem ve veba gibi doğal afetlerin yaşandığı dönemlerde sert önlemlerin alındığı da vakidir. Kuşkusuz unun daha ucuza mal edildiği bir ortamda ekmeğin maliyetinin de düşeceği hesap edilmişti. Ancak ekmeğe olan ihtiyaç İstanbul'da 19. yüzyılın son çeyreğinde daha fazla artmıştır. 93 harbi akabinde yaşanan göçler nüfus baskısı yaratmış, mevcut ekmek fırınlarının da talebi karşılaması mümkün olmamıştır.[5] Ancak imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde de ekmeğin arzında sorunlar yaşanmıştır. Buna binaen devlet kademesinde bazı memurlar hem ekmeği daha ucuza mal etmek hem de yeni fırsatlardan istifade etmek için "yeni usulde" diye tabir ettikleri ekmek fabrikaları kurmak için bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. İlk önce 1888 yılında İzmir'de bir Fransız vatandaşının girişimiyle başlayan ekmek fabrikası kurma girişimleri 1899'da Hariciye Nezâreti'nden Muhiddin Bey ile İstanbul'da devam etmiştir. Daha sonra Tercüme odası hulefasından Abdülbaki Bey İzmir başta olmak üzere imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde fabrika açmak için talepte bulunacaktır.

FRANSIZ KONTEZYE VE İZMİR'DE EKMEK FABRİKASI KURMA TEŞEBBÜSÜ

1888 yılında Fransız Kontezye İzmir'de Rumlar tarafından Punta olarak tabir edilen yerde ekmek fabrikası kurmak istemiştir. Şehrin dışında Darağacı olarak anılan mevkide yer alan kendi arsasının bitişiğinde de gazhane bulunmaktadır. Etrafında bina bulunmayan arsa üzerinde inşa ettireceği fabrikasının planı ve haritasını da hazırlayarak başvurusunu yapmıştır. Üç katlı olacak şekilde planlanan fabrikada ekmek üretimi için buharlı makineler tesis edilecektir. Ticaret ve Nafia nezareti tarafından görüşü sorulan Aydın Vilayeti ise yapılacak ekmek fabrikasıyla ekmekçi esnafının rekabet edemeyeceğini ve zamanla normal fırınların azalacağını yönelik endişelere sahiptir.[6] Fen heyeti herhangi bir imtiyaz talebinde bulunmayan Fransız Kontezye'nin kurmayı düşündüğü ekmek fabrikası için kurulacağı mevki ve arsayı tahkik ederek teknik yönden olumlu bakmış, ekmekçi esnafı açısından durumun tahlil edilmesine yönelik görüş bildirmiştir.[7] Bu sırada İzmir'deki fırıncılar fabrikanın inşa edilmemesi için birlik olmuş, vilayette bu işin engellenmesi için uğraşmışlardır. Buharlı ekmek fabrikasıyla rekabet güçlerinin olmayacağını, fabrikanın fırıncıları işsiz bırakacağından yakınmışlardır. Şura-yı devlet Tanzimat Dairesi ise kurulacak fabrikanın bitişiğinde olan gazhane nedeniyle pişecek ekmeğin gaz buharıyla pişeceğini zannederek ekmeğin sıhhatine dair endişe içindedir. Bu nedenle bu tarz fabrikaların Avrupa'da nasıl işlediğine dair bir

Fabrikanın yerleşim planı

incelemenin yapılması gerektiğine karar vermiştir. Şura-yı devlet azalarının bu hususta ki endişelerine ise Ticaret ve Nafia Nezareti Avrupa'daki örneklerle cevap vermişti. Nitekim Avrupa'da bu tarz fabrikaların inşasına izin verilerek normal fırınlardan daha iyi ekmek çıkarılmakta ve fiyatı da makul olmaktaydı. Diğer taraftan nezaret yanlış anlaşılmayı gidermek için ekmeğin gaz buharıyla pişmeyeceğini, ekmeğin fiyatı yönünden diğer fırınlardan daha makul olduğunu da belirtmişti. Bu nedenle fakir fukaranın ekmeğe daha kolay ulaşması sağlanabilecekti. Ancak lezzeti yönünden normal fırınlar gibi olmayacağı da düşünülmekteydi. Fabrika açılırsa fırınlar ve fabrika arasındaki rekabette İzmir halkının zarar görmesinin engelleyecek bir tedbirin alınması gerektiği de salık verilmiştir.[8]

Neticede Meclis-i Vükela tarafından alınan kararla Fransız Kontezye'ye ekmek fabrikası kurma ruhsatı verilmek istenmemiştir. Ancak hem Ticaret ve Nafia Nezareti hem de Meclis-i Vükela söz konusu fabrikanın ekmekçi esnafına vereceği zarar hususunda müşterek fikirlere sahip ise de dönemin şartlarına binaen zorunlu şekilde meydana gelen bu gelişmelerden de

İzmir Limanı, 1890. LHF

kaçılamayacağının bilincindeydi. Hatta fabrikada çalıştırılacak işçiler ile teknik memurların Osmanlı tebaası olması hususunda görüşme de yapılmıştı. Ruhsat verilmeme gerekçesi ise fabrikada üretilecek ekmeklerin normal fırınlardaki ekmekler gibi pişkin olmayacağı bunun da sıhhati yönünden halk için menfi etkisi olacağı görüşü ağırlık kazanmıştı.[9] Bu dönemde Osmanlı modernleşmecileri açısından imalatın fabrikada yapılması gerektiğine dair bir düşünce hâkimdi.[10] Bu nedenle ekmek fabrikasının geleneksel fırınlara zamanla üstün geleceğine dair inanç hükümet tarafından da tasdik edilmişti. Ancak 1889 yılının başında ruhsat verilmemesi yönünde tamamlanan yazışmalardan sonra gerekli izinlerin alınarak söz konusu ekmek fabrikasının Marco Polo adıyla kurulduğunu görmekteyiz. 1890-91 Aydın vilayet salnamelerine göre yıllık 547.500 kıyye ekmek çıkaran bu fabrikadan başka şehirde 30 adet fırın, 80 adet de katmerci fırını bulunmaktaydı. Geleneksel fırınların yıllık ekmek üretim kapasitesi toplam 3.285.500 kıyye idi. Yani bir fırının günlük üretimi fabrikanın beşte biri kadardı.[11] Buna karşın on yıl sonra İzmir'de ekmek fabrikası kurmak isteyen Tercüman Abdülbaki Bey'in arzuhaline binaen Aydın Vilayetiyle yapılan yazışmalar Fransızların kâr edemediğini ortaya koymaktadır.[12] Neticede Marco Polo ekmek fabrikasının günlük üretimi geleneksel fırınlardan fazla olmasına rağmen fabrika bir süre sonra zarar ederek kapanmıştır.

MÜTEŞEBBİS BİR TERCÜMAN: ABDÜLBAKİ BEY VE EKMEK FABRİKASI KURMA ISRARI

Kontezye'nin ekmek fabrikası kurma girişimi başka müteşebbisleri de heyecanlandırmış ve ülkenin her tarafında açılmaya devam eden ve buhar teknolojisiyle çalışan un değirmenleri de pek çok kişinin dikkatini çekmeye başlamıştır. İstanbul'da Muhiddin Bey ile başlayan bir başka teşebbüs ise 20. yüzyılın hemen başına tarihlenmektedir. Bu teşebbüs bir süre

sonra keşmekeş bir hal alsa da hem İstanbul'da hem de devletin diğer yörelerinde de farklı müteşebbislerin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Muhiddin Bey tarafından fabrika açmak için yapılan başvuruda fabrikaların İstanbul'da başlangıçta iki yerde kurulması planlanmıştı. Bu fırınlar artan nüfusa yetecek sayıda günde 60-70 ton kadar daha lezzetli ekmek üretebilecekti.[13]

20 Ağustos 1900 tarihinde Bâb-ı Ali tercüme odası hulefâsından Abdülbaki Bey ise Selanik, İzmir, Beyrut, Edirne, Midilli, Halep, Şam ve Kudüs şehirlerinde şovanizer tabir edilen makinelerin kullanılmasıyla ekmek fabrikası kurmak istemiştir. Unun öğütülmesi mayalanması ve pişirilmesi aşamalarının fabrikada gerçekleşeceği bu sistemle günlük 20 bin kıyye yani 24 ton ekmek çıkarmayı planlamaktadır. Ancak bu fabrikaların kurulduğu yerlerde 20 sene boyunca herhangi bir fabrikanın kurulmasına izin verilmemesini ve sürenin sonunda da rüçhan hakkının kendisine verilmesini talep etmektedir. İstanbul'da kurulmasına izin verilen iki fabrikanın ruhsatname şartları çerçevesinde bu şehirlerde ekmek fabrikası kurmak istemektedir.[14] Buna binaen kurmak istediği fabrikalar için kendisine verilecek ruhsatnameden önce bir mukavele hazırlamıştır. Bu mukavelenameye göre;

a) Abdülbâkî Bey İstanbul'da kurulması ve açılması için izin verilen ekmek fabrikası gibi İzmir, Selanik ve Beyrut'ta üç adet fabrika tesis edecektir.

b) Bu fabrikalar kurulduktan sonra devlet tarafından 20 yıl boyunca başka ekmek fabrikası kurulmasına izin verilmeyecektir.

c) Abdülbaki Bey bu fabrikalarda günlük 20 bin kıyye ekmek üretecektir. Fabrikaların kurulacağı yerdeki ekmekçilere dair belediye nizamnamelerine tabi olunacaktır.

d) Fabrikaların kurulacağı yerler kurucu ve belediyelerce ortaklaşa belirlenecektir.

e) Fabrikalar buharlı fabrikalar nizamnamesine tabi olacaktır.

f) Abdülbaki Bey fabrika kurulduktan 20 sene sonra bu türden fabrikalar kurulmasında öncelikli hakka sahip olacaktır.

g) Ruhsat temin edildikten sonra hakları anonim bir Osmanlı şirketine devredebilecektir.

İzmir, Kordon. LHF

Un çuvalları boşaltılıyor, İzmir 19. yy sonu, 20. yy başı. LHF

Bir ay sonra mukavelename ve Abüdlbaki Bey'in dilekçesi Ticaret ve Nafia nezaretinden fabrikanın kurulması istenen vilayetlere de gönderilerek görüşleri istenmiştir.[15] Aydın vilayeti İzmir'de kurulması planlanan fabrika için herhangi bir mahzur olmadığını ancak daha önce buna benzer kurulan bir fabrikanın masrafını çıkartamayarak kapandığını belirtmiştir.[16] Beyrut Valisi ise şehirde bulunan fırıncıların işlerini yapmasına herhangi bir engel çıkarılmaması şartıyla söz konusu fabrikanın ihtiyaca cevap vereceğini düşünmekteydi.[17] Bu süre zarfında Abdülbaki Bey İstanbul'da Muhiddin Bey'e verilen izni örnek göstererek ilk talebinden 8 ay sonra Midilli'de de fabrika kurmak istediğine dair bir arzuhâli mukavelesiyle birlikte vermiştir.[18] Abdülbaki Bey ise bu sefer bu talebine Edirne, Halep, Şam ve Kudüs'ü de eklemiştir. Selanik'ten cevap gelmediği için burada da bir fabrika tesis etmek için ısrar etmiştir.[19] Midilli mutasarrıfı da Aydın valisi gibi çekincelerini dile getirmiş ve sancakta mevcut olan fırıncıların haklarının korunması ve daha sonra inşa edilecek olan un fabrikaları ile bunların fırınlarında da ekmek çıkarılmasının engellenmemesini talep etmiştir. Diğer bir endişesi ise mevcut fırınların fabrikanın çıkaracağı ekmeğin lezzeti ve fiyatıyla rekabet edip edemeyeceği meselesi idi. Burada Abdülbaki Bey diğer yerlerin aksine mukavelenameye göre Midilli'de günlük 10 bin kıyye ile sınırlandırılmıştı.[20] Halep vilayeti de Beyrut vilayeti ve Midilli sancağı gibi inhisar yani tekelleşme hususunda aynı endişelere haiz idi. 1861'den sonra her ne kadar inhisar kaldırılıp yerli veya yabancılardan isteyen istediği işi yapmaya başlasa da bu durum iş yapılan alanda başkalarını engelleme anlamına gelmiyordu. Halep Valisi de vilayette eskiden beri insanların tandırlarda, fırınlarda kendilerine has ekmekler pişirdiğini ve taş değirmenlerde un öğüttüğünü belirterek bunların engellenmemesini istemiştir. Bunların devam edeceğine dair mukavelenameye bir şart eklenirse bu hususta bir mahzur görmemiştir.[21] En ilginç talep ise Kudüs'ten gelmiştir. Kudüs mutasarrıfı fabrikanın ahalinin lehine olacağını zira fabrikada üretilecek olan ekmeğin fiyatıyla lezzetinin Kudüs'teki fırıncıların ürettiklerinden daha iyi olacağını düşünmekteydi. Ancak bir önerisi vardı. Diğer vilayetlerin aksine imtiyaz ve inhisar meselesine farklı bir öneriyle yaklaşan mutasarrıf imtiyaz karşılığında belediyeye bir hizmet ve yardım olması açı-

İzmir Limanı'ndan bir görüntü, 1897

sından belediye hastanesinde bulunan hastalar ve cüzzamlılara yirmi bin kilodan otuz bin kiloya kadar ekmeğin ücretsiz verilmesinin şartnameye ilavesini talep etmiştir.[22] Kudüs mutasarrıfı, Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan tarafından şehirde kurulan imaretin Kudüs fukarası başta olmak üzere pek çok kimseye yüz yıllarca karşılıksız ekmek ve un tedarikinde bulunduğunun bilincindeydi. Ayrıca Halil şehrinde bulunan Halilurrahman vakfından Halil İbrahim sofrası da Haseki Sultan İmareti gibi ekmek yardımında bulunmaktaydı. 19. yüzyılda ekmek yardımı nakit ve un tedariki şeklinde tezahür etse de[23] ekmeğin Ticaret ve Nafia nezaretiyle Sadrazamın da ifade ettiği şekliyle ahalinin zorunlu ihtiyaç maddeleri arasında olması mutasarrıfı farklı bir yola itmiştir. Zira Kudüs bu anlamda ekmeğin devlet tarafından sakinlerine sürekli ulaştırıldığı bir yiyecek olarak bilinen yerler arasındadır. Selanik Valisi Refik Hüseyin 1901 yılı baharında gönderdiği cevabında vilayet nüfusunun günden güne arttığını ve günlük 50-60 bin kıyye (60-72 ton) ekmek ihtiyacı olduğunu ifade etmekteydi. Kurulması düşünülen fabrikanın günlük olarak üretmeyi taahhüt ettiği 20 bin kıyye ekmeğin ihtiyacı karşılamayacağını ancak böyle bir fabrikaya da ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. Diğer taraftan Refik Hüseyin de şehirdeki ekmek fırınlarının rekabet gücünün azalmaması ve başka fabrikalar kurulmasının da önünün açılması için imtiyaz olmadan fabrikanın tesisinde bir mani görmemekteydi.[24]

Ticaret ve Nafia nezareti 1901 yılının başında Aydın ve Beyrut vilayetlerinin cevabına binaen Abdülbaki Bey'in arzuhâline bir karşılık vermiştir. Buna göre kurulacak ekmek fabrikaları sabit ve buharlı makinelere dair nizamnameye tabi olacaktı. Bu nizamname 1861'de hazırlanmış olup daha sonra 1866'da değiştirilmiştir.[25] Hatta 1874'te anlaşılamayan bazı maddelerin izahı için zeyl hazırlanmıştır.[26] Bu teknoloji 19. yüzyılda buharlı makinelerin un öğütmede de kullanılmaya başlanmasıyla ekmeğin hammaddesi olan unun daha hızlı ve fazla miktarlarda teminine bir çözümdü. Yüzyılın sonunda İstanbul'da buhar teknolojisiyle çalışan on üç değirmen faaliyetteydi. Ancak una olan talep iç piyasadan veya başka devletlerden tedariki de zorunlu kılmaktaydı.[27] Kurulacak ekmek fabrikası nizamnamenin birinci maddesine istinaden şehirlerin sınırları içinde kurulamayacak olup belediyeler kendisine yer gösterecekti. Ticaret ve Nafia nezareti bu yerlerin de ekmeğin dağıtılmasına zaman açısından şehirden çok uzak olmayacak şekilde planlanmasını istemiştir.[28] Yazışmalar sürerken Abdülbaki Bey bir yanlış anlaşılmayı düzeltme gereği hissetmiştir. Arzuhalinde fabrikaların kurulmasından sonra belirli süre başka fabrika kurulmaması şartının nezaret tarafından yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. Nezaretin padişahın onayından sonra başlayacağına dair mütalaasının fabrikaların kurulduktan sonra on sene boyunca başka fabrika kurulmaması şeklinde değiştirilmesini talep etmiştir.[29] Buna binaen Ticaret ve Nafia nezareti İstanbul'da iki fabrika kurma girişiminde bulunan Muhiddin Bey'e verilen ruhsatname örneğinde olduğu gibi Abdülbaki Bey'e de aynı muamelenin yapılması taraftarıydı.[30] Zira Abdülbaki Bey her bir fabrika için 20'şer bin lira yatırım yapacaktı. Bu nedenle fabrika kurmak istediği şehirlerde on sene boyunca başka bir fabrika kurulmasının istemediğinin anlaşılabilir olduğunu düşünmekteydi. Yapılacak yatırım halkın daha ucuz, hızlı ve lezzetli ekmeğe ulaşmasını sağlayacaktı.[31] Şura-yı devlet mülkiye dairesi de fabrikaların tesisinin bugün mevcut olan fırınları engellemeyeceğini hatta bunlar gibi mâmulât açısından aynı nizamnamelere tabi olacağını belirtmiştir. Diğer taraftan onlar da kimsenin böyle bir fabrika kurmaya cesa-

ret edemeyeceğini Abdülbaki Bey'in başka fabrika kurulmamasına yönelik talebinin İstanbul'da buna benzer bir fabrika açma ruhsatına haiz Muhiddin Bey ile aynı olduğu kanaatindeydi. Ancak on sene süreyle başkasına fabrika açma izninin verilmemesi şartı bir çeşit monopol anlamına gelmekteydi. Ekmek gibi *havâic-i zaruriyye*den (zorunlu ihtiyaç) olan bir gıdanın tek elde toplanmasının mahzurları vardı. Bu nedenle Abdülbaki Bey'e başka fabrikaların da açılabileceğin yönelik bir anlaşmayla ruhsat verilmesinin gerekliliği üzerinde duruldu. Zira kurulacak fabrikalarda üreteceği ekmeğin lezzeti ve fiyatı iyi olacağından halk kendisine rağbet edecekti. Bu da fabrikanın sermayesinin kısa sürede çıkarılması anlamına geliyordu.[32]

SONUÇ

Fransız vatandaşı Kontezye ile başlayan ekmek fabrikası kurma teşebbüsleri Muhiddin Bey ve Abdülbaki Bey'in girişimleriyle devam etmişti. 1888 yılından 1901 yılına kadar sürede hem vilayetler hem de sadaretin ekmek fabrikalarına olan bakış açısı fabrika ekmeğinin normal fırınlara göre daha lezzetli olacağı yönünde değişmişti. Devletin sanayileşme çabaları çerçevesinde ekmek fabrikasının da kaçınılmaz olacağı yönündeki kanaat ise fırıncılardan yana alınan tavırla tezahür etmişti. Bu nedenle ilk başta Fransız Kontezye'ye önceleri ruhsat verilmek istenmemesi normal fırın ekmeğinin fabrika ekmeğinden daha sıhhatli ve pişkin olması gösterilmişti. Oysa fabrika pek çok İzmirli için iş kapısı olacaktı.[33] Muhiddin Bey ise ruhsatnameyi temin etmişti ancak fabrikayı kurma girişimleri netice vermedi ve fabrika açmak için temin edilen ruhsatname üç kez el değiştirdi. Ruhsatnamenin süresinin sonuna yaklaşıldığında fabrika açma hakkını elinde bulunduran Avusturya Sarayı ekmekçibaşı Joseph Brünning Avrupa'dan getireceği makinelerle bir fabrika kurma gayreti içine girdi.[34] 1913 yılında ise Galata'da 30 bin sermaye ile Artin Arslanyan tarafından kurulan "Ekmek ve Mâmulât-ı Dakikiye Şirket-i Osmaniyesi" isimli şirket ekmek, bisküvi, makarna, çikolata ve diğer unlu mâmülleri üretme imtiyazını aldı.[35] Abdülbaki Bey de İstanbul'da iki ekmek fabrika kurmak için ruhsat alan Muhiddin Bey gibi bir imtiyaz elde edemedi. Zira Sadrazam Mehmed Said Paşa Abdülbaki Bey'in talebine karşı on sene boyunca verilecek ruhsatın imtiyaz ve inhisar olduğunu düşünmekteydi. Bu kabul edildiği takdirde başka fabrikalar kurulmasına da izin verilebileceği kendisine ifade edilmişti.[36]

Osmanlı Devleti'nde farklı alanlarda sanayileşme çabaları devam ederken ekmek fabrikası gibi halkın temel ihtiyaç maddelerinden birisini üretecek bir alan geleneksel fırınların önüne uzun süre geçemedi. Devlet açısından ise ekmek gibi zaruri bir ihtiyaç maddesinde tekelleşmenin halkın aleyhine olacağına yönelik kanaatler de bu nedenler arasındaki yerini almıştır. Herkesin tedarik ettiği veya sahip olduğu unla kendi evindeki ocağında veya tandırda pişirme imkânına sahip olduğu geleneksel uygulamalar en azından unlu mâmuller sektöründeki dönüşümün uzun süreceğine dair bir diğer neden olarak görülmelidir. Bu gelenek kırsal alanlarda, kasabalarda sürdürülmeye devam etti. Son kırk yılda köyden kente göçün hızlanmasıyla birlikte köylüler tarafından "bazar ekmeği" olarak nitelenen, makineli fırınlarda imal edilen ekmek ise doğal yaşamın önem kazandığı toplumlarda yerini "köy ekmeği" gibi tanımlamalarla yeniden üretilen ekmeklere bırakmaktadır.

Liman'dan Kadifekale, 1880'ler. LHF

ALAATTİN DOLU - KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

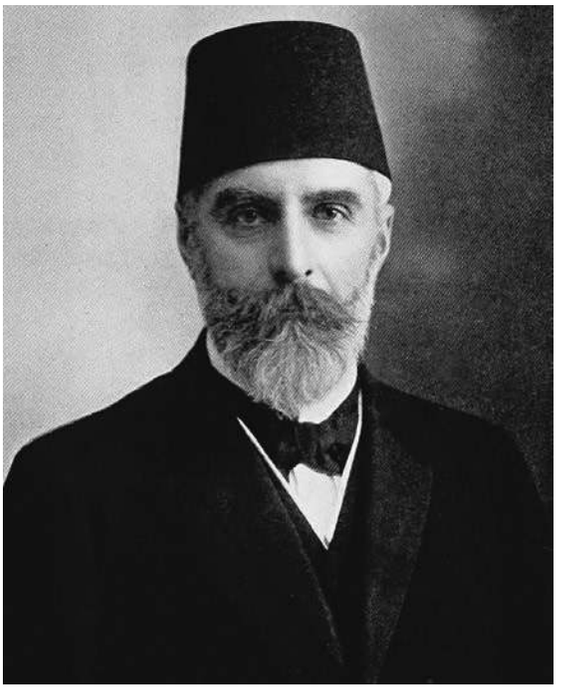
1 Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul: İletişim Yay. 1999, s. 14.
2 Quataert, s. 20
3 Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, 1993, s. 73-87.
4 Çadırcı, s. 74-77 ve 81-86.
5 Uğur Demir, "Hayata Geçirilemeyen Bir Proje Haydar Paşa Ekmek Fabrikası", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, İstanbul, Türkiye, 6-09 Kasım 2008, cilt 2, s. 479; Erhan Afyoncu, "İlk Ekmek Fabrikamızın Bürokrasiyle Geçen İmtihanı", https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/04/12/ilk-ekmek-fabrikamizin-burokrasiyle-gecen-macerasi erişim tarihi. 28 Kasım 2020.
6 BOA, ŞD. 1118-16-3.
7 ŞD. 1118-16-4
8 ŞD. 1118-16-5
9 BOA, MV. 39-44
10 Quataert, s. 29.
11 Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme: 19. Yüzyıl*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1999, s. 143.
12 BCA, Nafia Vekâleti, 136-25-1, 12.
13 Demir, s. 480-486.
14 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 14; 136-25-1, 8/9; BOA, ŞD. 1217-9.
15 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 15
16 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 12
17 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 11
18 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 9; 136-25-1, 8.
19 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 7.
20 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 5.
21 BOA, ŞD. 1217-9-5
22 BOA, ŞD. 1217-9-1
23 Bu hususta Osmanlı arşivinde ekmek tevziatına ve kimlerin istifade ettiğine dair muhasebe defteri bulunmaktadır.
24 BOA, ŞD. 1217-9-3.
25 BOA, İ. MVL. 554/24889; A. DVN. MKL. 5/15; A. DVN. MKL. 75/18.
26 BOA, ŞD. 500/25.
27 Salih Başkutlu, "Osmanlı Devleti'nde Ekmek Üretiminde Modernleşme Çabalarına Bir Örnek: "Ekmek ve Ma'mûlât-ı Dakîka Şirket-i Osmâniyesi" ve Nizamnamesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/3, Eylül 2020, s. 898-900.
28 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 10.
29 BOA, ŞD. 3006-54.
30 BCA, Nafia Vekaleti, 136-25-1, 10; BOA, ŞD. 1216-51.
31 BOA, ŞD. 1217-9-3.
32 BOA, BEO. 1878-140792-2.
33 BOA, MV. 39-44.
34 Demir, s. 480-486.
35 Başkutlu, s. 898-900.
36 BOA, BEO. 1878-140792-2.

Jön Türklerin Siyasî Aktivist Kadın Hareketi Yaratma Çabası

MURAT YILMAZ

JÖN TÜRK HAREKETİ, KADIN HAREKETİNİ II. ABDÜLHAMİD'E KARŞI VERİLEN MÜCADELENİN BİR PARÇASI OLARAK GÖRMÜŞ VE TEŞVİK ETMİŞTİR.

Jön Türkler Osmanlı Devleti'nde modern siyaset anlayışını yerleştiren ve kurmuş oldukları Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile Sultan II. Abdülhamid iktidarına karşı örgütlü muhalefeti temsil eden politik gruptur. Geniş bir düşünsel yelpazeye sahip cemiyet üyelerini birbirinden çok farklı ideolojik ve felsefî sistemlere hâkim bulunmalarına rağmen aynı cemiyet altında bir arada tutan tek gerçek kuvvet vardı. Bu da II. Abdülhamid'in şahsı ve iktidarı nezdinde temsil ettiği devlet ve toplum düzenine karşı muhalefet duygusunu besleyip büyüten Jön Türklüktü. Jön Türklük bir anlamda Osmanlı geleneksel yönetim anlayışını ve değerler sistemini başta pozitivizm ve biyolojik materyalizm çerçevesinde Batı'nın siyasî ve felsefî akımları etkisinde yeniden tasarlayıp dönüştürmek ve devlet/toplum hayatında uygulamaya koymaktı.

Ahmed Rıza Bey

Osmanlı'nın III. Selim döneminden itibaren devlet politikası hâline gelen modernleşme hamlesinin sonucunda ortaya çıkan Batı dillerini ve kültürlerini bilen bürokrat kesim, yeni açılan modern askerî okullarda eğitim gören genç subaylar, basın hayatında ve edebiyat alanında kalem oynatan entelektüel camia Jön Türk kadrolarını oluşturmuştur. Jön Türkler 23 Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın çabalarıyla ilan edilen Kanûn-i Esâsî'yi ve ardından geçilen meşrutiyet yönetimini Osmanlı modernleşme sürecinin doğal sonucu olarak kabul etmiştir. Ancak II. Abdülhamid'in kısa bir süre sonra parlamenter sisteme son vermesi ve tek adam merkezli otokratik bir yönetim oluşturması Jön Türk muhalefetini yaratmıştır.

Jön Türkler tıpkı öncülleri Genç Osmanlılar gibi muhalefet aracı olarak basın ve yayını kullanmışlardır. Osmanlı toprakları dışında Paris, Cenevre, Folkestone ve Mısır gibi merkezlerde basılan Jön Türk neşriyatı gizli yollarla ülke içine sokulup dağıtılmıştır. Bu neşriyatta Jön Türkler yoğun propaganda söylemi kullanarak Osmanlı toplumunu kendi yanlarına çekip muhalefet safını güçlendirmek istemişlerdir. Özellikle 1895-1902 yılları arasındaki erken dönem neşriyatlarında sıkça rastlanılan ihtilal çağrılarıyla halkı merkezî iktidara karşı başkaldırı ve isyana teşvik etmişlerdir. Böylece II. Abdülhamid aleyhinde oluşturulacak bir kamuoyu varlığıyla Jön Türkler Fransız İhtilali benzeri bir hareketlenme yaratarak mevcut iktidarı devirmeyi ve anayasal parlamenter sisteme geri dönüşü sağlamaya çalışmıştır. Bu anlayış neticesinde Jön Türkler Osmanlı toplumunun hemen her kesimine ulaşmayı ve onları kendi fikirleri etrafında şekillendirmiş bir psikolojiyle kitle hareketine yönlendirmeye gayret etmiştir. Jön Türklerin Osmanlı toplumunda II. Abdülhamid karşıtı bir kamuoyu ortaya çıkarma amaçlarında kadınlar önemli yer edinmiştir. Kadınların kamusal alanda görünürlüğünü artırmak, dahası siyasî yönelimlerle aralarında ortak bir hareket bilinci yaratmak için neşriyatlarında onlara seslenmişlerdir.

Jön Türkler için Fransa hürriyetin merkezidir. Sultan II. Abdülhamid'in otokratik yönetimine karşı çıkan meşrutiyet yanlıları ve hafiyeler tarafından yakalanıp bir jurnalle hapse atılmaktan korkan hürriyetçiler için bir yolunu bulup Osmanlı ülkesinden firar ederek Paris'e gelmek göze alınacak bir macera tutkusu yanında, özgürlüğün tadını doyasıya hissetmek anlamına gelmekteydi. Jön Türkler için

Selma Rıza Hanım

Théroigne de Méricourt, ressam: Antoine Vestier, 1788-89

Fransa'nın bu kadar önemli olması bütün dünyayı etkileyen ve kendilerinin de hayranlık duydukları 1789 İhtilali'yle ilişkilidir. İhtilalin simgesi olan *liberté, égalité ve fraternité* kavramlarının Jön Türkler tarafından *hürriyet, müsâvât ve uhuvvet* şeklinde Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin sloganı hâline getirilmesi kendi muhalefetlerinin bu büyük ihtilalle ve taşıdığı manayla özdeştirilmesi imkânını sağlamıştır. Jön Türkler 1895 yılından itibaren basın ve yayın yoluyla açıktan açığa mücadeleye başladıkları ilk dönemde II. Abdülhamid iktidarını yıkabilmek için geniş katılımlı bir sivil halk ihtilalinin gerekliliğine inanmışlardır. Bu nedenle neşriyatlarında Osmanlı toplumunu harekete geçirebilmek için yoğun propaganda söylemleriyle her kesime hitap etmişlerdir. Ataerkil Osmanlı toplumu için çağrılarının başlıca muhatabı erkekler olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte bekledikleri ihtilal emareleri gözükmeyince Jön Türk neşriyatında kadınlara yönelik çağrılar hız kazanmıştır. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı'sında bir kadın hareketi yaratacak nitelikte siyasî ve toplumsal ortam bulunmamıştır. Kadınlar bu dönemde dernekleşme imkânından mahrum kalırken Osmanlı'daki ilk kadın gazetesi olan *Hanımlara Mahsus Gazete* ağır sansür koşulları altında kadın hakları ve özgürleşmesinden çok uzak nitelikte yayın yapmak durumundaydı. Aynı dönemde Batı'da kadın hakları için mücadele eden birçok dernek ve aktivist kadın akımları bulunurken Osmanlı'daki bu boşluğu Jön Türkler kendi muhalefetleri çerçevesinde doldurmak istemişlerdir. II. Abdülhamid iktidarını sonlandırabilecek bir ihtilalin ateşini kadınların yakabileceği düşüncesi Jön Türklerce göz ardı edilmemiştir.

Jön Türkler açıkça etkilendikleri Fransız İhtilali'nde kadınların oynadıkları rolün farkındaydı. Fransa'da kadınlar ihtilalin ilk günlerinden itibaren gösterilere ve ayaklanmalara katılmıştır. 14 Temmuz 1789'da Bastille Kalesi'nin halk tarafından basılıp ihtilalin başlatılmasında, 10 Ağustos 1792'de Tuileries Sarayı'nın ele geçirilip XVI. Louis'in tahttan indirilmesinde kadınlar ön saflarda yer almıştır. Fiyat artışları ve yiyecek kıtlığı nedeniyle çıkan ayaklanmalara da evlerinden ve dükkânlarından çıkan kadınlar öncülük etmiştir. Bunun en iyi bilinen örneği ise 5-6 Ekim 1789'da gerçekleşmiştir. Binlerce kadın ekmek kıtlığı sebebiyle ayaklanmış ve Paris'ten Versailles Sarayı'na kadar yürümüştür. Kral XVI. Louis ve ailesi kadınların öncülüğündeki ayaklanma sonucu Paris'e dönmüş ve tahttan indirileceği güne kadar Tuileries Sarayı'nda yaşamak zorunda kalmıştır. Kadınların bu tür siyasî aktivist hareket içerisinde bulunması ihtilali sürükleyen liderler tarafından olumlu karşılanmıştır. İhtilalin önde gelen isimlerinden Mirabeau "kadınlar karışmadığı sürece gerçek bir devrim olamaz" sözüyle kadınların siyasî aktivizmini desteklemiştir. Kadınların bu tür etkinliklerde bulunmasıyla aristokrasinin ve kilisenin egemenliğinden daha kolay ve çabuk şekilde kurtulmayı düşünenler de kadınları yüreklendirmişlerdir. Kadınların siyasî aktivist hareketlerinin gelişimi 1792 yılındaki savaş ortamında da sürmüştür. Fransa'da feminizmin öncülerinden Théroigne de Méricourt kadınların silahlanmasını teşvik ederek erkeklerden ne erdem ne de cesaret bakımından geri kalmadıklarını göstermelerini istemiş ve şöyle demiştir: "Erkekler övgüye sadece kendilerinin hakkı olduğunu ileri sürebilirler mi? Hayır, tabii ki hayır. Biz de bir yurttaşlık tacını hak etmek ve belki onlardan daha fazla sevdiğimiz özgürlük uğruna canımızı feda etmek istiyoruz. Çünkü despotizmin etkisi, onlardan daha çok bizi eziyor."[1]

Kadınların Fransa'da gösterdiği bu tarihî mücadele Jön Türkler için Osmanlı toplumunda uygula-

nabilir bir örnek olarak düşünülmüştür. Osmanlı kadınının kamusal alandaki görünürlüğünü artırmak ve siyasî bir kadın hareketi oluşturabilecek aktivist düzeye gelmesini sağlamak Jön Türklerce desteklenmiştir. Osmanlı kadınlarına yönelik ihtilal ve başkaldırı çağrıları çok geçmeden Jön Türk neşriyatında duyulmaya başlamıştır.

OSMANLI KADINLARI UYANIN!

Mîzân gazetesindeki bir makalede Osmanlı'nın içinde bulunduğu vahametten bahsedilerek yakında büyük bir inkılabın zuhur edeceği, toplumun artık uyanmaya başladığı ve hatta kadınların da bunların içerisinde olduğu anlatılmaktadır.[2] Kadınların uyanması konusuna Jön Türkler önceden beri ilgi göstermiştir. 1889 yılından itibaren Paris'te bulunan Ahmed Rızâ'nın faaliyetlerini takip eden Paris Sefaretinin Yıldız Sarayı'na gönderdiği 1892 yılındaki bir telgrafta Ahmed Rızâ'nın Osmanlı Devleti'nde kadınlar hakkında bir konferans verdiği ve konferansta "efkâr-ı hürriyetkârâne"de bulunduğu vurgulanmaktadır.[3] Jön Türkler kadınların hürriyetçi mücadeleye başlayabilmeleri için öncelikle kendi hak ve hukuklarını bilmeleri gerektiği kanaatindedir. Bu doğrultuda Ahmed Rızâ *Osmanlı* gazetesinde tefrika edilen *Vazife ve Mes'ûliyet* adlı eserinde kadınlara ayrı bir başlık açmıştır. Kadınlara siyasî bir aktivizm kazandırmak ve onları politize etmek için şer'i meşruluğu örneklerle açıklamak ihtiyacı hisseden Ahmed Rızâ kadınların Asr-ı Saadet, Emevî ve Abbasî dönemlerinde devlet işlerine karıştığı hatta devlet işlerinde kadınlardan Hz. Muhammed'e karşı duranların da olduğunu belirtmektedir. Kadınların konumu bu hâldeyken şimdi Osmanlı kadınları onlara tanınan haklardan mahrumdur. Paris'te kadınların hak ve hürriyetlerini zorla almak için cemiyetler kurmalarına karşın Osmanlı'da ise kadınlar yeni bir hak ve imtiyaz istemek bir tarafa şerîatın kendilerine verdiği hukuktan dahi istifade edememektedir. Hâlbuki II. Abdülhamid'in rafa kaldırdığı Kanûn-i Esâsî'nin hürriyet-i şahsiyeyi koruyucu maddeleri kadınların hukuk ve hürriyetlerinin muhafazasını sağlamaktaydı.[4] Ahmed Rızâ kadınların haklarını bilmeleri için eğitime önem vermeleri ve bunları hukuken koruma altına alabilmeleri için II. Abdülhamid iktidarını yıkıp Kanûn-i Esâsî'yi yeniden işler hâle getirmelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Ahmed Rızâ'nın II. Abdülhamid iktidarındaki Osmanlı kadınının konumunu belirten söylemlerine benzer şekilde kız kardeşi ve aynı zamanda Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin kadın üyesi Selmâ Rızâ da 18-23 Haziran 1900 tarihleri arasında Paris'te düzenlenen 2. Uluslararası Kadın Kongresine katılarak Osmanlı kadınının durumu hakkında bir konuşma yapmıştır. Cemiyet üyesi bir kadın olarak aynı zamanda Jön Türklüğü de temsil eden Selmâ Rızâ İslâm hukuku karşısında kadının sahip olduğu haklarla II. Abdülhamid'in "despotik iktidarı" altındaki kadının haklar bakımından farklı olduğunu konuşmasında anlatmıştır. İslâm dininin kadına verdiği değere ve öneme karşın ilerleyen yüzyıllarda cehalet ve eğitimsizlik nedeniyle kadınlar sahip oldukları hakları unutmuştur. Bu açıdan devletin siyasî ve sosyal yaşamında önemli bir rol oynayabilecek özgürlüğe sahip olamamasına karşın Selmâ Rızâ Tanzimat'ın ilanıyla yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir. Fakat II. Abdülhamid iktidarı İslâm'ın kadınlara tanıdığı hakları katı şekilde engellemektedir. Kadınların ülke içinde eğitim almalarının önüne geçilmekte ve yabancı bir ülkede ilim tahsil etmeleri de yasaklanmaktadır. İnsanları cehalet ve fanatizm içerisinde tutarak onları iyi şekilde sömüren II. Abdülhamid iktidarı kadınların özgürleşmesinin dinen caiz olmadığına halkı inandırmıştır. Buna rağmen Müslüman

Marat'ın Charlotte Corday tarafından öldürülmesi, ressam: J. Weerts, 1880

Lucie Dreyfus

Osmanlı kadınlarının bütün çabası yalnızca İslâm'ın kendilerine verdiği hakları talep etmektir. Şerîat kanunlarına uymakla görevli Osmanlı hükûmetinin kadınların haklarını göz ardı etmesi İslâm'ın temel ilkesini inkâr etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle de Selmâ Rızâ kongreden Osmanlı kadınlarını desteklemelerini istemektedir.[5]

Böylece Jön Türkler Osmanlı'da kadın haklarının uygulanabilirliğini II. Abdülhamid iktidarının ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşeceği tezi üzerine kurarak söylemlerini bu çerçevede yoğunlaştırmıştır. Mevcut iktidarın kadının eğitimini engelleyerek hak ve hukukunu bilip sahip çıkacak ve talep edecek bilince erişmesinin önünü almaya çalıştığını muhalefet söylemi olarak dile getirmişlerdir. Haklarını yeniden kazanmanın mücadelesini verecek Osmanlı kadınını savunan Jön Türk muhalefetinin meşruluğu bu yönüyle yalnızca Osmanlı toplumuna değil Avrupa kamuoyuna kadın hakları bağlamında açıklanmıştır.

"OSMANLI KADINLARI! ARTIK NÖBET SİZE GELDİ. GAYRET VE HAMİYYET SÖZÜNÜ HİTÂB EDECEK SİZDEN BAŞKA BİR KİMSE KALMADI."

Jön Türkler neşriyatlarındaki ihtilal çağrılarına karşın toplumda iktidar aleyhine bir başkaldırı göremeyince özellikle kadınlara hitap etmeye başlamıştır. Ahmed Rızâ kadınlara da seslendiği *Osmanlı* gazetesinde yayımlanan *Vazife ve Mes'ûliyet* eserinde onları harekete geçirmek için bir "hakk-ı tabii" olarak nitelendirdiği analık duygularını ön plana çıkarmak istemektedir. Kadınların evlatlarının suçsuz ve muhakemesiz zindanlara atıldığını, oralarda hırpalandığını, neyf ve telef edildiklerini söyleyip ana yüreğinin onları harekete geçirmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Erkekler devletin ve milletin istikbaline ehemmiyet vermedikleri gibi çocuklarının geleceğini de düşünmemektedir. Ahmed Rızâ son kertede kadınları iktidar aleyhinde başkaldırıya teşvik eden şu cümleleri kurmaktadır: "Bizde hayırlı, fâideli bir ihtilâle ihtimâl var ise o da yalnız kadınlar tarafından olacak ihtilâldir. Çünkü asker kadına silâh çekmez, zabtiye kasatura sallamaz. Avrupa devletleri ise kadınların isyânını Hristiyanlar aleyhine bir kıyâm gibi tefsir edemezler, müdâhâleye vesile bulamazlar. Birkaç bin kadın ittifâk etmeli, ayaklanmalı, evlâdının hukukunu istirdâd etmeli. Kocasını, kardaşını zâlim kılıcından kurtarmak, hâsılı bu zulm ve istibdâda, bu sû-i ahlâka nihâyet vermek için ne yapmak lâzımsa hemân yapmalıdır. Duracak, sabr edecek zemân geçdi. Fransa'da bir Jan Dark zuhur etmiş, vatanını tehlikeden kurtarmışdı. Bizde de acabâ böyle hamiyyetli bir kız yetişmeyecek mi?"[6]

Ahmed Rızâ'nın kadınlara seslendiği bu makale karşılıksız kalmamıştır. Zira *Osmanlı*'nın bir sonraki sayısında *Nâime* imzasıyla bir kadın Ahmed Rızâ'yı destekler mahiyette *Hemşirelerime* isimli bir makaleyi gazeteye göndermiştir. Makalede Fransız İhtilali'yle ön plana çıkan vatan kavramının öneminden bahsedilmektedir. Osmanlı kadınlarına vatanın tehlikede olduğu ve "Osmanlılığın bedeli" olarak üzerlerine düşen fedakârlığı yerine getirmeleri beklenmektedir. Çünkü "kadınlar, târih-i inkılâbât îka' etmeğe muktedir olduklarını her zemân göstermişlerdir." Makalede dikkat çekici bir ayrıntı da mevuttur. Yazar "Bizde bir (Şarlot Korday) çıkmayacak mı?" diye Osmanlı kadınlarına sormaktadır. Bahsedilen Corday ise Fransız İhtilali'nin önde gelen kadın siyasî simgelerinden birisidir. Jakobenlerin Fransa'da sürdürdüğü Terör Dönemi'ne karşı Jakoben liderlerden Jean Paul Marat'ı 13 Temmuz 1793'te kendi evinde bıçaklı suikastla öldürmüştür. Corday birkaç gün sonra giyotinle idam edilmişse de akabinde bir kadın olarak siyasî despotluğa karşı çıkışıyla kadın aktivistler tarafından benimsenmiştir. Nitekim yazar da "Bizim kollarımız erkeklerin kollarından daha kuvvetsiz olsa bile daha ziyâde serbestdir" diyerek Corday'ın gerçekleştirdiği suikastın başarısına ve erkeklere karşı kadın imgesinin ön plana çıkmasına göndermede bulunmaktadır.[7] Ataerkil Osmanlı toplumunda erkeklerin tepkisizliği nedeniyle Jön Türkler için siyasî kadın aktivist hareketi yaratmanın II. Abdülhamid iktidarına karşı mücadelelerinde ne kadar elzem olduğu anlaşılmaktadır.

Binlerce Fransız kadınının 5-6 Ekim 1789 olaylarında ekmek kıtlığı sebebiyle Versailles Sarayı'na yürüyüp XVI. Louis'i Paris'e getirmelerine benzer şekilde bir olayın Makedonya'da gerçekleştiği haberi de Jön Türk neşriyatında işlenmektedir. Sefalete düşmüş biçare köylü kadınlarının ekmek talebiyle ayaklanıp Rumeli Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya durumlarını arz edebilmek için Manastır'a doğru yürüyüşe geçtikleri anlatılmaktadır.[8] Bu tür haberler Jön Türkler tarafından kadınları harekete geçirmek için kullanılabilecek örneklerden birisidir.

Jön Türklere göre kadınların siyasî aktivizmi o kadar önemlidir ki kadınların başında olduğu en ufak bir hareketlenme bile iktidarı korkutmaktadır. Bu doğrultuda *Osmanlı* gazetesinde İstanbul'da yaşanan bir olay örnek gösterilmektedir. Haberde dul kadınlara ödenen maaşların gecikmesi nedeniyle

Özgürlük (*Liberte*), ressam: Delacroix

sefalete düşen kadınlar şiddetli ve adalet talep edici bir üslupla kaleme aldıkları 85 imzalı bir dilekçeyi II. Abdülhamid'e vermişlerdir. Kadınların bu hareketine padişahın canı çok sıkılmıştır. Jön Türklerce kadınların isyan emaresi göstermesi II. Abdülhamid tarafından "tehlikeli" addedilmektedir. Nitekim padişah da bu durum üzerine vehmi ayyuka çıkarak derhal Zabtiye Nazırına takibat yapılmasını emretmiştir. Jön Türkler haberin sonunu ise kinayeli bir şekilde bitirmektedir: "Erkeklere ibret!..."[9]

Kadınların başrolde olduğu gösteri ve ayaklanmalardan II. Abdülhamid'in çekindiğinin bir kanıtı da Fransa'daki Dreyfus Davası ile alakalı gelişmelerin İstanbul basınında sansür edilmesidir. Fransız ordusunda yüzbaşı olan Alfred Dreyfus'un Almanya'ya askerî casusluk yaptığı iddiasıyla 1894 yılında başlayan dava kendisinin Yahudi kökenli olması sebebiyle karalama kampanyasına dönüşmüş ve vatan hainliğinden yargılanmıştır. Bütün Avrupa'nın dikkatlerini çeken dava yıllarca sürmüş ve özellikle karısı Lucie Dreyfus'un da çabalarıyla 19 Eylül 1899 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanının affıyla salınmıştır. Dreyfus olayında Avrupalı kadınların adaletsizliğe ve zalimliğe karşı gösteriler yaptığıyla ilgili Avrupa basınında çıkan haberler *Sabah* gazetesinin yaptığı tercümede sansürlenmiştir. Jön Türkler Avrupa'da genç, yaşlı, zengin, fakir kadınların yaptığı gösterilere ait cümlelerin sansür memurları tarafından karartılmasını bu gibi siyasî olayların Osmanlı toplumuna örnek teşkil etmemesi arzusu ile açıklamaktadır. Zira II. Abdülhamid şefkatli ve bir kaplan kadar cesur olan kadınlardan çok korkmaktadır. "Saçlarını, başlarını yolarak, kanlı göz yaşları dökerek 'Evlâdlarımız, kardeşlerimiz, erkeklerimiz!.. Evimiz yıkıldı, ocağımız söndü, Evlâdsız, ümidsiz kaldık!..' diye bağırarak birkaç bin hanımın Yıldız'a hücûm edeceğini tasavvur ettikçe pek çılgın, âdetâ sar'alı dakikalar" geçirmektedir. Bu nedenle Jön Türkler "İnanınız, korkmayınız, sizlere o ha'in hiçbir şey yapamaz" diyerek kadınların isyana başladıkları ve Yıldız Sarayı kapılarına hücum ettikleri günün artık "câni-i ekber"in de bittiği, vatanın ve milletin kurtuluşa erdiği gün olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla kadınlar kıyıda köşede evlere kapanıp sessizce ağlamaktansa hepsinin birleşip harekete geçmeleri ve Yıldız Sarayı'na yürümeleri istenmektedir. Bunu yaparlarsa tarih onları Osmanlılığın celladını ezen ve bu milletin hayatını borçlu olduğu kadınlar olarak anacaktır.[10]

Mîzân gazetesinde "Osmanlı kadınları, Hanım ablalar, Ey nisvân-ı Müslim, Kadın efendiler, Hanım efendiler, Hemşireler" gibi hitaplar kullanılarak kadınlara seslenilen uzun bir makale kaleme alınmıştır. Erkeklerden bekledikleri iktidar karşıtlığını göremediklerinden "Artık nöbet size geldi. Gayret ve hamiyyet sözünü hitâb idecek sizden başka bir kimse kalmadı" denilerek kadınların ön plana çıkmaları gerektiği Jön Türklerce vurgulanmaktadır. Devlet ve hilafet yol oluşa sürüklenmekte bunun müsebbipleri de başta Sultan Hamid unvanını taşıyan "münâfık" olmak üzere "Yıldız mel'unları, Yıldız çetesidir"dir. Jön Türklerin kadınlardan beklentisi ise bir isyan hareketidir. "İş yalnız size kalmış" denilerek devleti ve dini batıranların "erkekçe" bir mukabelede dahi bulunamayacaklarından işlerinin çok kolay olduğu anlatılmaktadır: "Kirli çamaşırın nasıl yıkandığını bilirsiniz. İş taht-ı saltanat ve hilâfeti kokmuş bir lekeden temizlemekten ibârettir. Görelim sizi! Kılıç günü değildir. Hattâ sopa bile çoktur. Pabucunuzun tersi kâfidir." Jön Türkler kadınların ön saflarda yer aldığı bir halk ayaklanmasıyla *Ancien Régime*'in simgesi Bastille Kalesi'nin ele geçirilmesi gibi II. Abdülhamid'in iktidarının simgesi sayılan Yıldız Sarayı'nın Osmanlı

kadınlarınca basılmasını istemektedir. Kadınların saraya doğru yürüyüşe geçtiklerinde yanlarına "iliklerine işlemiş miskinlikleriyle" erkekleri almamaları da salık verilmektedir.[11] Bu açıdan Jön Türklerin kadınlardan beklentisi erkeklerden göremedikleri ihtilal kıvılcımını ateşlemeleridir.

Jön Türklerin siyasî aktivist kadınlardan oluşan bir hareket ortaya çıkarma gayretleri kadınlara hitap edilen yazılarla neşriyatlarında yer almakla birlikte söylemlerinde erkeklerin erkeklik gururunu rencide edecek ifadelerde bulunmaktan da sakınılmamaktadır. Jön Türklerin Cenevre grubundan olup cemiyetin ihtilalci fikirleri sürüklemesi gerektiğini yazdığı eserlerde sıkça dile getiren Tunalı Hilmi'nin *Mîzân*'da yayımlanan *Bir Kız* isimli şiirinde de erkeklerin II. Abdülhamid iktidarı karşısındaki sessizliği eleştirilmekte ve artık kadınların öne çıkmaları gerektiği vurgulanmaktadır:

"Kalmamış mı halkımızın bir eri,
Ki, utandıra yâr ile ağyârı,
Kalkın kızlar durmayalım biz bâri!

Yiğitlik hep erkeklere mi virgi?
Kadınlardır bir milletin direği,
Hem gönlümüz bir Osmanlı yüreği!

Ak sakal, gaytân bıyık neye yarar?
Birer okdur, telleri kalbi yarar!
Haydi kızlar korkacak sanki ne var?!

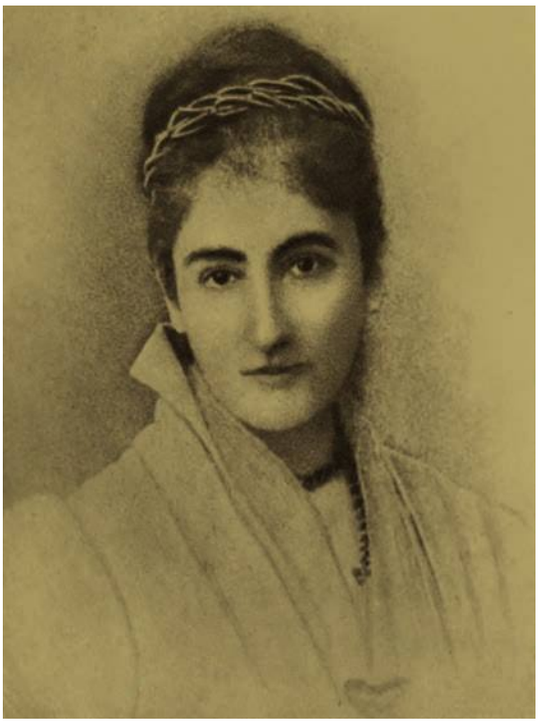
Hiç Moskof'a verilir mi bu vatan.
Nedir zâlim etdiğin artık utan?!
Osmanlıyım! diyen gelsin arkamdan![12]

Neşriyatlarındaki söylemlerle Osmanlı kadınlarını siyasî aktivizme yöneltmeye çalışan Jön Türkler mizah yayınlarında kullandıkları bazı karikatürlerde de kadın simgesini ön plana almaktadır. *Tokmak* gazetesindeki bir karikatürde II. Abdülhamid'in rüyasında kafasının bir kadının elindeki kılıçla kesildiğini gördüğü belirtilmektedir. Görselde kadının "hançer-i intikâm" olarak nitelendirilmesi ve padişahın rüyasında gördüğünü uyanıkken görmesinin uzak olmadığı yorumu bu açıdan Jön Türklerin kadınlardan beklediği siyasî aktivizmin II. Abdülhamid iktidarının sonunu getireceğine dair dikkat çekici bir ifadesidir. Fransız ressam Eugéne Delacroix'in 1830 Temmuz Devrimi'ni anlatan ünlü tablosunda özgürlüğün betimlenmesinde güçlü ve yol gösterici kadın simgesini kullanmasına benzer şekilde Jön Türkler de bu görselde olduğu gibi kadını II. Abdülhamid'in istibdadını sona erdirecek meşrutiyetin tasviri olarak düşünmüşlerdir.[13]

Jön Türkler Osmanlı kadınlarını siyasî aktivist harekete yönlendirirken Selmâ Rıza ile birlikte cemiyet üyesi iki kadından biri olan Prenses Nazlı'nın Jön Türk muhalefeti için çalışmaları da dikkat çekicidir. Sultan Abdülaziz dönemi muhalefet hareketi Genç Osmanlıların Avrupa'daki destekçisi Mısır Prensi Mustafa Fâzıl Paşa'nın kızı olan ve birçok sanat koluna verdiği değerle entelektüel kimliğe sahip Mısırlı Prenses Nazlı'nın cemiyetteki rolü Osmanlı kadınları için bir örnek teşkil etmiştir. 1896 yılında Paris'te cemiyeti ziyaret ederek 6/17 numarasıyla üye olan[14] ve Jön Türklerin mücadelesinde yanlarında bulunan Prenses Nazlı'nın II. Abdülhamid'e hitaben gönderdiği mektup *Meşveret*'te yayımlanmıştır. Mektupta cemiyete neden girdiğini, devletin ve vatanın vahim durumunu açıkça padişaha arz etmiştir. Nazlı Hanım'ın doğrudan II. Abdülhamid'e hitabı diğer Osmanlı kadınlarına cesaret kazandırıcı görülmektedir. Aynı şekilde Prenses Nazlı'nın kendisini ikna etmesi için II. Abdülhamid'in görevlendirdiği yüksek düzeydeki memura "Efendimiz erkekleri kadın etdi, ben kadınlığımla erkek oldum. Bana karışmasunlar, başka lütf u

Abdülhamid rüyâda kellesinin gövdesinden bir hançer-i intikâm ile ayrıldığını leşinin zebâni kamçılarıyla sürülen vükelâsı tarafından sürüklendiğini görüyor. Şimdiki rüyâda gördüğünü yarın uyanık görmesi baîd değildir", *Tokmak*, Sayı 1, 1 Mart 1901

Prenses Nazlı Hanım

ihsânlarını istememem" sözleri de erkeklere güzel bir "hissiyat-ı merdâne" örneği olarak gösterilmektedir.[15] Prenses Nazlı'nın hizmetleri bununla da kalmamaktadır. Cemiyete maddî yardımlarda bulunması Jön Türkler tarafından özel teşekkürle karşılanmıştır.[16] Fransızcadan tercüme ettiği Schiller'in *Guillaume Tell* eserinin basılmasına verdiği destek için Abdullah Cevdet'in Prenses Nazlı Hanım'a gönderdiği mektup aynı şekilde eserinin başında da yer almaktadır. Mektupta Abdullah Cevdet hürriyet mücadelelerine sağladığı katkı nedeniyle cemiyet adına Nazlı Hanım'a şükranlarını sunmaktadır.[17] Cemiyete nakdî destek konusunda Nazlı Hanım tek kadın da değildir. Sürgüne gönderilen "mazlûmeyn-i millete ve sefil kalan âilelerine" yardım maksadıyla toplanan kampanyaya bir hanımefendi 500 frank meblağında bir yardımda bulunmuştur.[18] Böylece Jön Türkler meşrutiyet mücadelelerinde kadınların desteğini sağladıklarını bu tür örneklerle gösterme imkânı bulmuştur.

SONUÇ

Jön Türkler II. Abdülhamid iktidarına karşı sürdürdükleri mücadelede muhalefet kesimi içerisine kadınların dâhil edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Jön Türklerin Osmanlı toplumunda feminist anlayışın Osmanlı'daki öncülüğünü yapmak gibi kaygısı yoktur. Kadının kamusal alanda erkekle birlikte görünürlüğünü artırmak ve ülke sorunlarına ilgisiz kalmayıp siyasi vazife çıkarmaları beklenmektedir. Kadınların eğitimsiz hâlde geri planda bırakılması ve dünya görüşünün yalnızca evinin sınırlarından ibaret kalmasına karşı çıkılmıştır. Jön Türklere göre haklarının bilincini kadınlara yerleştirmek için eğitimlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Kadınlar aydınlanıp hak ve hukuklarına sahip çıktığı sürece özgürleşmektedir. Kadınların hakları ise Kanûn-i Esâsî'nin koruması altındadır. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in keyfî uygulamalarına son verilip anayasal düzene geçilmelidir. II. Abdülhamid iktidarı kadını baskı ve kontrol altında tutan bir anlayışı savunmaktadır. Bu nedenle Jön Türk muhalefetinin mücadelesi aynı şekilde her durum karşısında itaatkâr ve boyun eğen kadın profilini yıkan bir kadın savunuculuğu da üstlenmektedir.

Jön Türklerin II. Abdülhamid iktidarına karşı kadını siyasî aktivizm hareketine yönlendirmesi onu cemiyet adına militanlaştırma gayesini taşımamaktadır. Jön Türkler Fransız İhtilali sürecinde ve sonrası dönemde kadınların birçok kez örneğini gösterdikleri şekilde Osmanlı kadınlarının da mevcut iktidar karşıtı isyan ve ayaklanmalara öncülük yapması ve katılmasını beklemektedir. Jön Türk neşriyatında erkeklerin rencide edici şekilde korkaklıkla suçlanıp kışkırtılması da bilinçli bir söylem tarzıdır. Nitekim kadınların başkaldırının öncülüğünü üstlenmesi erkeklerin de kışkırtılmış duygularla onlara katılımını sağlayacak geniş kesimli bir ihtilal ülke çapına taşınabilir ve II. Abdülhamid iktidarı devrilebilirdi.

Jön Türklerin siyasî aktivist kadın hareketi yaratma gayretleri asıl semeresini 23 Temmuz 1908'te II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde göstermiştir. Meşrutiyet'in sağladığı özgür düşünce ikliminde kadınlar da birçok dernek açma imkânı elde etmiştir. Kadın dernekleriyle yaratılan ortamın basın ve yayın faaliyetleriyle zenginleşmesi Türkiye'deki feminizmin ortaya koyulup gelişimine katkı sunmuştur. Bu ivme sonucu 25 Ekim 1917'de kabul edilen Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ile kadınlar sosyo-ekonomik ve hukukî alanlarda birçok hakkı elde etmiştir. Bu kazanımların temelinde de Jön Türklerin getirdiği birikimin önemi anlaşılacağı üzere yadsınamayacak düzeydedir.

DİPNOTLAR

1 Mehmet Ali Ağaoğulları, *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794*, Cilt 1, Ankara 2020, s. 121-124.
2 "İstanbul'dan", *Mîzân*, Sayı 1, 14 Kanûn-i Evvel 1896, s. 3.
3 BOA, Y. A. HUS. 259/68.
4 Ahmed Rızâ, "Vazife ve Mes'ûliyet", *Osmânlı*, Sayı 39, 1 Temmuz 1899, s. 8.
5 Selma Rıza, "La Condition Légale Des Femmes Turques", *2e Congrès International des œuvres et Institutions Féminines*, Paris 1902, s. 393-297. Selmâ Rızâ'nın bu konuşması daha önce *Meşveret*'te yayımlanan ve "*Bir hanım tarafından*" gönderildiği belirtilen "Nisvân-i İslâm" makalesiyle benzerlik taşımaktadır. Makalede II. Abdülhamid'in "*istibdâd*" yönetiminin kadınların eğitim almasına engel olduğu ve bu nedenle de kadınların "*vazîfe-i diniyye ve insâniyyeyi*" yerine getiremediklerinden bahs olunmaktadır. İslâm'ın ilim öğrenmeyi erkeğe olduğu gibi kadına da farz kıldığı ve Hz. Muhammed'in "*İlim Çin'de de olsa gidip alınız*" hadisi örnek gösterilerek bu emre karşın "*halkın hürriyet-i hukukunu mahv ve gasbdan hoşlanan câhil gürûhun*" sözlerine kulak asmanın Allah'ın ve Resulünün sözlerine karşı gelmek demek olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla makaleyi yazan kişinin de Selmâ Rızâ olduğu yüksek ihtimaldir. Bkz. "Nisvân-ı İslâm", *Meşveret*, Sayı 4, 15 Kanûn-i Sânî 1896, s. 2-3.
6 Ahmed Rızâ, "Vazife ve Mes'ûliyet", *Osmânlı*, 40, 15 Temmuz 1899, s. 7-8.
7 "Hemşirelerime", *Osmânlı*, Sayı 41, 1 Ağustos 1899, s. 6.
8 "Âceze-i Nisvân", *Şûrâ-yı Ümmet*, Sayı 42, 21 Teşrin-i Sânî 1903, s. 2.
9 "Havâdis", *Osmânlı*, Sayı 56, 15 Mart 1900, s. 7.
10 "Hanımlarımıza!", *Hak*, Sayı 4, 15 Teşrin-i Evvel 1899, s. 2-3.
11 "Yangın Var Cân Kurtaran Yok mu?", *Mîzân*, Sayı 12, 22 Mart 1897, s. 1-3.
12 Tunalı Hilmi, "Bir Kız", *Mîzân*, Sayı 2, 28 Aralık 1896, s. 5.
13 *Tokmak*, Sayı 1, 1 Mart 1901, s. 2-3.
14 M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1989, s. 205.
15 "Prenses Nazlı Hanım Efendi Tarafından Sultan Abdülhamid'e Mektûb", *Meşveret*, Sayı 22, 8 Teşrin-i Sânî 1896, s. 2-3. Mektubun yankısı Avrupa'da da hissedilerek *Neue Freie Presse* gazetesinde yayımlanmış ve bu durum Viyana Sefareti tarafından Yıldız Sarayı'na bildirmiştir bknz. BOA, HR. SYS. 192/62. Nazlı Hanım'ın II. Abdülhamid'e yazdığı bu cesur mektupla şöhret kazandığı yorumları da mevcuttur. Bkz. Mary Roberts, "Karşıtlıklar: Said, Sanat Tarihi ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Kimliğini Yeniden Keşfetmek", (Çev. Hakan Çopur), *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu 9-10 Aralık 2006*, İstanbul 2007, s. 282.
16 "Teşekkür", *Mîzân*, Sayı 14, 5 Nisan 1897, s. 1.
17 Schiller, *Guillaume Tell*, (Çev. Abdullah Cevdet), A. Costagliola Matbaası, Mısır 1314, s. I-II.
18 "İlân", *Meşveret*, Sayı 21, 23 Teşrin-i Evvel 1896, s. 8.

ARKAİK DÖNEM'DEN BİZANS DÖNEMİ'NE

AKMED
KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kıraç
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

25 yıl

Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu 2021

TARİH VE ARKEOLOJİ SİKKELERDEN DE OKUNABİLİR Mİ?

ZOOM ÇEVRİMİÇİ PROGRAM

BAŞVURU VE DETAYLI BİLGİ İÇİN
akmed.ku.edu.tr

PROGRAM TARİHLERİ
5-9 Temmuz 2021

PROGRAM DİLİ
İngilizce

EĞİTMENLER
Prof. Dr. Oğuz Tekin
Koç Üniversitesi AKMED
Dr. Peter van Alfen
American Numismatic Society

SON BAŞVURU TARİHİ
6 Haziran 2021

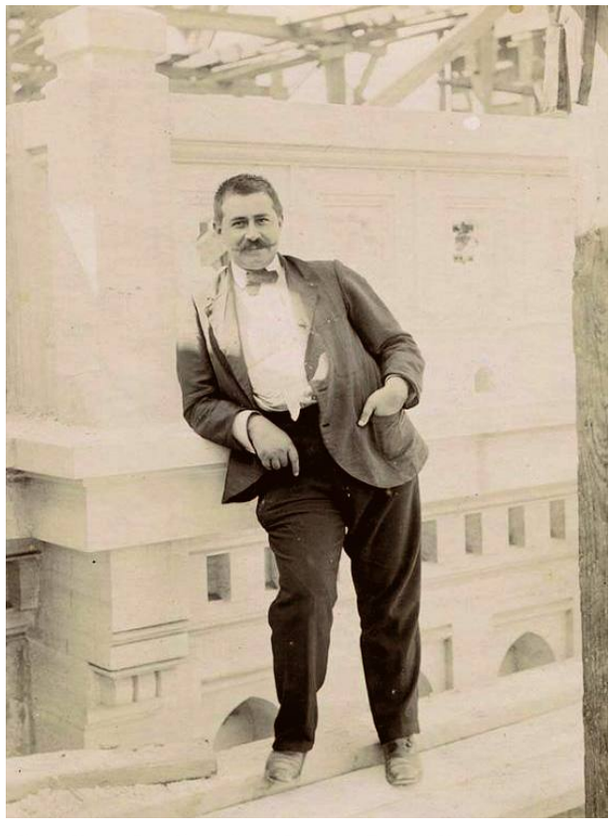
SINIRLI KONTENJANI KAÇIRMAYIN!

Mimar Mehmed Vedad Bey'in Diyarbakır'da Kûfî Hat ile Yazdığı Kitabe

OKTAY TÜRKOĞLU

BU YAZIDA, MİMAR VEDAD TEK'İN YİRMİLİ YAŞLARINDA KÛFÎ HAT İLE DİYARBAKIR'DA YAZDIĞI KİTABE VE DİĞER ESERLERİ ÜSTÜNDEN AYNI DÖNEMDE KÛFÎ HATTIN YENİDEN KULLANILMAYA BAŞLANMASININ HİKÂYESİ ANLATILIYOR.

Mimar Vedad, mimaride, mühendislikte, ressamlık ve heykeltıraşlıkta mahir olduğu gibi, botanikten anlar, faraza İzmit'teki Gölcük çiftliğinde yetiştirdiği meyva bahçeleri Kırım'dan getirttiği fidanlarla bezenmiştir.[1]

Mimar Vedad Bey Sirkeci'deki Posta ve Telgraf Nezareti inşaatındayken

Mehmed Vedad varsıl bir ailede dünyaya gözlerini açar. Babası Girit doğumlu Sırrı Paşa; Trabzon, Kastamonu, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bağdat şehirlerinde valilik yapmıştır. Annesi saray hekimi İsmail Paşa'nın kızı Leylâ (Saz) Hanım'dır. Leylâ Hanım kültür tarihimiz açısından önem taşıyan şair ve musikişinas bir kişidir. Mehmed Vedad, Sırrı Paşa ile Leyla Hanım'ın evliliğinden dünyaya gelen dört çocuktan biridir. Kardeşleri; Yusuf Razi (Bel), Nezihe (Beler), Feride (Ayni) isimlerini taşır.

Mehmed Vedad, babası çoğu kez İstanbul'dan uzakta görevi başındayken annesi Leylâ Hanım'la birlikte İstanbul'da yaşardı. Burada gerek annesi gerekse kız kardeşi Nezihe gibi ince ruhlu aile bireyleriyle geçirdiği vakitler kendisini babası hilâfına olacak şekilde mimarlığa ve güzel sanatlara yönlendiren başlıca etken olacaktı. Babası daima onun asker olmasını istermiş.

Öyle ki oğlunun mimarlığı tercih etmesi onu hayli hiddetlendirmiş.[2] Ne var ki Mehmed Vedad Paris'teki tahsilini yüksek derece ile tamamlayarak İstanbul'a adım atmayı başarabilmiş.

DİYARBAKIR SURLARI

Sırrı Paşa'nın vazifelerinden biri de biraz önce zikrettiğim üzere Diyarbakır valiliği idi. Bu görevi ayrı zamanlarda iki kere ifa etmişti. İç Kale'de inşa edilen Hükümet Konağı/Adliye Sarayı da 1892'de becayiş usulüyle tekrar Diyarbakır'da görev aldığı zamana tesadüf eder.[3] İsmi geçen yapıya odaklanmadan önce şehrin sur sisteminden kısaca bahsetmek gerekir.

Diyarbakır şehrinin çekirdeği bugün Sur ilçesi olarak tanımlanan bölgeyi kapsıyordu. Burası yaklaşık beş kilometrelik dış surlarla çepeçevre kuşatılmıştı. İlk olarak Doğu Roma/Bizans İmparatoru II. Konstantinus tarafından 349 yılında yaptırıldığı düşünülen dış surlar zamanla gördüğü tamirat ve ilâveler neticesinde günümüze ulaşmıştır. Dış surların kuzeydoğu köşesinde ise İç Kale bulunmaktadır. Burası dış surların bir kısmı ile yalnızca İç Kale'ye mahsus bir sur hattı ile çevrilmiştir. Biri şimdi yıkılmış olan üç burca sahip olan bu İç Kale'nin içerisi tarih boyunca şehrin yönetim merkezi olarak işlev görmüş. Bölge bu fonksiyonunu Osmanlı Devleti'nin

son devrine kadar korumuş. Burada yapıların çoğu 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başına tarihlenir. Bunlar; Hükümet, Adliye, Cephanelik, Defterdarlık, Jandarma, Kolordu Komutanlık binaları ile bunlara ilâveten 737'de Artuklular döneminde Han olarak inşa edilmiş, fakat 19. yüzyılın sonundan itibaren bir süre cezaevi olarak kullanılmış yapılardır.[4]

ADLİYE BİNASI'NDAKİ KİTABE

İç Kale'deki bu birimler şu anda Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'ne ev sahipliği yapıyor. Müzenin kullandığı yapılardan biri de kitabesine göre 1311 (1893-94) yılında yaptırılan Adliye (B) Binası. Bu yapı Sırrı Paşa'nın buradaki valiliği sırasında inşa edilmişti. 2005'in ilk aylarına kadar Jandarma tarafından kullanılan bu bina daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmiş, üst katı Valilik Kabul Makamı, alt kat ise Kent Müzesi olarak işlevlendirilmiştir.

Binanın ana giriş kapısı üzerinde ancak çok dikkatli bakıldığı takdirde görmenin mümkün olduğu bir kitabe bulunmaktadır. Bu zorluk üzerindeki yazının mermerin rengi ile aynı oluşundan ileri gelir. Kitabenin üzerinde iki satır halinde Kûfî benzeri bir hatla şu bilgiler yazılıdır:

eşref'ül-mülûk ve's-selâtîn şehinşâh-ı 'adl-âyin şevketlü kudretlü Sultan 'Abdülhamîd Hân-ı sânî efendimiz hazretlerinin on sekizinci sâl-i cülûs-ı hümayûnlarında emr ü fermân-ı mülûkânaleriyle binâ idilmişdir.

sene 1311 Sırrı Paşa-zâde Mehmed Vedâd[5]

Kitabede bulunan ketebe kaydı (hattat imzası) hem mimarlık tarihini hem de hat sanatı tarihini ilgilendiren bir ehemmiyet arz ediyor. Çünkü bu makalenin başında Vedad Tek'in oğlundan alıntıladığım bölümü göz önünde tutarsak, mimarlık haricinde birçok farklı alanda daha behre sahibi olduğu söylenen Vedad Tek'in bir de Kûfî hatla olan meşgalesi,

Mehmed Vedad Bey'in ilk gençliği

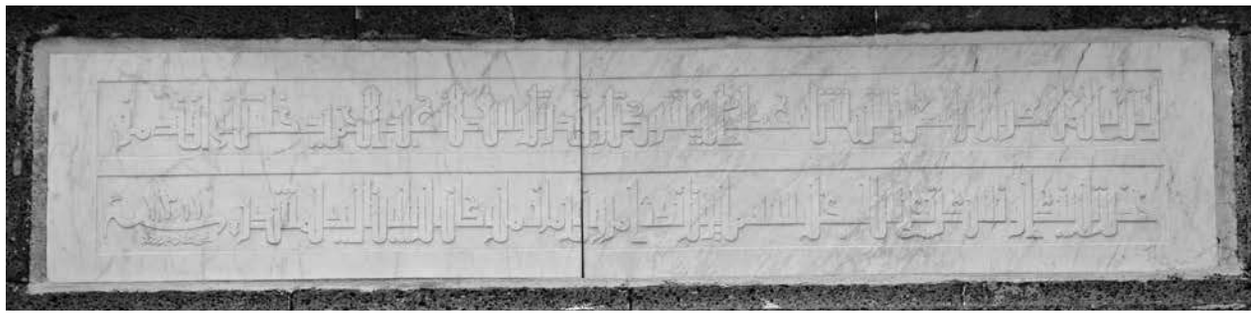
sanıyorum ne mimarlıkla ne de hat sanatıyla alâkalı kaynaklarda -en azından hakkı verilerek- işlenmiş değil.[6] Tabi bunda Vedad Bey'in bu kitabe haricinde herhangi bir eserinin bulunmaması veya öyle düşünülmesi (son bölümde buna geleceğim) etkili olmuş olabilir.

İç Kale'deki yapıların havadan görünüşü (Diyarbakır Arkeoloji Müzesi tanıtım filminden alınmıştır)

Sırrı Paşa zamanında inşa edilen Diyarbakır Hükümet Konağı

Vedad Tek'in Kûfî hat ile yazdığı kitabe

Kitabede bu yazı türünün kullanılmasını, Vedad Tek'in Millî Mimari repertuvarında da yer alan Kûfî hatta karşı, genç yaşlarda (1873 doğumlu Vedad Tek bu yazıyı yazdığında henüz 20 yaşındaydı) duyduğu ilginin bir göstergesi olarak okumak mümkün. Yazının sanatsal oranlarını göz önünde bulundurduğumuzdaysa Vedad Bey'in genç yaşına rağmen kaleminin kuvvetli olduğuna kanaat getirebiliriz.

KÛFÎ HATTIN SERENCAMI

Konumuz olan kitabe, 19. yüzyıl sonlarında yeniden hayata geçirilmiş olan şekliyle Kûfî hat türüne bir örnektir. Bu yazı türü esasında Aklâm-ı Sitte olarak adlandırılan (sülüs, nesih, muhakkak, tevki', rikâ', reyhânî) temel yazı türlerinden tarihsel olarak daha eski olmasına karşın, bu yazıların yavaş yavaş ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte hem kitabi hem de mimari uygulamalarda geri plânda kalmıştır. Kûfî hattın Anadolu'da uygulandığı zaman ve zemin olarak daha çok 16. yy'den öncesi ve Beylikler ile erken Osmanlı devri mimarisi karşımıza çıkar. Bu bağlamda Çinili Köşk'te sergilenen 15. yüzyılda Karaman'da inşa edilmiş İbrahim Bey İmareti'nin mihrabını vermekle iktifa edelim. Bu mihrapta Kûfî hat mihrabın çevresini kuşatan ayetin arka planında Rumi bezemelere benzer şekilde sanki "dekoratif" bir işlev taşımak için yapılmıştır. Bu türün 19. yüzyıla gelene kadar İstanbul'da yazılmış orijinal tek örneği vardır: Edirneli hattat Yahya Sufi'nin ilk Fatih Camii'nden kalma son cemaat yerindeki pencere alınlıklarında çini üzerindeki yazılar. Kûfî hattın, Gebze'deki Çoban Mustafa Camii hariç tutulursa Sinan çağı ve sonrasında kullanılmasının önemli sebebi olarak, muhakkak ve sülüs hatlarının (ve bilhassa celî, yani iri olanların) anıtsal yapılara daha uygun görülmesinin etkisi olsa gerektir. Bu tabii aynı zamanda Kûfî ile birlikte diğer hat türlerinin de daha az kullanılmasını beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise Kûfî'nin kimi eklektik (karma) ve Millî Mimari üslûbuyla inşa edilen yapılarda tekrardan özgün bir yorumla görülmeye başladığını söyleyebiliriz.[7] Bu durumun en erken örneği, 1861-65 yılları inşa edilmiş olan Kağıthane'deki Aziziye (Sadabad) Camii'nde karşımıza çıkan Kûfî hatlardır. Burada mihrap nişinin kemerinde (eski fotoğraflarda tek sıra celi bir yazıyla birlikte nişin içinde görülmektedir) müsenna Kûfî Besmele yazılıdır. 1881'de yapımı tamamlanmış olan Kızıltoprak'taki Zühtü Paşa Camii'nin ise ana ibadet bölümü büyük oranda Kûfî hatla örülüdür. Burada hem harîmi kuşatan kuşakta hem de pandantiflerde Kûfî yazılar görülür. Kûfî hattın uygulandığı en anıtsal eser ise hiç şüphesiz ki Yıldız Hamidiye Camii'dir.

Burada hem kuşakta hem kubbe kasnağında hem de kubbe göbeğinde devrin tanınmış aydını, yayıncısı ve sanatçısı Ebüzziya Tevfik'in eseri olan Kûfî yazılar göze çarpar.[8] Peki, bu durumun muhtemel sebepleri ne olabilir?

Bunu, yukarıda sözü geçen iki mimari üslûbu ayrı kefelere koyarak açıklamaya çalışalım. Osmanlı Neoklasiği olarak da tanımlanan Canlandırmacı/Millî Mimari üslûbu; kimi Beylikler devri yapıtlarına ve Osmanlı devrinde, yani Mimar Sinan öncesinde, başta Bursa'da ve Edirne'de yapılan eserlere mimari göndermeler içerir. Kûfî hattı da bu mimari göndermelerin bir mütemmim cüzü olarak düşünmek ve dolayısıyla kullanımını bu şekilde anlamlandırmak mümkün.[9] Bir diğer sebep ise, daha evrensel düzeyde düşündüğümüzde karşımıza çıkar. 19. yüzyılda uluslararası sergilerin açılması hem Batı hem de Doğu için çeşitli etkileşim olanakları sağlamıştır. Bu etkileşimin en üst düzeyde gerçekleştiği pratikler ise mimari sahada olmuştur. Osmanlı Devleti açılan bu sergilerin birçoğuna katılmış, hem Batı'nın hem Doğu'nun tüm tarihsel mimari miraslarının resm-i geçidi olan bu sergilerden fazlasıyla etkilenmişti. Bu üslûbun etkisi böylece 1860'tan soran yapılan kimi eserlerde yankı bulmuştu. Bayezid'deki Seraskerat (şimdi İstanbul Üniversitesi) Kapısı, Taksim'de Gezi Parkı'nın yerindeki Topçu Kışlası, Aksaray'daki Pertevniyal Valide Sultan Camii gerek yerli, gerek Batı, gerekse İslâm referansları içeren eklektik yapılardan birkaçıdır. Bu yapıların hiçbirinde Kûfî hattın kullanılmamış olmasına karşın, aynı mimari rüzgarın bir parçası olan ve neo-İslâmî olarak adlandırılabilecek[10] kategorinin Kûfî hattın artışına zemin hazırladığı düşünülebilir. Buna örnek olarak Bağlarbaşı'ndaki Şehzade Abdülmecid Köşkü verilebilir. Bu yapının kapılarının birinin üzerinde çini üzerine Ebüzziya Mehmed Tevfik'in hattıyla *velâ galibe illallah* (Allah'tan başka galip yoktur) yazısı işlenmiştir. Bu yazı içeriği açısından ilgi çekicidir, şöyle ki, bu ibarenin İstanbul'da çini veya kitabe üzerine nakşedildiği/hakkedildiği buradan başka bir yer yoktur. Öte yandan ibarenin en önemli örneklerinin İspanya'daki Endülüs Emevî yapısı Elhamra Sarayı'nda olduğu göz

Çinili Köşk'te sergilenen 15. yüzyılda Karaman'da inşa edilmiş İbrahim Bey İmareti'nin mihrabı

önünde tutulduğunda ve uluslararası sergilerde bol miktarda Kuzey Afrika/Endülüs mimari ürünlerinin teşhir edildiği düşünüldüğünde bundan açık bir etkilenmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Kûfî hattın uygulamasındaki bu artışın özellikle II. Abdülhamid devrine tesadüf ediyor oluşu da gözden kaçmamalıdır. Bunda Abdülhamid'in gerek uluslararası konjonktür gerekse İslâm dünyasındaki kimi siyasi baskılar ve kırılmalar neticesinde bir siyasi tutum olarak belirlediği İttihad-ı İslâm (Pan-İslamizm) düşüncesinin etkisi olabilir.[11]

Yahya Sufi'nin yazdığı Fatih Camii'ndeki pencere alınlıklarında bulunan çini üzerine nakşedilen ayet kitabesi

Yahya Sufi'nin yazdığı Fatih Camii'ndeki pencere alınlıklarında bulunan çini üzerine nakşedilen ayet kitabesi

VEDAD TEK'İN MİMARLIĞINDA KÛFÎ HAT

Vedad Tek oldukça üretken bir mimardır. Üretkenliğini ise en çok İstanbul'da ortaya koymuştur. Onun mimari üretimleri; (öncesi ve sonrası olmakla birlikte) ilk önemli işi Millî Mimari üslûbunun en anıtsal örneklerinden, 1905-1909 arasında inşa ettiği Posta ve Telgraf Nezareti'nden (sonradan Büyük Postahane) başlayarak 1934'te Çemberlitaş'ta Art Deco tarzında yaptığı Halid Ziya Uşaklıgil Apartmanı'na kadar uzun sayılabilecek bir süreci ve yeni üslûp denemelerini kapsar. Bu sürede ürettiği eserler arasında II. Abdülhamid'in emriyle inşa edilen Posta ve Telgraf Nezareti'nde Kûfî hattın kullanıldığını görürüz. Kitabede imza bulunmamasına karşın, gerek tarih gerek üslûp gerekse referanslar[12] itibariyle kitabenin Ebüzziya Mehmed Tevfik'e ait olduğunu biliyoruz.

Vedad Bey, annesi Leylâ Hanım'ın konağındaki edebiyat ve musiki meclislerine hane üyesi olarak iştirak etmiş ve olasılıkla bu ortamdan fazlasıyla nasiplenmişti. Bu yoğun kültürel atmosfer içerisinde sanatçı kişiliğinin yeşermeye başladığını ve Kûfî yazıyla erken yaşlarda ilgilenmeye başladığını düşünmek gerekir. Ne yazık ki ona bu sanatın inceliklerini öğreten birinin olduğuna dair herhangi bir bilgi yok. Yirmili yaşlarında yazdığı Diyarbakır'daki kitabe dışında imzasını koyduğu herhangi bir yazıya da rastlanmaması, onun Kûfî hatla çok erken yaşlarda ilgilendiğini ve daha sonra büyük ihtimalle mimarlık meşgalesi dolayısıyla bu sanata bir daha geri dönmediğini düşündürüyor.[13]

Posta ve Telgraf Nezareti binasından başka iki eserinde daha Vedad Bey'in Kûfî yazı kullandığını biliyoruz. Bunlardan ilki 1915 tarihli Karaköy'deki Muradiye (Sabit Bey) Hanı. Bu yapının dış cephesi çinilerle süslüdür. Bu çini tezyinatın birindeyse Kûfî hatla yazılmış *yâ Hâfız* ibaresi bulunur. Yazıda herhangi bir ketebe kaydı olmamasına ve herhangi bir kaynakta bu yazının sanatçısına dair bir bilgi olmamasına karşın, bu yazının Kûfî hatla ilgili olduğunu gördüğümüz Vedad Bey'e ait olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise Nişantaşı'ndaki aile konutudur. 1914'te inşa ettiği bu konutun cephesi yine çinilerle tezyin edilmiştir. Bu çini tezyinatın Vali Konağı Caddesi'ne bakan cephelerinde iki adet Kûfî yazı göze çarpar. Bunlardan birinde tıpkı Muradiye Hanı'nda olduğu gibi *yâ Hâfız* ibaresi yazılıdır. Aynı ibare olmakla birlikte yazıların farklı kompozisyonda ele alındığını söylemek gerekir. Diğerindeyse *Harbiye Caddesi* yazısı okunur. Bu çini levha önündeki caddenin ismini bildiriyordu. Sokağın ismi değişmiş olmasına rağmen[14] yazının burada duruyor olması ise bu yazıya İstanbul'un en eski 'sokak tabelası' olma unvanını kazandırıyor belki de. Sözü bağlayacak olursak; bu durum, bu Kûfî eserlerin, sözünü ettiğimiz iki yapının mimarı ve daha yirmi yaşında Kûfî hatla bir eser ortaya koyacak kadar bu sanatla ilgili olduğunu gördüğümüz Vedad Bey'e ait olabileceğini akla getirmektedir. Böyle düşünüldüğünde Vedad Tek'in Kûfî hatta olan ilgisinin ilerleyen yaşında da devam ettiği ve farklı bir şehirdeki yapıtlarda da hattının uygulandığı yorumuna ulaşabiliriz.

Ebüzziya Tevfik'in Şehzade Abdülmecid Köşkü'ndeki "vela galibe illallah" uygulaması

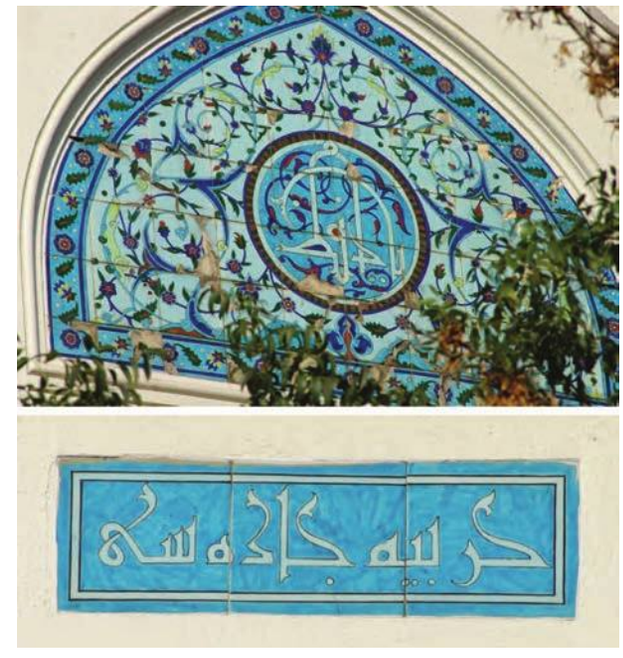
Muradiye (Sabit) Han'ındaki çini üzerine "Ya Hafız" uygulaması (Afife Batur, s. 155)

KÛFÎ HAT VE KANON

Bitirmeden, sonuç yerine, kısa bir tartışma açmak istiyorum. Hat tarihi konusundaki temel kaynak kitaplardan İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Hattatlar* adlı eserinde; sülüs, nesih, ta'lik, rik'a gibi hat türlerine dair başlıklar olmasına karşın Kûfî'ye ayrılmış bir bölüm bulunmamaktadır. Ayrıca kitapta, 19. yüzyılda Kûfî ile ilgilenmiş en etkili sanatçı olan Ebüzziya Mehmed Tevfik'in biyografisi verilmemiştir. Bununla birlikte Kûfî de yazan sözgelimi Kamil Akdik, Hamid Aytaç gibi önemli hattatların bu özelliklerine dair herhangi bir değini dahi yoktur. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda, bu durum, Kûfî yazının, çok rağbet edilen bir yazı türü olmamasının yanında, "kanon-dışı" addedilmesinden de kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla Vedad Tek'in de bu bağlamda gelenek içerisinde bir hattat değil de belki bir ressam kabilinden düşünüldüğünü söyleyebiliriz sanıyorum.[15]

Bu düşünce Kûfî hatla ilgilenmiş üç kişiyle desteklenebilir. Bunlardan ilki, Beylerbeyi Sarayı'nda ve olasılıkla Kağıthane'deki Aziziye (Sadabat) Camii'ndeki Kûfî yazıları yazan mimar Sarkis Balyan'dır.[16] Diğeriyse Kızıltoprak'taki Zühtü Paşa Camii'nin Kûfî yazılarını yazmış olan ressam Kirkor Köçeyan'dır.[17] Bu kişilerin hangi motivasyonlarla bu eserleri ürettikleri konusu tartışılabilir, fakat şurası kesin ki bu iki ismin de hat sanatıyla enine boyuna bir ilişkileri olmamıştır.

Sonuncusu kişiyse Mimarzade Mehmed Ali Bey. Mimarzade'nin diğer iki sanatçıdan ayrılan noktası sülüs ve ta'lik hatlarında da söz sahibi bir "hattat" olmasıdır. Bu sebeple *Son Hattatlar*'ın muharriri ona kitabında yer vermeyi ihmal etmemiştir. Fakat o, aynı zamanda yukarıda ismi geçen iki Ermeni sanatçının esas mesleklerini aynı potada birleştiren bir kişidir de. Mimarzade, 1912 senesinde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Mimari şubesinden "âliyyül â'la şehadetname" ile mezun olmuştur. Sonrasında Mecidiye, Medresetü'l-İrşad, Darüşşafaka gibi okullarda mimarlık teorisiyle ilgili dersler vermiştir. Onun bir özelliği de güzel resim yapmasıydı. Hat ve resim sanatlarındaki kabiliyetini ileride, "Resmile memzuc bir nev'i yeni usul-i hat icad" edecek bir seviyeye ulaştıracaktı.[18] Mimarzade'nin bu tarzda verdiği eserlerden biri Fatih Camii'nin müezzin mahfilinde halen durmakta olan Hilâfet Tablosu adlı eseridir. Tabloda Kâbe-i Muazzama, Ravza-i Mutahhara ve mehtaplı bir İstanbul gecesi resmedilmiş. Dünya haritasının üzerindeki tren yolu ise Şam-Hicaz demiryoludur. Tablonun sol üst köşesinde Kûfî tarzda Şu'ara Suresi'nin 19. ayetinden bir kısım yazılmış.

Mimar Vedad Bey'in Nişantaşı'ndaki konutunda bulunan Kûfi hat ile "Ya Hafız" ibaresi (üstte)
Mimar Vedad Bey'in Nişantaşı'ndaki konutunda bulunan Kûfi hat ile "Harbiyye Caddesi" (altta)
Fotoğraf: İsmail Küçük (İrvin Cemil'in *a.g.m.*'sinden, s. 128)

Fatih Camii müezzin mahfilindeki Mimarzade Ali Bey'in Hilafet tablosu

Tüm bu ilişkileri yan yana koyduğumuzda Kûfî hattın mimarlar ve ressamlar arasında kullanım alanı bulduğunu anlayabiliyoruz. Bunu söylerken bu durumun yukarıda, "Kûfî Hattın Serencamı" bölümünde sözünü ettiğim sebeplerine paralel olarak, Kûfî yazıyla ilgilenmiş kişilerin yetkinlikleriyle de bir bağı olduğu ortaya çıkıyor. Bu bağlamda, Kûfî hattın, diğer yazı türlerine kıyasla daha geometrik ve dekoratif olması ressam ve mimarların sanatsal eğilimlerine denk düşerken, aynı zamanda kaidevi olarak daha serbest olması da -sözgelimi Kûfî meşketmek ya da Kûfî icazetnamesi diye bir şey olmaması gibi -bu yazı türüyle kurulan ilişkinin daha esnek düzeyde kurulduğunu serimliyor.[19]

DİPNOTLAR

* Kitabeyi fark etmeme vesile olduğu için Tevfik Bildik ile bu makalenin yazılmasına önayak olduğu ve değerli katkılarını esirgemediği için İrvin Cemil Schick'e çok teşekkür ederim.

1 *M. Vedad Tek / Kimliğinin İzinde Bir Mimar,* Haz: Afife Batur, YKY, İstanbul, Ocak 2003, s. 393: Mimar Vedad Bey'in oğlu Nihad Vedad Tek tarafından Necmeddin Sahir Sılan'a gönderilen mektuptan. (Metindeki imla korunmuştur.)

2 Sırrı Paşa'nın aile arşivinde bulunan 9 Ağustos 1311 (21 Ağustos 1895) tarihli ünlü mektubu yeterince açık: "(...) gerek valide gerek peder tarafından mensup olduğunuz hanedanın hal' ve şanıyla kat'a münasib olmayan" bu mesleği değiştirmesini istiyor. Açıkça Sırrı Paşa'nın oğlu mimar kalfa olamaz demeye getiriliyor. (Haz. Afife Batur, a.g.e. s. 55)

3 Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sirri-pasa (13.03.2021).

4 *Diyarbakır Ansiklopedisi*, Editör: İhsan Işık, c. 2, s. 73-78 (İç Kale maddesi).

5 Bu kitabeye söylenen bir tarih manzumesi vardır. Diyarbakır doğumlu şair, yazar ve gazetecilerden Süleyman Nazif'in yazdığı dört beyitten oluşan tarih:
Şehinşah-ı cihan Mu'delet (Ma'delet) piran
Ki zat-ı akdes-i osmaniyane lutf-i Mevla'dır
Demadem etmede i'mar'e himmet mülk-i mevrusun
Memalik sayesinde serteser Firdevs-i a'ladır
Bu bünyani rasin kim, verdi şehr'e başka bir zinet
Kemal-i himmet-i ulyasına burhan-ı ğarradır
Nazif etti tarih-i te'min şevk ile tahrir
Bu percay-i adalet melce-i erbab-ı da'vadır
(M. Şefik Korkusuz, *Yazma Eserlerde Diyarbakır Kenti*, Toprak Kitap, İstanbul, Mart, 2014, s. 141-142)
Manzumenin son mısrasındaki harflerin rakamsal değeri (ebced) binanın yapılış tarihi olan 1312'yi verir. Şu hâlde Vedad Tek'in yazdığı tarih, yazıyı tamamlandığı tarih olmalıdır.

6 Araştırmalarım neticesinde bu kitabenin Sırrı Paşazade Mehmed Vedad'a ait olduğuna dair bir tek *Diyarbakır Ansiklopedisi*'nde (c. 2, s. 469, Editör: İhsan Işık, Madde Yazarı: Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu) bilgi gördüm. Fakat orada da, "Bu sanatkâr, 1300-1313'lü yıllarda iki kez Diyarbakır valiliği yapan ve kendisi de hattat olan Selim Sırrı Paşa'nın oğlu olabilir" yorumu yapılarak, bu yazının Vedad Tek'e ait olduğu yalnızca ihtimal dairesinde bırakılmış, detaylı irdelenmemiştir.

7 İrvin Cemil Schick, "The Revival of Kufi Script During the Reign of Sultan Abdülhamid II.", *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, edited by Mohammad Gharipour and Irvin Cemil Schick, Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2013, s. 119.

8 Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebuzziya-mehmed-tevfik (13.03.2021).
Ebüzziya Mehmed Tevfik'in torunu Ziyad Ebüzziya tarafından kaleme alınmış bu makalede ayrıca, Ebüzziya'nın 'çok yönlülüğünü' anlatan şu ifadeler yer almaktadır: "Ebüzziyâ, Yıldız Sarayı'nın Muayede Salonu ile Yıldız Camii'nin içinde ve hünkâr mahfilindeki bir kısım arabesk süslemelere imzasını atmıştır. Ayrıca çini mürekkebiyle yaptığı 'eau forte' denilen desenler ve sulu boya çalışmaları özel koleksiyonlarda bulunmaktadır." Alıntıdaki "imzasını atmıştır" ifadesi yanlıştır, Ebüzziya'nın yalnızca Yıldız Camii'nin kuşak yazısında imzası bulunmaktadır. Ayrıca, bu alıntı Kûfî Hat ve Kanon bölümde verilen örneklerle birlikte düşünülebilir.

9 Edhem Eldem, "Writing Less, Saying More: Calligraphy and Modernisation in the Last Ottoman Century", *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, edited by Mohammad Gharipour and Irvin Cemil Schick, Edinburgh: University of Edinburgh Press, 2013, s. 478.

10 Bu adlandırmayı için bkz. Zeynep Çelik, *Şarkın Sergilenişi :19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005. Aynı kitapta (s. 169) şu cümle yer almaktadır: "Teşhir pavyonlarının temsili görüntü sunma arayışı, neo-İslam üslubunun gelişimine güç verdi."

11 İrvin Cemil Schick, *a. g. m.*, s. 133.

12 Ziyad Ebüzziya, a.g.m. ve Hüsamettin Aksu, *İstanbul'da Bazı Dekoratif Kufi Hatlar*, Eray Tanıtım, İstanbul, 2001, s. 66.

13 Bununla birlikte Vedad Tek, Kûfî'yi kimi planlarında kullanmıştır. Bkz. Haz: Afife Batur, a.g.e. , s. 76-77 (Büyük Postahane), s. 96 (Hayata geçmeyen bir cami), s. 150-51 (Mes'adet Hanı).

14 Bu sokağın ismi yüksek olasılıkla Osman Nuri Ergin tarafından İstanbul sokaklarına isim vermekle görevlendirildiği 1927 senesinde değiştirilmişti. Harbiye Caddesi ismi Osman Nuri Ergin'in İstanbul sokaklarını tek tek kayıt altına alıp haritalaştırdığı İstanbul Şehri Rehberi (1934)'nde Vali Konağı Caddesi olarak geçecekti. Sokağın bu ismi alması cadde üzerindeki Giritli Portakal Paşa'nın yaptırdığı konağın 1927'de Özel İdare'ye geçmesi ve ardından Valiliğe tahsis etmesiyle ilişkilidir.

15 Mahmud Bedrettin Yazır, yapma Kûfî'ler ile yazma Kûfî'ler arasında fark olduğunu söyledikten sonra, "yapma Kufi'ler hattat yazısı değil, mimar, ressam, mühendis yazısıdır. Estetikleri de yazı değil, resim estetiğidir." der. Bkz. Mahmud Bedrettin Yazır, (Haz. Uğur Derman), *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, I. Cilt, s. 85.

16 İrvin Cemil, *a.g.m*, s. 119.

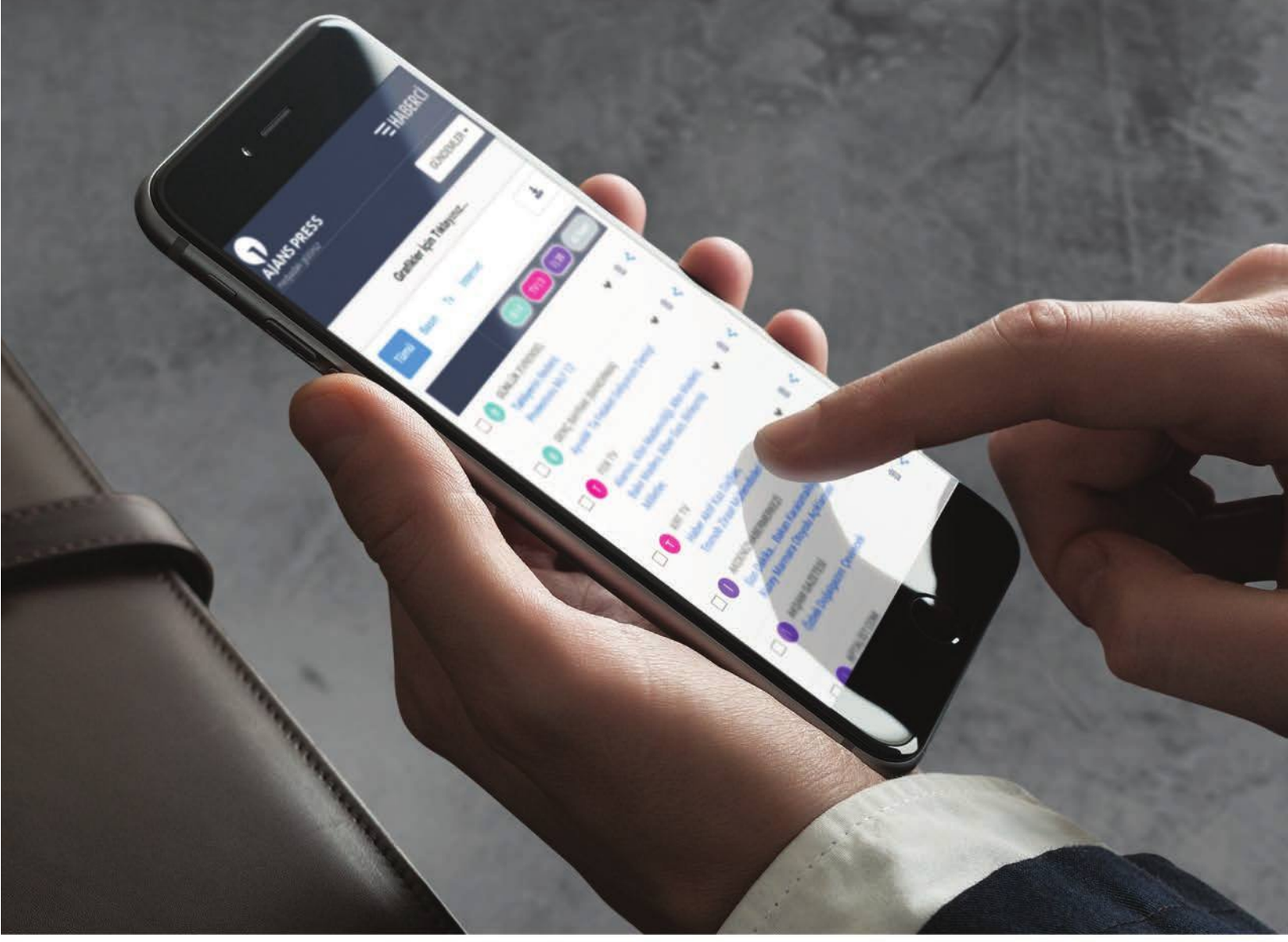
17 İrvin Cemil, *a.g.m*, s. 136.

18 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul Maarif Basımevi, 1955, s. 577.

19 İrvin Cemil, a. g. m., s. 122. İrvin Cemil bu durumu, ayrıca, Kirkor Köçeoğlu üzerinden onun Hristiyan olmasıyla ilişkilendirir. Ona göre İslam yazı sanatı geleneğinin dışında biri olarak Köçeoğlu'nun bu yazıya intibak etmesi daha kolay olmuştu.

GELENEKSEL VE DİJİTAL MEDYA
TEK BİR TIKLA
PARMAĞINIZIN UCUNDA!

Ajans Press, markanız hakkında tüm mecralarda yer alan haberleri **yapay zekâ** modülleri ile takip ederek her sabah size toplu haber sunumu yapıyor.

AJANS PRESS
medyadaki gözünüz

444 7 212
info@ajanspress.com.tr
AjansPressMT AjansPress.Turkey

Sanatın/Sanatçının İki Ayrı Yolu Üzerine...

ESRA ARAS

YAZI GRAMSCİ'NİN ORGANİK AYDIN TANIMINDAN HAREKETLE TÜRK EDEBİYATINDA TOPLUMCU-GERÇEKÇİ OLARAK NİTELENEN AKIMIN İKTİDAR BLOĞUYLA TERS DÜŞMESİNİ SABAHATTİN ALİ VE ESERLERİ NEZDİNDE KONU EDİNİRKEN, AYNI SİYASAL İKTİDARIN YAHYA KEMAL BEYATLI'YA YÖNELİK DEĞİŞEN KONUMUNU KARŞILAŞTIRMALI OLARAK ELE ALMAKTADIR.

Düşünceyi ifade etmenin estetik bir yoludur, sanat. Haliyle, sanatsal üretim düşüncelerin sahip olduğu özgürlüğün sınırlarını yoklamaya yönelmiş bir eylemdir. Sanatçının, ait olduğu toplumun iktidar bloğuyla teması ise kaçınılmaz... Bu temas müesses nizamın sözcülüğüne yönelebilir. Bu güzergahta sanatçı, Gramsci'nin tanımıyla[1], organik aydın rollerini üstlenerek egemen sınıfların toplumsal ilişkilere işlediği ideolojinin taşıyıcısı olabilir. Sanatçının iktidar bloğuyla teması çatışmalı da seyredebilir. Bu çatışma, sanatçının eserlerine işlediği fikirlerle egemen sınıfların duymayı isteyebileceği latifelere ses vermeyişinden ya da daha sert bir tonda bu sınıfları hedef alan yıkıcı bir yergi kurmasından ileri gelir. Bu ikinci temas, sanatsal üretimin, düşünce özgürlüğü tartışmasını körüklediği mecradır. Türk edebiyatında toplumcu-gerçekçi damar iktidar bloğuyla ters düşen üretimiyle bu tartışmaya zengin bir birikim sunar.

Yahya Kemal Beyatlı

Sabahattin Ali

Bu çalışma, sanatsal üretimin seyredebileceği bu iki güzergahı, iki edebiyatçının yaşamlarından karşılaştırmalı kesitler eşliğinde düşünmektedir. Yahya Kemal Beyatlı ve Sabahattin Ali'nin edebi üretimleriyle aynı siyasal iktidar nezdinde iki farklı konumunu tespit etmektedir. Çok partili hayat tesis edilirken, yani Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tek parti döneminde tesis ettiği mutlak iktidarının son dönemecindeyken, bu iki edebiyatçının siyasal iktidardan gördüğü muameleye Sabahattin Ali'nin toplumcu-gerçekçi yol arkadaşlarının hiciv yüklü kıyasını incelemektedir. Sabahattin Ali'nin kurucu ortağı ve ilk neşriyat müdürü olduğu haftalık siyasi mizah gazetesi *Markopaşa*'nın,[2] bir süre kendisiyle eş zamanlı çıkan kardeş yayını haftalık siyasi magazin *Başdan*[3] ile birlikte, Sabahattin Ali anısına sayfalarına işlediği tezatlıkları ele almaktadır. Öncesinde, dönemin düşünce ikliminde siyasal iktidarın entelektüel üretimi takdir etme politikasını gözden geçirerek organik aydın olma vasıflarını anlamaya çalışmaktadır.

***Başdan* manşet yazısı ve sırça köşk karikatürü**

Başdan

HAFTALIK SİYASÎ MAGAZİN

Sahibi ve neşriyatı fiilen idare eden: Rıfat Ilgaz

Adres: Çemberlitaş, Cami S. No. 59

ABONE

Bir yıllık: 500 Kr.
Altı aylık: 250 Kr.
Fiatı: 10 Kr.

Dizildiği ve basıldığı yer: Osmanbey Matbaası

Salı günleri çıkar siyasî Halk gazetesi — 18 Ocak 1949 — Yıl 1 - Sayı: 24

Gazetenin bu sayısı Sabahattin Ali'nin aziz hatırasına ayrılmıştır

SABAHATTİN ALİ ÖLDÜRÜLDÜ!

Gelecek sayıda

Esat Âdil Müsteeabi. Abidin Nesimi ve Kerim Sadinin, Sabahattin Ali hakkındaki yazılarını okuyacaksınız.

MATBUAT VE SABAHATTİN

Türkiyenin beyni ve düşünce merkezi olduğunu iddia eden Babıâli kadar vefasız, kadir bilmez ve nankör bir muhit yoktur. Sansasyonel uydurma haberlerle, Sabahattinin ölümünden bile para kazanmak sevdasına düşen gazete patronları, rastgele bir ölünün arkasından bile söylenemiyecek ağır sözler, iftiralar savurdular.

Sabahattin bu kadar fena adam mı idi? Size ne yapmıştı? Şimdiye kadar onun hikâye lerini neşreden bu kadar gazete ve mecmuaların muharrirleri arasında, onun lehinde dosdoğru ve gerçek bir kaç satır yazacak tek dostuda mı yoktu? Onun edebî şahsiyeti üzerinde o'sun bir kaç cümle de yazamazlar mı idi?

bir kere bile komünistlikten sanık olarak olsun mahkemeye gitmemiş olan Sabahattini müsebbe', sabıkalı komünist, vatan haini olarak tanıtmak istediler.

Milletler arasında, memleketin yüzünü ağartan tek hikâyecimiz o değil mi idi? Eserleri dünya dillerine çevrilen en iyi sanatkâr o değil mi idi Son yirmi senelik devre içinde, Türk hikâyecisi o'a rak başka kimi gösterebilir siniz? Bu memleketin gerçek dertlerini, Türk köyünü ve köylüsünü, sosyal ve mil'î meseleleri en realist şekilde anlatan, ondan daha üstün bir muharrir tanıyor musunuz?

Sene'erdir sinsi sinsi uyuklayan kısır kalemlerin, adı muharrire çıkan bir kaç kuru beyinlinin kıskançlıkları, kötü ihtiras'arı, ancak onun ölüsü arkasından konuşabildi. Müda faadan âciz bir ölünün üstüne çullanan bu şeref kargalarına, bu memlekette konuşmak ve söylemek imkânından mahrum bile olsa, Sabahattinin kıymetinin ve kadrini bilen bir inkılâp nesli o'duğunu hatırlatırız. Başdan

Genç hafızama yerleşen ilk ve unutulmaz isimlerden biri de Sabahattin Ali'dir. Edebiyata düşkün bir talebe o arak mecmua sahifelerinde yazısını ve şiirlerini arar, rastlayınca da büyük bir hazla tekrar tekrar okurdum. Mes'ele dergisin de yirmi, yirmi iki sene önce okuduğum «Viyo'onsel» isimli hikâyesi ilk üzerinde durduğum yazısı idi. Kimbilir, belki bunda ilk gençlik his'e rimin romantik havasını bul muş olabilirdim. Ona karşı sevgim bu hikâye i'e başlamıştı. Her çıkan yazısı bu sevginin üzerine bir şeyler ilâve etmekte idi.

KIFAT ILGAZ

Onun Konyada, mua'limliği sırasında hayatına acıklı bir hikâyenin karıştığını duyduğum zaman, henüz yeni hocalığa girmiştim. Bir meslekdaş sıfatile de, uğradığı bu âkibete üzülmemek imkânsızdı.

Sinop ceza evinden döndükten sonra onu Ankara Gazi Çiftliğinde uzaktan gösterdi er. Yakından tetkik edebilmek için masasına kadar sokuldum. Saçları henüz ağarmamıştı. Yüksek sesle ve telâşlı konuşuyordu. O bir hayranının mevcudiyetinden habersiz bira çeşitleri üzerinde izahat veriyor, kısık bakış a rile etrafındakileri süzüyordu.

Kitapları devam etitkçe ona karşı olan alâkamın artık yeni manalar a'dığını anlıyordum. Ben de sanatı onun gibi telâkkiye başlamıştım. Hikâye de yapmak istediğini, şiirle yapmanın yollarını araştırıyor, mütemadiyen deneme'er yapıyordum. Bu maksatla yazdan şiirlerimi onun da beyendiği, kulaktan kulağa bana kadar geliyordu.

yeni şiir anlayışımla ya yınladığım (Yaremlik) isimli şiir kitabımın ilk münekkitlerinden biri de o olmuştu. S. Ali imzasile Yurt ve Dünyada yayınladığı tenkit beni o kadar memnun etmişti ki.. Bu kitabımın ikinci baskısını yaparken bu yazısını da kitabımın başına geçirmeyi ihmal edemezdim.

Bir gün Esat Âdil vasıtasile tanıştırıldığım zaman daha takdim merasimi bitmeden bana çıkıştı, «Ben bu yazıyı S. Ali imzasi'e yazdım. Sen Sabahattin Ali imzasile kitabına geçirmişsin. Bu imzayı yalnız hikâyelerimde kullanırım» dedi. Ben özür di'emeğe kalkınca gülmeğe başladı. «O yazı hayatımda yaptığım sayılı tenkitlerimden biridir. İmzamı kullanmaktan haz duyarım. Adımı istediğin şekilde yazabilirsin» dedi. Barışmatık. Dostluğumuz da böylece baş'amıştı. Ankarada ve İstanbul'da çeşitli mevzular üzerinde konuştuğumuz, içtiğimiz çok oldu.

Aziz'le bi'fiil çalıştığımız «Gerçek» gazetesi Sıkıyönetimce kapatıldığı günlerde yeni neşriyat planları çiziyorduk. Unkapanı köprüsünü yayan geçtiğimiz geceler «Markopaşa» isimli bir mizah gazetesi de bu tasavvurlar arasında idi. Aziz bu gazetenin tutacağına hepimizi ikna etmiş bu'unuyordu. Fakat hiç birimizde yalnız bu işi destekleyecek değil, günlük nafakamızı temin edecek para yoktu. Dedim ya Unkapanı köprüsünü yayan geçiyorduk. Hattâ bu dolayısı'e de arkadaşlarıma yük olduğumu anlayınca, imkân bulursam öğretmen liğe döneceğimi yakınlarıma bildirdim. Yol paramı denkleştirerek beni Ankaraya yolladılar. Teyzimin netice'eneceği akşamdı. Sabahattine rastladım, yanında bizim Vekâ'etin ileri gelen erinden bir ar-

(Devamı Sa. 2 sü. 1 de)

Sabahattin Ali

Dost Sabahattin Ali

O meşhur bir muharrirdi. Ben talebe idim. Harbiye mektebinin geniş jimnastik salonunda parale' yapıyordum. Bir arkadaş kolumu dürttü.

— İşte dedi senin bayıldığın hikâyeci Sabahattin Ali.

Bâlık bulık, tombul, yumak gibi, beyaz saçlı, bir adam lâbot çeviriyor.

O yedek subay talebesi, ben de çiçeği burnunda bir zabittim. Birden içime garip bir his geldi: Kıskanmak gibi, kızmak gibi, sevmek gibi... Defter defter yazdığım hikâyelerimi neşredemiyordum. Belki böyle bir his gelmişti içime.

Dünya yüzünde benim de yaşadığımdan habersiz olan Sabahattin Ali ile, kendimi a-

Aziz Nesin

lâkadar etmek istedim. Trapez üzerine sıçradım, havada iki defa perende atıp,

— Küt!.,

diye Sabahattinin önüne düştüm. Sabahattin yanıma gelip, Şimdi aklımda ka'mıyan bir kaç şey söyledi. Kendisile hiç alâkadar değilmişim gibi, metelik vermez bir tavır aldım. Elinden lâbutları çekip,

— Öyle lâbut çevrilmez, lmuz adalelerin gayri tabii in kişaf eder, böyle çevir, diye gösterdim.

Aradan seneler geçti, Tan gazetesinde muharrir oldum. Bir gece masamda çalışırken, Sabahattin yukarıdan iniyor du. Kendisine beni tanıttılar. O meşhur konuşkanlığı ile, bana bir tam cümle söyleme me fırsat vermedi. Tanda çıkan hikâyelerimi okuduğunu, beğendiğini söyledi. Aradan

(Devamı: 2 de)

SANATIN TALTİFİ...

CHP sanat, edebiyat ve kültür alanında Cumhuriyet değerlerini işleyen eserleri özendirmek için ödül ve teşvik girişimlerinde bulunur. Hatta 1942 yılında verdiği roman mükâfatında Sabahattin Ali'nin de *Kuyucaklı Yusuf* ve *İçimizdeki Şeytan* eserleri yarışır. *Kuyucaklı Yusuf* dördüncü olur. Birkaç yıl önce, 1937'de *Kuyucaklı Yusuf* toplatılarak aile hayatı ve askerlik aleyhinde olduğu gerekçesiyle mahkemeye verilmiş, dava sonunda beraat etmiştir. Ali yazmaktan; Remzi Bengi, Karabet Fikri ve Kenan Yusuf Sertel kitabı satmaktan ötürü yargılanmıştır. Davada görüşüne başvurulan bilirkişiler yazar Reşat Nuri Güntekin, Deniz Harp Akademisinden kurmay binbaşı Münci Ülhan ve İstanbul Üniversitesinden Ziyaettin Fahri'dir. Üç bilirkişi de farklı gerekçelerle Ali lehine karar verir.[4] İçlerinden Güntekin raporuyla edebiyat ve düşünce özgürlüğü ilişkisi üzerine ders niteliğinde tespitlerde bulunur:

> "Sabahattin Ali kanaatimce son neslin hikâyecilerinin en kuvvetlisidir. Ve Kuyucaklı Yusuf romanı memleketimizin ve edebiyatımızın yüzünü ağartacak kıymetli bir sanat eseridir. (...) Bu nevi eserler memleketin içtimai ve siyasi müesseselerini insanların ve muhtelif sınıf insanlarının ahlak, adet vesairelerini inceden inceye tasvir ve bilhassa tenkit ederler. Müessese ve kanunların sakat taraflarına yahut iyi işlemelerine ve iyi tatbik edilmelerine mâni olan hallere ve şahıslara hücum ederler. (...) Gayeleri bir devrin sakat, çürük, fena taraflarını bulup göstererek daha iyi bir içtimai nizama ve daha yüksek insanlığa zemin hazırlamaktır."

Bu bilirkişi raporları ile *Kuyucaklı Yusuf* beraat eder. Cağaloğlu'nda Ankara Caddesi'nde bulunan Yeni Kitapçı, beraat haberini vitrinine yapıştırdığı "Kuyucaklı Yusuf Beraat Etti" ilanıyla duyurur ve ilanın altına savcının "Kuyucaklı Yusuf emsallerinden üstün

Markopaşa

Yıl: 1 — Sayı: 12 PAZARTESİ GÜNLERİ ÇIKAR HAFTALIK SİYASİ MİZAH GAZETESİ 24 Şubat 1947

Ne inkılâpçılık!

İlk öğretim seferberliği yapıldı. Memleketi kalkındıracak tek yol budur, dendi. Köy Enstitülerinde sahiden uyanık gençler yetiştirilecekti. Ümit verici adımlar atılmıştı. Birde baktık, bu kültür yuvaları, eski medreselere rahmet okutan bir yobazlık baskısı altına alınıyor.

Teknik öğretim davasıdır diye bir reklâmdır alıp yürümüştü. Milyonlar harcandı. Binalar yükseldi, yığın yığın makineler getirildi. Bir de baktık, bu iş de uyuyuverdi.

Klâsiklerin tercümesine taşlanmıştı. Bütün kültür severn yurttaşlar, hür ve namuslu fikir dünyasına açılan bir pencere gibi, bunlardan temiz ve canlandırıcı bir hava alacaklardı. Bir de baktık, bu iş de yarıda bırakılıverdi. Şimdi okuma yazma düşmanları, seciddi ve ilmi eserler neşrine ettirecekleriş.

Hele istiklâl anlayışında'ki değişiklik? Davâlarımızın haklılığına dayanarak, yüz milyonluk devletlerle başa baş ne vekar içinde konuşurduk. Simdi yüzbinlik kukla devletleri etekliyoruz. Dün kovduğumuz yabancı simsarlara simdi yalvarmalık ediyoruz. Din ile dünyayı ayırmıştık, simdi devlet eliyle «mümessver yobazlar» yetiştirileceği söyleniyor. Sebilürreşatlar yeniden çıkıyor. Saymakla tükenir gibi değil ki...

Ne inkılâpçı insanlar: Milletce yirmi beş senede aldığımız yolu, yirmi beş haftada nasıl da gerisin geriye gidiverdiler.

Gün dönümü münasebetiyle Markopaşanın mühim nutku

Bugün, «Markopaşa» nın intişarına başlıyalı - 17 gün delikte kaldığımız dahil tam 90 gün oldu. Doksanıncı gün dönümü münasebetile, Markopaşa hazretleri, Başbakan Recep Pekeri destek - lemek için aşağıdaki nutku vermiştir:

— Sevgili okuyucularım!

İş başına geçtiğimiz gün - denberi becerdiklerimizin hesabını veriyorum.

Tek parti idik, çift olduk. Demokrat partili millet vekillerinin tutanaklarını, pundu - na getirip atlatıyoruz. Demokratları evvel allah temir - liyeceğiz. Temizlik imandandır.

Ticaretimizin maşallahı var. Her şeyi sattık savdık, küfeleri devirdik. Çürük incirlerimiz Mısırdan geri geldi, çürük üzümlerimizi İngilizler geri yolladılar. Bu suretle görüyorsunuz ki, idhalatımız da, kıs'a bir buçuk maşallah artı. 10 milyon ton incir ihraç ettik, 12 milyon ton çürük incir ithal ettik. Yesin vatandaşlar, yesin be.

Gelecek yıl, vatandaşlar, kömür sıkıntısı da çekmiyecek. Aldığımız son kararla, memlekette kış olmıyacaktır. Hele bir olsun, alimallah, komünist diye kapatırız.

1950 de kar yağdırmıya - cağız. 1960 da şehir meydanlarında kitap yakarak, memleketi ısıtacağız.

1970 de fabrikalar kuracağız. 10 milyon metre uçkur, 29 milyon metre fotin bağı, 40 milyon metre pamuk ipliği yapacağız. (Yaparsınız sesleri).

1980 de milli sendikalar kuracağız (ve minelgarip).

1990 da iki delik mavna, üç sandal, bir de kayık alıp ticaret filomuzu ihya edeceğiz. (Edersiniz sesleri).

2005 de Hindibağı, labada, ebegömeci, devedikeni, bilhassa Isırgan ekimine hız vereceğiz.

Aldığımız ilmî tedbirlerle, 2946 da kimse okuma yazma ihtiyacını duymıyacağından, inşallah gazeteleri de kapatacağız.

2976 da 750 verem yatağını 751 yapacağız.

Kısmet olursa, 2980 yılında olağan üstü harp yıllarından, olağan üstü sulh yıllarına geçeceğiz.

Niyetimiz 3945 senesine kadar iş başında kalarak, vatandaşlara elle tutulur eserlerimizi göstermektir. (Göste - reriseniz sesleri).

3990 da caddelerden yağ bal akacak, herkes çikolatadan evlerde oturacak, giydiğiniz âfitabı temmuz içtiğiniz şulei cihansûz olacak.

Mesut kargalar gibi ötüşecek, seviceceksiniz vatandaşlarını.

SARHOŞ FARELER

Bir rakı fabrikası varmış. Bu fabrikanın elbette bir müdürü olacak. Müdür olunca, elbette çıtı pıtı daktilolar, Lokman Hekimin ye dediği kâtibeler de olacak. Bu bayancılar, öyle çanta ile, paketle değil de her nedense bavulla fabrikaya gelir giderlermiş.

Bir hain çıkmış. O çıtır pıtır bayancıklardan birinin bavulla rakı kaçırdığını ihbar etmiş. Nur topu gibi, melek sima bayancı'c, kapıdan çevrilip müdürün odasına sokulmuş. Odada ne yapmışlar, ne etmişler, orası belli değil. Onlar orada kaynata dursun, beri yanda cürmü meşhut fabrikada yayılmış. Telâş içinde, bavulu kapan - affedersiniz - helaya koşmuş. Helâdan rakılar taşmış, fareler dışarı fırlamış, ama hepsi de zil zurna sarhoş. Nara atıp, bir o yana, bir bu yana sallanıyorlar.

O gün bu gün fareler alkoli'c olmuş. Rakı tahsisatları kesildi mi, müdürün odasına hücum ediyorlarmış. Şimdi bir sızıltı çıkmasın diye müdür, tahsisat ayırmış fareleri her akşam kendi elile ısıtıyormuş.

DİKKAT !

Okuyucularımızın arzuları üzerine 4, 5 ve 7. nci sayılarımızın ikinci tabını yaptık. İdarehanemizden tedarik edebilirler.

Korkuyoruz

«Markopaşa» bu memleketin demokrasi ölçüsü oldu.

İki de bir de.

— Bak diyorlar, bu memleketde «Markopaşa» bile çıkabiliyor.

Hürriyeti kantarla ölçenler, Markopaşa'nın neleri göze alarak çıktığını söylemiyorlar.

Dostlarımız soruyor:

— Korkmuyor musunuz?

— Korkmaz olur muyuz? Hem de nasıl...

Calile, kellesini koltuğuna alıp, dünya dönüyor, dediği zaman, korkuyor mu idi? Fakat korku, hakikat güneşinin yanında toz bile değildir.

Abdülha'c Hamit.

— Bu millet söylemez, söylenir, demiş.

Evet millet, tramvayda, vapurda, yolda, kahvede söylenıyor, ama söylemiyor. İşte Markopaşa, söylenen değil, söyliyen bir gazetedir.

Biliyor musunuz, diken üstünde duruyoruz. Kalem elimizde, kulağımız kirişte, kendimiz tetikde, yüreğimiz ağzımızda bekliyoruz:

— Ha geldiler, ha gelecekler, ha gittik, ha gideceğiz.

Her mektuba,

— Yeni bir celp mi, diye bakıyoruz. Bu memlekette serbest ve doğru bir muharirin her türlü eziyet ve baskıya katlanır bir insan olması lâzım.

Korkmaz olur muyuz? Hem de nasıl.

Ama, taş çatlasa, yine de söyliyeceğiz.

***Markopaşa*, "Korkuyoruz" ve "Ne İnkılapçılık!" başlıklı yazılar**

bir eserdir" sözlerini de ekler.[5]

Bu bağlamda, 1942 yılındaki roman mükafatında Necip Fazıl'a ait *Sabır Taşı* adlı oyunun ödüllendirilme öyküsünde jürinin tavrına da değinmek gerekir. Bu tavır o dönem için bir yanda sanat üzerine siyasal baskıları ve daha önemlisi günümüz Türkiye'sine dek benzeri baskılara rağmen siyasetten bağımsızlık mücadelesini verebilmenin önemini ortaya koyarak, diğer yanda iktidara direnebilme dirayetini gösterebilen sanatçıların varlığını gösterir. Necip Fazıl, öyküsünün birinciliğe layık görüldüğünü ama İnönü'nün jüriye "Firavunvari bir ferman" ile bu neticenin değiştirilmesini dikta ettiğini aktarır. Jürinin cevabı ise, yine Necip Fazıl'ın ifadeleriyle, "Birinci Necip Fazıl'dır. Eğer onunla aynı şartlar içinde ikinci ve üçüncü eseri olsaydı. İkinci ve üçüncü dereceler de onun olacaktı. Biz siyasi değerlendirmeye değil, san'at kıymetini tayine memuruz. Kararımız karardır."[6] karşılığı ile neticeyi olduğu gibi radyodan duyurmak olur.

Sabahattin Ali ve Yahya Kemal kıyasına konu İnönü Armağanları CHP'nin Cumhuriyet değerlerini işleyen eserleri özendirmek için başlattığı ödül ve teşvik çalışmalarının devamı niteliğindedir. 1946 yılında 4933 sayılı İnönü Armağanları Kanunu kabul edilir. Kanun ile hak eden Türk vatandaşlarına bilim, sanat ve faydalı keşif ve ihtiralar için üç ayrı dalda belirli miktar para ödülü ile İnönü değerlendirme ve İnönü özendirme armağanları verilmesi hükme bağlanır.

İnönü Armağanları ilk defa 1948 yılı için duyurulur ve çalışmaların uzamasıyla ödüller sahiplerine 1949'da takdim edilir. Yahya Kemal *Hayal Şehir* şiiri ile, Ahmet Adnan Saygun *Yunus Emre Oratoryosu* ile, Cevat Fehmi Başkut *Küçük Şehir* piyesi ile mükafata layık görülür. 1949 yılı ödülleri için Hakan Uzun, değerlendirme sonucunun 1950'de ilan edildiğini belirtir[7] ve sadece bilimsel çalışmalarda kazanılan ödülleri aktarır. Selçuk Çıkla ise 1949 yılı için sanat ödülüne layık eser bulunamadığını ifade eder ve 1950'den iti-

Markopaşa

Markopaşa Asker Kaçağı imiş

Maskeler aşağı!

EDEREK

Markopaşanın Tebliği

Mecburî istirahat

***Markopaşa*, "Mecburi İstirahat" yazısı ve karikatürü**

Dokumacılar Sendikasında

Sabahattin Ali

Markopaşanın muhakkemesi

A. Nesimi

Rıfat Ilgaz Sanatoryumda

***Başdan*, Sabahattin Ali ve Yahya Kemal kıyası**

baren siyasal iktidarı devralan Demokrat Parti'nin rakibi İnönü adına ödül vermediğini değerlendirir.[8] Bu bağlamda, *Cumhuriyet*[9] ve *Milliyet*[10] gazetelerinde sanat dalında *"İnönü Sanat Mükâfatları Veriliyor"* başlığı ile haber geçilir. Hatta *Cumhuriyet* gazetesi *"üç yıldır muntazaman ocak ayında tevzi edilen"* bir ödül olduğunu belirtir. *Milliyet* gazetesi, *"Türk San'at Mükâfatı"* başlıklı yazı ile[11] İnönü Sanat Armağanı'nın isminin değiştirilmesine yönelik çalışma yapıldığını bildirir. 5 Aralık 1951'de 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kabul edilir. *Milliyet* gazetesinin 11 Nisan tarihli haberinin bu kanuna ilişkin olması muhtemeldir. Yine *Milliyet* gazetesi *"İnönü Armağanı için Bütçede 1 Lira Ayrıldı"*[12] haberini birinci sayfadan verir.

İnönü armağanları için 1970'lerde yeniden bir kıpırtı olur. *Milliyet* gazetesi 23 Aralık 1974 tarihli sayısında *"İnönü Sanat"* başlığı ile[13] armağanların Birinci İnönü Savaşı'nın yıldönümünde verileceğini duyurur. Ayrıca, Ecevit'in başbakanlığı sırasında 25 Kasım 1979 tarihli Resmi Gazete ile yayımlanan 7/18281 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla İnönü ödülleri için jüri ataması yapılır. 5 Ağustos 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan KHK/336 sayılı Kanun Hükmünde Kararname 4933 sayılı Kanun'da değişikliğe giderek İnönü ödüllerinde jüri atamasını Bakanlar Kurulu'ndan alıp ilgili bakana devreder. Bu değişiklik 16 Şubat 1990'da 3612 sayılı Kanun'la yasalaşır.

Özetle, CHP'nin tek parti dönemindeki ulus inşası, Cumhuriyet devrimini halka benimsetme ve kalıcı kılma politikalarının bir parçası olarak değerlendirilebilecek ödüllendirme girişimlerinde onunla organik aydın ilişkisi içinde olmayı reddeden eserlerin belirli başarı kazanmış olması önemlidir. CHP iktidarının değil takdir tasvip bile etmediği sanatsal üretim bağımsız karar alabilen değerlendirme mercilerince ödüllendirilebilmektedir. Hatta dönemin toplumsal ilişkilerine eleştiri geliştiren eserler yargı yoluyla baskı altına alınmaya çalışılırken yine bağımsız karar alabilen merciler vesilesiyle "beraat" edebilmektedir. CHP'nin aydınlarla çok partili hayata geçiş sürecinde kurduğu ilişkilerin bir parçası olarak İnönü Armağanları ise siyasal sistemdeki yapısal dönüşümün bir sonucu olarak sönük doğan, yürürlükteki yasasına rağmen iki uygulamanın ardından kadük kalan ama ara ara gündemde yer bulan bir pratik olur. *Markopaşa* ekibinin aşağıda yer verilen Sabahattin Ali cinayetiyle bağlantılı tahlillerinin o dönem sanat-siyaset ilişkileri üzerine tuttuğu ışıktan devralarak bu armağanın adı, maksadı ve uygulamada silik kalışı itibarıyla siyasal boyutu üzerine derin bir tartışma Türk siyasal kültürü çalışmalarına dikkate değer katkılar sağlayabilir.

İKİ KISA ÖZGEÇMİŞ...

Yahya Kemal Beyatlı CHP çatısı altında Urfa, Yozgat, Tekirdağ ve İstanbul'dan beş dönem milletvekili seçilir. Polonya, İspanya, Portekiz ve Pakistan büyükelçisi olur. Bu uzun siyaset ve diplomasi kariyeri ile hem Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak tek partili dönemde hem de çok partili hayatın tesis edildiği yıllarda CHP ile organik ilişki içindedir. Ayrıca, şairliğiyle CHP'den takdir ve taltife layık görülür.

Sabahattin Ali 1930'da öğretmenlik görevindeyken komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle hapisle tanışır. Durumu "beni asıl müteessir eden

**"SABAHATTİN ALİ: SU TESTİSİ SU YOLUNDA KIRILIR.
SABİHA SERTEL: EVET, SU TESTİSİ SU YOLUNDA KIRILDI. ZAVALLI SABAHADDİN'İ KAHPELER GİBİ TUZAĞA DÜŞÜRDÜLER, UYURKEN VURDULAR."**

Sabahattin Ali ve eşi Aliye Ali

memleketin en büyük mütefekkirlerini kucağında toplayan vekâletimizin beni "fikir sahibi" olduğum için kabahatli görmesidir" serzenişiyle karşılar.[14] Yaşamının kalan kısmı fikirleri için göreceği baskılara karşı savunma ve direnişlerle örülüdür. 1932'de, *Memleketten Haber* başlıklı şiiri ile Atatürk'e hakaret ettiği gerekçesiyle ikinci defa hapse düşer. Memurluk kaydı silinir. Cumhuriyet'in 10. yılı münasebetiyle ilan edilen aftan yararlanarak dışarı çıktığında yeniden memur olabilmek için "eski kanaatlerini değiştirdiğini ispat etmesi" gerekecektir.[15] *Benim Aşkım*[16] başlıklı Atatürk'e övgü şiiriyle Millî Eğitim Bakanlığına döner. 1945 yılına dek eğitim ve dramaturji hizmetleri verir. Bu esnada, yazdığı *Kuyucaklı Yusuf* yargılanır, beraat eder. Milli Şef İnönü'nün imzaladığı 1944 tarihli bir kararname ile *Değirmen, Dağlar ve Rüzgâr* adlı öykü kitapları toplatılır. *İçimizdeki Şeytan* romanı ile ırkçı-Turancı çevrelerle açılan mücadele hattına ilaveten 4 Aralık 1945'teki Tan Baskını ile sol görüşlü çevreler üzerinde billurlaşan siyasi ve toplumsal baskıları deneyimler. Devlet görevini sürdüremez. Edebi üretimine İstanbul'da devam etmeye çalışır. Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz ve Mim Uykusuz'un bulunduğu ekiple toplatma, soruşturma, mahkeme ve hapisle örülü baskılara rağmen inatçı ve yaratıcı bir mizahla ısrarlı muhalefet yapan *Markopaşa*'yı çıkarır. *Markopaşa*'nın fikirleriyle bir defa daha hapse düştüğünde onu katiliyle tanıştıracak kişiyle yolu kesişir ve büyük bir yazarın hayattan koparılış hikâyesi başlar.[17] Öldürüldüğünde son eseri *Sırça Köşk* de yasaklıdır.

İKİ FARKLI TIRMANIŞ...

Babıali'nin 1946-1950 yılları arasındaki toplumcu-gerçekçi muhalif sesi *Markopaşa*'nın yayınlandığı dönemin Türkiye'sinde iktisadi, siyasi ve sosyolojik bakımlardan yeni bir sayfa açılmaktadır. *Markopaşa*, bu yeni sayfadaki cereyanları sosyal/sınıfsal oluşumlar, stratejiler, çelişkiler ve sömürü ilişkileri itibarıyla toplumcu-gerçekçi süzgecinden geçirir. Kurduğu olay örgüsüne toplumdaki sınıf temelli eşitsizlikleri ve gerilimleri işler. Sosyo-politik çatışmaların sömürüye dayanan kökenlerini ve seyrini tespit eder. Tarafsız değildir. Kendini halk menfaatlerinin müdafaacısı, halk kürsüsü[18] olarak takdim eder. Haliyle, siyasal iktidar ve muktedir toplumsal kesimler yergisinin hedefindedir. Anlattıklarına ilgi yoğundur. Yüksek satış rakamları okuyucudan ilgi gördüğünü gösterir. Deneyimlediği baskılar ise topladığı tepkilere karinedir. Sabahattin Ali'nin öldürülüşü kamuoyuna yansıdığında kardeş yayın organı *Başdan*'la birlikte okuyucuya ulaşmaktadır. *Markopaşa* ve *Başdan* yol arkadaşları Ali'nin katlini sanatı fikir özgürlüğü ile ilişkilendirerek gündeme taşır. Yahya Kemal de bu bağlamda resme girer. Bu aşamada, *Markopaşa* ve *Başdan*'ın bakış açısıyla sanatın taltif edilişi üzerine tezat ve yergi yüklü örnekler işlenmektedir. Sanatın taltifinde benimsenen esaslar ve usullerin bu örneklerdeki pratiği düşünce özgürlüğünün dönemin Türkiye'sinde bağlı olduğu koşulları anlama olanağı sunmaktadır. Bu, aynı zamanda, Türkiye'de düşünce özgürlüğü anlayışının tarihsel inşasına dair fikir vermektedir.

Uykusuz, "*Dost Sabahattin Ali*"nin[19] edebi üretimini, sonunda *Sırça Köşk*'ün olduğu bir merdiven olarak resmeder:

Sabahattin Ali'nin son öyküsü *Sırça Köşk* üzerine Sabiha Sertel ile yaptığı konuşma Uykusuz'un merdiven metaforunu anlamlandırır.[20]

"Sabahaddin çok heyecanlı idi. Yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini doğrultuyor, heyecanlı anlatıyordu. Bir aralık, cebinden bir tomar kâğıt çıkardı, size bir hikâye okuyacağım, dedi.

- Yeni yazdım "Sırça köşk."

Oturdu, hikâyesini okudu. "Sırça köşk" burjuvaziyi temsil ediyordu. Büyük zenginlerin, soyguncuların köşkü... Açlık içinde kıvranan halk hergün bu sarayın önüne gelir, ekmek dilenirler... Cevap alamayınca, kuzu, koyun kellelerini bu sırça köşkün camlarına fırlatırlar, camları kırarlar. Açlar, köşke o kadar çok kelle atmışlar ki, nihayet bir gün sırça köşk tuzla buz olmuş. Sabahaddin hikâyenin sonunda, "Sırça köşkü yıkmak için, buraya birkaç kelle fırlatmak yeter" diyordu.

Sabahaddin hikâyesini bitirdikten sonra yüzüme bakıyordu.

- Sabahaddin dedim, bu kelleler sırça köşkü belki bir gün yıkacak amma, bu köşke önce senin kelleni fırlatacaklar, diye korkuyorum.

Gülümsedi:

-Su testisi, su yolunda kırılır. dedi.

Evet, su testisi su yolunda kırıldı. Zavallı Sabahaddin'i kahpeler gibi tuzağa düşürdüler, uyurken vurdular."

Sırça Köşk'e uzanan edebi üretim, Uykusuz için, Sabahattin Ali cinayetinin yollarını döşemiştir. Zira, "sanatkarlarımıza reva görülen armağanlar" toplumsal sömürü ilişkilerini açığa çıkaran, eleştiren fikirleri adres olarak seçmez.[21]

Uykusuz, iki edebiyatçı Yahya Kemal ile Sabahattin Ali'yi sürdükleri sefa ve gördükleri baskılarla resmeder. 13 Haziran 1946 tarihli ve 4933 sayılı İnönü Armağanları Kanunu kapsamında ilk ve son defa olarak 1948 yılı İnönü armağanını şiir dalında *Hayal Şehir* adlı eseriyle alan Yahya Kemal bir yandadır. Sefirdir, aynı zamanda. Bir ziyafet masasındadır. Devletteki görevine son verilen, çıkardığı gazeteler kapatılan, yazdığı eserler toplatılan, toplumsal infiallere hedef olan, yargılanan ve hapis yatan, hapis yattığı sırada onu katiline götürecek kişilerle tanışan Sabahattin Ali'nin ölü bedeni kanlar içinde, diğer yandadır.

Sabahattin Ali'nin durduğu yerdeki konumunda ısrarcı *Markopaşa*, *Başdan*'la eş zamanlı olarak, dönemin ödüllendirilen sanat üretimini anlamaya çalışır. Yahya Kemal'in ödüllü şiirini yeniden yorumlar.[22]

Ana şiir üzerine yaptığı nazirede *Markopaşa*, Yahya Kemal'in sanat anlayışına esaslı bir eleştiri getirir. Yahya Kemal'in, dünyaya baktığı pencereden hayatın gerçek yüzünü ıskaladığı düşüncesindedir. Bu bağlamda, kimi yaşam gailelerini gözden kaçıran bir şairi armağana ve devletin yüksek mertebelerinde görevlere layık görürken bu gailelerin peşine düşmüş bir edebiyatçının temel yaşam hakkına sahip çıkamayan siyasal iktidar da bu nazirenin doğal muhatabı olsa gerektir.

Nitekim, *Markopaşa*, sanatı ödüllendirme politikasıyla dönemin siyasal iktidarını yergisine doğrudan konu edecektir. Şiir, piyes, tıp ve fen dallarında "*Markopaşanın Armağanı*"nı ilan eder.[23] Bu kurmaca ödül, Sabahattin Ali'nin öldürülüşünün gazetelere yansıdığı tarihten sonra İnönü armağanlarını bir kez daha *Markopaşa* yergisinin odağına yerleştirmektedir. Bu defa bütün kategoriler için yakıştırılmış bir mana ve şahıs, "müstesna" bir jüri ile tanıtılır. Türk edebiyatının serpilmekte olan çınarı Sabahattin Ali'ye reva bir sona karşılık ödülle taçlandırılan, baş üstünde tutulan münevver çevreleri için hiciv yüklü bir tanıtım yapılır:

"Şiir mükafatını, (Allaha Ismarladık, güle güle) isimli şiir ile milli şair Behçet Kemal Çağlar kazan-

Yahya Kemal'in Hayalindeki, İnönü Armağanı ile Taçlanan Şehir

Hayal Şehri
Git bu mevsimde, grup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rü'yâya bırak!
Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan;
O ilâh isteyip eğlence hayalhânesine,
Çevirir camları birden peri kâşânesine.
Som ateşten bu saraylarla bütün karşı yaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan şarka.
Mest olup içtiği altın şarabın zevkinden,

Elde bir kırmızı kâseyle ufuktan çekilen,
Nice yüz bin senedir şarkın ışık mîmarı
Böyle mâmûr eder ettikçe hayâl Üsküdar'ı.
O ilâhın bütün ilhâmı fakat ânîdir;
Bu ateşten yaratılmış yapılar fânîdir;
Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.

Az sürer gerçi fakîr Üsküdar'ın saltanatı;
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
Ezelî mağrifetin böyle bir iklîminde
Altının göz boyamaz kalpı kadar hâlisi de.
Halkının hilkati her semtini bir cennet eden
Karşı sâhilde, karanlıkta kalan her tepeden,
Gece, birçok fıkarâ evlerinin lâmbaları
En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı

Yahya Kemal Beyatlı

Markopaşa'nın Gördüğü Şehir

Hayal Şehir
Git bu mevsimde sabah vakti Beşiktaştan bak
Ne odun var, ne kömür titreşiyor baksana halk
Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan
...Şimdi bardak yapılır eski çürük camlardan
"Som ateşten bu saraylarla bütün Karşıyaka"
Yetişir Yahya Kemal Bey bu asırlık fiyaka

"Mest olup içtiği altın şarabın zevkinden"
Mort olur içse eğer bir de Azizinkinden

"Nice yüz bin senedir şarkın ışık mimarı"
"Tanrı şair ki nasıl yer şu felekten şamarı"

Esef etmez güneşin şimdi neler yaktığına
Akıl etmez ki bu halkın usanıp bıktığına.

Karakuş hük müdür o indi bakarken tepeden,
Söyleyin cenneti kimdir ki bu halka cehennem eden

Park otelden hoş olur bakması ah Üsküdara
Failatün düzüyor geldimi Yahya dara.

O ilah isteyip eğlence hayalhanesine,
Yine kayd eyledi Yahya'yı da kar hanesine.

Markopaşa

mış ve kendisine bir baş milli sarımsak armağan edilmiştir.

Piyes mükafatını, (Namı diğer Kafasız Ahmet) isimli eser ile Necip Fazıl kazanmış, kendisine helalından bir adet Maşallah armağan edilmiştir.

Tıp mükafatını (Bir yatakta on sekiz hastayı üst üste yatırmak), (Yüzbin veremliyi nutukla tedavi) eserlerinin muharriri Sağlık Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge kazanmış ve kendisine vefalı bir vatandaşın iskeleti armağan edilmişse de, mikrop geçer diye Bakan hediyesini almamıştır.

PAZAR 25 ŞUBAT 1945 5 kuruş

ULUS

"ADIMIZ ANDIMIZDIR."

Hakkınızı... Kilitlerinizi... ÖDÜNÇ PARA

Almanya ve Japonya'ya harp ilânına dair verdiğimiz karardan sonra

Birleşmiş Milletler paktını dün imzaladık

XIII üncü yıldönümü dolayısiyle

Halkevleri Bayramı bugün yurdun her yerinde törenle kutlanacak

Bayramı Başbakanımız bir söylevle açacak

Kararımız iyi karşılandı

Londra'da yorumlar

Türkiye'nin Mihvere harp ilân ettiği Müttefik davasına karşı açıkça belirtilen sempatinin en kuvvetli bir nişanıdırlar

Almanya ve Japonya'daki yankılar

MİLLÎ ŞEFİMİZ Konservatuvar'da

Halk ile ve halk için

Mısır Başbakanına dün bir suikast yapıldı

Mısır parlamentosu Mihvere harp ilânına karar verdi, Ahmet Mahir Paşa Meclisten çıkarken kurşunla vurularak öldü

Ticaret heyeti dün Londra'ya hareket etti

Halkevlerimizin bir yıllık başarılı çalışmaları

Batı'da yeni Amerikan taarruzu

Julich şehri dün ele geçti

Birleşmiş Milletler demecinin metni

7000 uçakla yapılan akın

1945 C.H.P. sanat mükâfatı müsabakası

B. Şükrü Koçak heyeti döndü

Yeni motör fabrikası 10 ay içinde tamamlanacak

SON DAKİKA

Türkiye'nin kararına dair

Bulgaristanda ceza giyenler

Hitler bir nutuk söyledi

1945 C.H.P. Sanat Mükafatı Müsabakası tiyatroya tahsis edilir. 149 başvuru arasından ödüle layık görülen eser çıkmaz.

Ulus, 25 Şubat 1945, s. 1-5

Fen mükafatını, Topkapı'da oturan Abdüssamet efendi isminde bir emekli memur kazanmıştır. Mükafatı kazanmasını temin eden eser (Bir düzlemde eşit gerilmeli, üçgen sınırlı olan bir Tıngırtının denge durumunun, belirtili zıngırtısının dik dörtgeninin üç buçuğa çarpayı) isimli kitaptır. Bu mühim eserinden ötürü, Abdüssamet efendiye ivedilikle iki kıvanç, üç güvenç ve bir Bilinç armağan edilmiştir.

Armağanları kazanacakları seçmek için, bakkal Bogos; Sırık hammalı Memiş; Balatta Mişon ve Langa Bostanında uzman Mişon ağadan mürekkep edebi ve ilmi heyet kurulmuştu."

Yazı, İnönü armağanlarına layık görülen sanat ve bilim alanındaki eserlerin ve sahiplerinin seçim mantığını ağır kinayelerle tartışmaya açmaktadır. Daha genel bir perspektiften bakıldığında bu yazı, dönemin Türkiye'sinde siyasetin entelektüel üretimle kurduğu organik ilişkinin niteliksizliği taltife uzandığını tespit eder. Taltif politikaları ve uygulamaları, esasen, aykırı fikirler savunan eserlere mesafelidir. Zira, *Markopaşa*'ya göre, iktidarla organik ilişkiler geliştirmiş, entelektüel üretimiyle mevcut düzeni besleyen ya da bu düzenden rahatsızlığını açıkça göstermeyen eserler arzu edilmektedir. Yani, mükafatlandırılan, düşüncelerin sahip olduğu özgürlüğün sınırlarını yoklamaya yönelmemiş entelektüel üretim alanıdır.

SONUÇ YERİNE...

CHP iktidarının tek parti rejiminden çok partili hayata geçiş sürecine entelektüel üretimi taltif tercih ve politikaları, *Markopaşa*'nın perspektifiyle, entelektüel üretim için iki eğilimin yolunu açar: partizanca fikirler ya da kelleyi koltuğa alacak cesaret. İlk durumda münevverler iktidarın sözcüsü sıfatıyla, onun devamlılığını sağlayacak ve gücünü pekiştirecek üretimde bulunabilirler. İktidarla organik aydın ilişkisini bu denli koyu yaşamak istemeyenler için iktidarın fikir ve politikalarıyla çatışmamak, iktidarın ideolojik aygıtlarına ve pratiğine yönelik yergici yaklaşım geliştirmemek uygun bir yöntem olabilir. Düşünsel anlamda asgari müşterekler de mümkündür. Yelpazenin diğer tarafında ise iktidar çevreleriyle barışık bir üretim benimsemeyen münevverler bulunur. Bu yakadakiler çatışmacı diyalogdan yana tercihlerine karşılık sert tonda bir üslupla muhatap olabilirler.

Ali'nin toplumcu-gerçekçi fikirleri ve eserlerine karşılık gördüğü baskı sert tonda üslupların şiddeti üzerine fikir vermektedir. Ali, öncelikle, *Benim Aşkım* şiirine uzanan bir diyalogla zoraki de olsa organik aydınlığa yönlendirilir. Ezber bozan, sorgulayan eserlerde ısrar edince eserleri toplatılır ve yargılanır. Memuriyetini kaybeder. Ali'nin toplumsal sömürü ilişkilerini açığa çıkaran, eleştiren fikirleri iktidarı ve çevresini zor durumda bıraktıkça iktidarın tahammül sınırları zorlanır. Polis baskını, mahkeme ve hapis kaçınılmaz olur. Öyle ki Ali'nin 5 Şubat 1948'de *Zincirli Hürriyet*'te yayımlanan "*Asıl büyük tehlike bugünkü ehliyetsiz iktidarın devamıdır*" başlıklı yazısına[24] açılan dava Ali öldürüldükten sonra *Zincirli Hürriyet*'in sahibi ve yayın müdürü Mehmet Ali Aybar için devam eder ve Aybar Ceza Kanunu 159. maddeye göre hapse mahkûm edilir.[25] Fikirlerinin takıldığı yasaklar ölümünden sonra da devam ederken Ali'nin kitapları ancak eşinin zorlamasıyla 1965'te Varlık Yayınları tarafından yeniden yayımlanmaya başlar.[26] Yani Sabahattin Ali üzerine suskunluk uzun yıllar sürer. Aziz Nesin'in tespitiyle, Sabahattin Ali cinayeti kamuoyu tarafından öğrenildikten sonra "*Ali'ye sövme yarışı, yurtseverlik gösterisi biçimine*" döner ve onunla arkadaşlık ilişkileri olanlar dahi bu lince karşılık "*Türk edebiyatının övüncü olan*" Ali'yi savunamaz.[27]

Bu bağlamda, Sabahattin Ali üzerindeki baskıların artan dozunu yapısal tutum ve tercihlerle ilişkilendirmek anlamlı olacaktır. İlk olarak, toplumcu-gerçekçi edebi üretim tarzının temsilcilerinden ve Sabahattin Ali'nin *Markopaşa*'daki yol arkadaşlarından Rıfat Ilgaz için yaptığı değerlendirmede Server

Tanilli'nin Cumhuriyet dönemi şiiri özelindeki tasnifi dikkat çeker.[28] Buna göre, "*kuru bir yurt güzellemesi sığlığı içindeki*" millici akım, "*hülya tepeler ve hayal ağaçlarla oyalanan*" Yahya Kemal geleneği ve Nazım Hikmet'in açtığı çığır ile düzeni sorgulayan toplumcu-gerçekçi anlayış şeklinde tanımlanabilecek üç büyük odak bulunur.[29] Şiirin, Nazım Hikmet'le başlayan ve siyasal iktidarın düşünce özgürlüğüne çizdiği yasal çerçevede suç unsuru taşıyıp taşımadığı soruşturulan toplumcu-gerçekçi dönemeci yalın bir üslupla halka doğru yönelmektedir. Burada, ikinci bir unsur olarak, Korkut Boratav'ın Avdaç'la röportajındaki değerlendirmesi[30] akla gelir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet yetişmiş insan gücüne değer vermektedir ve bu değerin bir yansıması olarak Sabahattin Ali gibi aykırı görüşlere sahip aydınları çeşitli baskılara maruz bıraksa da onları büsbütün kaybetmeyeceği adımlar atabilmektedir. Gerçekten de Erken Cumhuriyet Dönemi için Boratav'ın değerlendirmesini destekleyen pratiklere rastlanır. Yukarıda yer verilen örneklerde görüldüğü üzere Sabahattin Ali ve kendisi gibi, devlet erkânının tasvip etmediği dünya görüşüne sahip aydınlar kamu görevinde devam ederken iktidarı memnun etmeyecek tercihlerde bulunabilmektedir. Bununla birlikte siyasal iktidarın zaman içinde, organik aydın ilişkisini reddeden, toplumcu-gerçekçiliğin halka yönelmiş üslubuyla üretmekte kararlı Sabahattin Ali'ye yönelik sertleştiği açıktır. Türk edebiyatının serpilmekte olan bu yazarını kaybetmeyi istememek bir yana bu yazarın yaşam hakkına kastın yargılanması ve ölümünden sonra eserlerinin toplumla buluşması süreçlerinde hukuk devleti ilkesi kapsamında geniş tartışmalara konu olmuş tutumlar sergileyebilmiştir.

Sabahattin Ali üzerine uzun süre devam eden siyasal ve toplumsal suskunluk ise bir devamlılığa işaret eder. Siyasal iktidar el değiştirse de organik aydınlığı reddeden, eleştiren entelektüel üretime karşı baskıcı tutumdaki bu devamlılık 765 sayılı Türk Ceza Kanunu 141. ve 142. maddeleri ile birlikte bir somutluk kazanır. *Siyasal İktidar Sanata Karşı* çalışmasıyla Çetin Yetkin,[31] Türkiye'de siyasal iktidarların başta edebiyat olmak üzere sanatın çeşitli dallarındaki üretimi bu maddelere dayanarak yargı yoluyla baskılamaya yoğun çaba harcadığını çözümler. Sanık, hükümlü ve sabıkalı sanatçıların hikayelerinde düşünce suçlusu kavramının politik yollardan inşa sürecine, eserin çıkış dönemi 1970'lere kadar ayna tutar. Burada, sorun, iktidarın dünya görüşüne ve fiillerine eleştirel tavır geliştiren sanatsal üretimle ilgilidir. Öz olarak, sanatın makbul ve sanatçının takdir görmesi sanatsal üretimin, niteliğinden ziyade uysal diliyle alakalıdır.

DİPNOTLAR

1 Gramsci, Antonio (1996). *Prison Notebooks* (Cilt II). (J. A. Buttigieg, Çev.) New York: Columbia University Press, ss. 202-206.

2 Devam ve kardeş niteliğindeki yayın organlarıyla birlikte 1946-1950 yılları arasında yayınlanmış toplumcu-gerçekçi bir siyasi mizah gazetesidir. Yazar çizer kadrosunda Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz ve Mim Uykusuz'u bir araya getirmiş, Babıali'den yükselen bir muhalif sestir. Baskı ve direniş örnekleriyle örülü müstesna bir yaşam öyküsü vardır. Bu öyküyle *Markopaşa*, Türk mizahında birçok bakımdan kendi geleneğini kuran ve çığır açan bir okul niteliğindedir. Türkiye toplumunun belleğinde mizahın özerk bir düşünce ve mücadele alanı olarak muhalefet potansiyelini pekiştiren örneklerdendir.
Kendisiyle birlikte onun devamı niteliğinde *Merhumpaşa, Malûmpaşa, Alibaba, Hür Markopaşa, Yedi-Sekiz Paşa, Öküz Mehmet Paşa, Bizim Paşa* ve *Medet* adında dokuz mizah gazetesi ve onun kardeşi niteliğinde *Başdan* adında bir siyasi gazete mevcuttur. Ayrıca, *Hür Markopaşa*'nın "*Yeni Seri (YS)*" ve *Başdan*'ın "*Yeni Baştan*" dönemleri vardır. Gördüğü baskılara karşı yayın akışını devam ettirebilmek için farklı isimler altında, sürekli matbaa değiştirerek ve ekipten o sıra içeri düşmemiş olan üyelerin idari sorumlulukları devralmasıyla çıkar.
Yayın akışı üç dönemde ele alınabilir. 25 Kasım 1946'daki ilk sayısıyla Sabahattin Ali'nin olduğu birinci dönem başlar. Bu dönemde yirmi üç sayı *Markopaşa*, beş sayı *Malumpaşa*, dört sayı *Merhumpaşa* ve dört sayı *Alibaba*; toplam otuz altı sayı çıkar. Bu dönem, ayrıca, bir provokasyona sahne olur. *Malûmpaşa*, 6. sayısında "*Komünist Şarlatanları İfşa Ediyoruz*" manşetiyle *Markopaşa*'nın ekibine ve dünya görüşüne karşıt bir yayın haline dönüşür. Provokasyon, imtiyazı devşirilen *Markopaşa*'nın adıyla ve onun devamı olduğu iddiasını yansıtmak üzere 24.-30. sayılar olarak numaralandırılan nüshalarla devam eder. Bu sayılar ise "*Yaşadıkça Komünist Düşmanıdır*". Çıkan sekiz provokasyon sayısı vardır. İkinci dönemde on altı sayı *Markopaşa* yayınlanır. Bu dönemde kardeş yayın organı *Başdan*'la birbirini bütünleyen bir yayın akışına sahiptir. *Başdan* yirmi yedi sayı çıkar. Son dönemde ise bir sayı *Markopaşa*, dört sayı *Yedi-Sekiz Paşa*, on dokuz sayı *Hür Markopaşa*, üç sayı *Bizim Paşa*, üç sayı *Öküz Mehmet Paşa* ve yirmi beş sayı *Medet* çıkar. Bunlara ilave olarak *Hür Markopaşa*'nın ve *Başdan*'ın, kaç sayı çıktığı net olarak bilinmeyen yeni dönem denemesi vardır. Detaylı bilgi için bkz. Aras, 2020; Ergün, 2003; Cantek, 2001; Saydur, 2001.

3 *Markopaşa* serüveninin ikinci dönemini başlatan, "Türkiyede Sosyalist olduğunu çekinmeden söyliyen ilk ve tek gazete"dir (Okuyucularla Bir Konuşma, 1949). *Markopaşa*'nın kardeş yayın organı olarak yirmi yedi sayı yayınlanır. Sosyalizmi Türkiye için uygun bir seçenek olarak görür ve tartışmasını bilimsel düzlemde geliştirir. Sosyalizm kuramı, dünyadan sosyalist rejim örnekleri, Marks ve Engels, işçi sınıfı, sendikal haklar ve grev gibi başlıklar gündeminde geniş yer tutar. Yayın çizgisine *Markopaşa*'nın biçemini hatırlatan mizahi ögeler serpiştirir. Birkaç ay Markopaşa ile birlikte yayın mücadelesi verir. Toplattırma, dava ve hapis yoluyla baskılar hız kesmeden devam eder. "Dost Sabahattin Ali"nin anısına 24. sayının sayfalarında yer ayırdıktan kısa süre sonra yayın hayatı kapanır.

4 Ali, Sabahattin (2016). *Mahkemelerde*. (haz: N. Esen, & N. Seyhan) İstanbul: YKY. ss. 65-73.

5 Sönmez, Sevengül (2017). *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*. İstanbul: YKY., ss. 235-237.

6 Kısakürek, N. F. (1993). *Benim Gözümde Menderes*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. ss. 30-31.

7 Uzun, Hakan (2018). Türkiye'de Bilimi, Sanat ve Yaratıcılığın Teşvik ve Ödüllendirilmesi: "İnönü Armağanları Kanunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (36), ss. 239-264.

8 Çıkla, Selçuk (2007). 1940'lı Yıllarda Düzenlenen Sanat Yarışmaları ve İnönü Sanat Armağanları. *İlmi Araştırmalar* (23), ss. 29-46.

9 *Cumhuriyet*, 17 Mart 1951, s. 3.

10 *Milliyet*, 17 Mart 1951, s. 1.

11 *Milliyet*, 11 Nisan 1951, s. 5.

12 *Milliyet*, 8 Haziran 1954, s. 1.

13 İnönü Sanat. (23 Aralık 1974). *Milliyet*, s. 10.

14 Ali, Sabahattin (2016). *Mahkemelerde*. (N. Esen, & N. Seyhan, Dü) İstanbul: YKY., s. 9

15 Bezirci, Asım (1979). *Sabahattin Ali: Hayatı, Hikayeleri, Romanları*. İstanbul: Gözlem Yayınları., s. 32.

16 Benim Aşkım
Bir kalemin ucundan hislerimiz akınca
Bu ince yol onları sıkıyor, daraltıyor;
Beni anlayamazsan gözlerime bakınca
Göğsümü parçala bak göğsüm nasıl akıyor
Daha pek doymamışken yaşamanın tadına
Gönül bağlanmaz oldu, ne kıza, ne kadına...
Gönlüm yüz sürmek ister yalnız senin katına,
Senden başka herşeyi bir mangıra satıyor.
Sensin, kalbim değildir, böyle göğsümde vuran,
Sensin "ülkü" adıyla beynimde dimdik duran,
Sensin çeyrek asırlık günlerimi dolduran,
Seni çıkarsam, ömrüm başlamadan bitiyor.
Hem bunları ne çıkar anlatsam bir dizeye?
Hisler kambur oluyor dökülünce yazıya.
Kısacası: Gönlümü verdim Ulu Gazi'ye,
Göğsümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor.
Ali bu şiiri aynı yıl çıkardığı ilk şiir kitabı *Dağlar ve Rüzgar*'a almaz. Bu tercihten Ali'nin, "*eski kanaatlerini değiştirdiğini*" göstermek üzere yazmak durumunda kaldığı bu şiiri pek benimsemediği sonucu çıkarılabilir.

17 Nesin, Aziz (1973). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı*. İstanbul: Akbaba Yayınları., s.62.

18 Markopaşa'nın Başına Gelenler. (1947, Ekim 16). *Merhumpaşa*(2), ss. 1-4.

19 Uykusuz, M. (1949, Ocak 18). *Dost Sabahattin Ali*. *Başdan*(24), s. 1.

20 Sertel, Sabiha (1969). *Roman gibi: 1919-1950*. İstanbul: Ant Yayınları., ss. 349-350.

21 Uykusuz, M. (1949, Ocak 28). *Sanatkarlarımıza Reva Görülen Armağanlar*. *Başdan*(25), s. 3.

22 Hayal Şehir. (1949, Ocak 22). *Markopaşa*(13-36), s. 3.

23 Markopaşanın Armağanı. (1949, Ocak 30). *Markopaşa* (14-36), s. 1.

24 Ali, Sabahattin (1948, Şubat 5). *Asıl Büyük Tehlike Bugünkü Ehliyetsiz İktidarın Devamıdır*. *Zincirli Hürriyet (Yeni Seri)* (1), s. 1-2.

25 Sülker, Kemal (1968). *Sabahattin Ali Dosyası*. İstanbul: Ant Yayınları., s.30.

26 Ali, Filiz (2017). *Yok Bi'şey, Acımadı ki...* İstanbul: YKY., s. 232.

27 Nesin, Aziz (2017). *Birlikte Yaşadıklarım Birlikte Öldüklerim (Anılar- Belgeler- Denemeler- Mektuplar)*. İstanbul: Nesin Yayınevi., s. 335.

28 Tanilli, Server (2015). Rıfat Ilgaz'ın Şiiri. R. Ilgaz içinde, *Sınıf* (ss. 21-24). İstanbul: Çınar Yayınları.

29 *A.g.e.*, s. 22.

30 Avdaç, Metin (Yöneten). (21 Eylül 2012). *Sabah Yıldızı: Sabahattin Ali* [Sinema Filmi].

31 Yetkin, Çetin (1970). *Siyasal İktidar Sanata Karşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Metin And'ın Çarşı Ressamları

HAZIRLAYAN: AYŞE OZİL

METİN AND'IN *OSMANLI TASVİR SANATLARI 2: ÇARŞI RESSAMLARI* KİTABI ÜZERİNE KONUNUN UZMANLARINDAN SERPİL BAĞCI VE KİTABI YAYINA HAZIRLAYANLAR TÜLÜN DEĞİRMENCİ VE M. SABRİ KOZ İLE BİR SÖYLEŞİ GERÇEKLEŞTİRDİK.

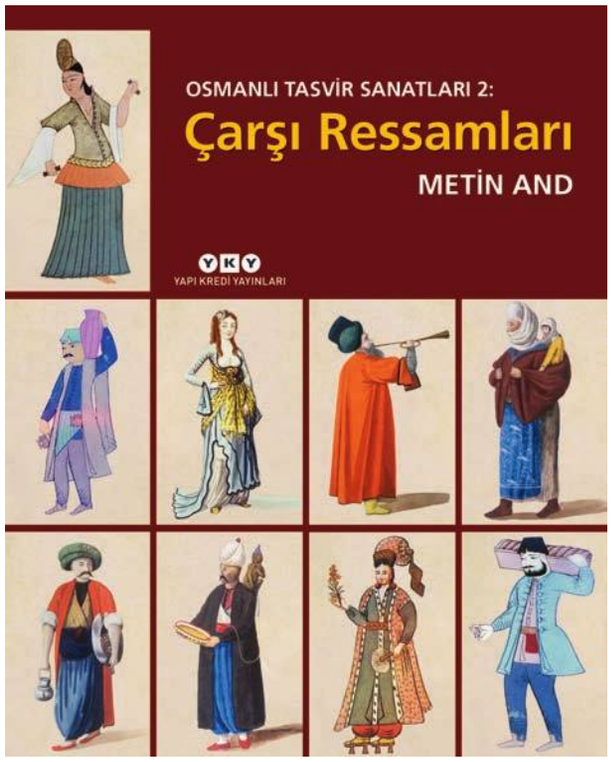
Osmanlı görsel sanatları alanında çığır açan çalışmalarıyla tanınan Metin And'ın (1927-2008) en önemli çalışma alanlarından biri olan çarşı ressamları, Yapı Kredi Yayınları tarafından kitaplaştırıldı. And'ın bu konuda yazdığı makalelerin derlendiği ve *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları* adını taşıyan kitap, yazarın YKY tarafından yayımlanmakta olan geniş külliyatının önemli bir parçasını oluşturuyor. Türkçe ve İngilizce olarak iki ayrı baskısı yapılan kitap hakkında, konunun uzmanlarından, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Serpil Bağcı ile bir söyleşi gerçekleştirdik. Aynı zamanda kitabı yayıma hazırlayanlar, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Tülün Değirmenci ve YKY editörlerinden M. Sabri Koz sorularımıza yanıt verdiler. Kitabın giriş bölümünde yer alan, M. Sabri Koz'un "Osmanlı'nın Çarşı Ressamları" adlı sunuş yazısı ve Tülün Değirmenci'nin "Metin And ve Çarşı Ressamlarının Serencâmı" adlı giriş yazısı Metin And'ın mirasını yorumlamak açısından okuyucular için ufuk açıcı olacaktır. Tülün Değirmenci ve M. Sabri Koz, kitabın sonunda açıklamalı bir albüm de sunmaktadırlar.

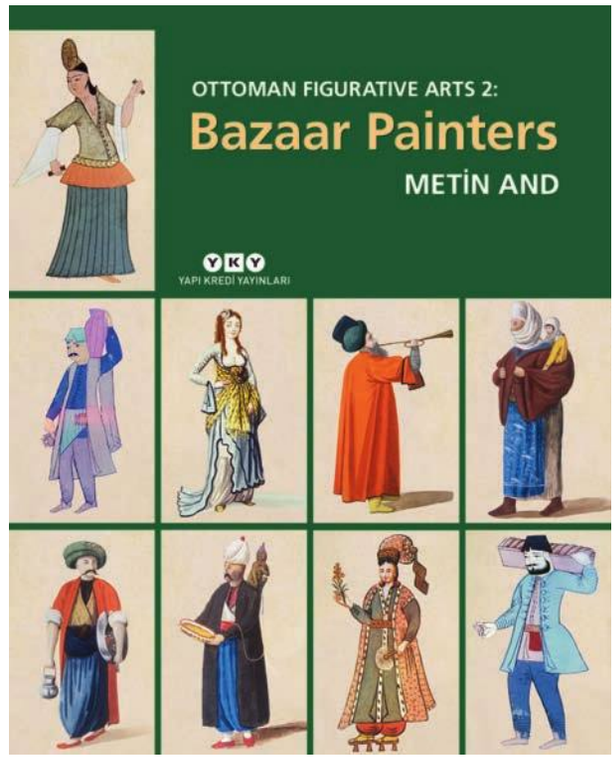
Ayşe Ozil: Çarşı ressamı ne demektir? Çarşı ressamlarının ve eserlerinin sanat tarihi açısından anlamını ve değerini nasıl düşünmek gerekir?

Serpil Bağcı: Çarşı ressamı tanımlamasını Metin And'a borçluyuz. Aslında çok da yerinde bir kullanım. Zira bu sanatçılar İstanbul'da kendi işliklerinde, dükkânlarında veya evlerinde çalışan profesyonel

Metin And (Fotoğraf: Samih Rifat)

Kitap kapakları (Türkçe ve İngilizce)

ustalar. Bilindiği gibi Evliyâ Çelebi 4. Murad'ın 1638'de çıktığı Bağdat Seferi öncesinde düzenlenen esnaf alayını anlatırken Nakkâşân-ı Musavvirân başlığı altında bir sanatçı grubundan söz eder. Bu ustaların dükkânlarının duvarlarına asarak gösterdikleri resimleri "çarşı" ressamlarının bildiğimiz işleriyle düşününce Evliyâ'nın gördüklerinin neler olduğunu hayal edebiliyoruz. Evliyâ bugüne ulaşmış örneklerinden tanıdığımız, herhangi bir etkinlik içinde olmaktan çok tek başına poz vermiş suretlerden ziyade birbirlerine hamle eden ya da savaşan kahramanların, pehlivanların resimlerini anlatır. Ancak Evliyâ'nın bahsettiklerini anımsatan bazı nadir örnekler çok daha fazlasının olduğunu, bu tür imgelerin pek çoğunun belki de sarayın korunaklı duvarlarından yoksun olduğundan, zamanın tahribatına direnemediğini, yok olup gittiğini düşündürüyor. Nitekim bu musavvir nakkaşların işlerinden şehirde dolaşımda olduğunu hayal edebildiklerimizden çok, genel olarak kıyafet albümü, ya da *Album Amicorum* (dostluk kitabı ya da hatıra defteri diye tercüme edebileceğimiz mecmualar) olarak adlandırılan derlemelerde yer alanlarını tanıyoruz. Yani, bugüne dek hayatta kalmış örnekleri bu derlemelerde ciltlenmiş olmalarına ve çeşitli koleksiyonların, sonradan da müze ve kütüphanelerin koruyup kollamalarına borçluyuz. Metin And'ın yazılarıyla Tülün Değirmenci'nin değerlendirme ve yorumlarını içeren ve M. Sabri Koz ile birlikte hazırladığı kitapta yer alan örneklerin hemen hepsi bu albümlerin içinden çıkma.

Anlam ve değeriyle ilgili sorunuz aslında sanat tarihi yazımının daha genel sorunlarıyla ilgili. Modern sanat tarihi yazımının yaratıcılık ve özgünlük takıntısı, birbirini yineleyen, telifi kimseye ait olmayan, nispeten "kaba" bir fırçayla yapılmış bu resimlerin (maddi kültürü temsil eden diğer birçok

"Alici, Balici" (Seyyar Satıcı). Deniz Müzesi (İstanbul) Albümü

nesnenin olduğu gibi) göz ardı edilmesi veya küçümsenmesi demeyeyim de, daha az ilgi çekmesine yol açtı. Ama ben dahil birçok sanat tarihçisi için bu imgelerin Osmanlı görsel kültürünün ya da sanatının tarihi içindeki anlamı, herhangi bir padişah için yapılmış herhangi bir resimden daha az veya daha çok değil. Bu resimlerin, şehirde üretilen ve şehirliler arasında dolaşan, şehre ve hayata ayna tutan imgeler olarak geçmişi anlamamızda, görsel olarak hayal etmemizdeki katkısı, görsel kültür üretimine ve dolaşımına dair söyledikleri çok önemli. Meselâ padişah suretlerinde çok açıkça gözlenen saray nakkaşhanesinde geliştirilen modelleri yakından takip etmeleri, saray-şehir arasındaki bağlantı ve ilişkilere de işaret ediyor. Bu iki üretim ortamının ilişkisi aynı zamanda saray veya şehir ressamı olmanın net olmayan sınırlarıyla da belirleniyor. Kabaca 1560'ların sonlarından itibaren sarayda çalıştığını belgelerden izlediğimiz, imzası bulunmamakla birlikte işlerini, üslubunu tanıdığımız Nakkaş Osman'ın çarşı ressamlarının kıyafet albümleriyle benzer tek yaprak resimler yaptığını biliyoruz. Ya da 1680'lerin sonlarında Âdem'den başlayarak Osmanlı ailesiyle sonlanan musavver silsilenameler hazırlayan Hüseyin İstanbulî'nin belki de birini Fransa kralına hediye edilmek üzere hazırladığı kıyafet albümleri, sarayda ve şehirde uygulanan sanatsal pratiklerin ortaklığını pek güzel yansıtır. Kısacası, çarşı ressamları ve işleri Osmanlı resim sanatı tarihinin organik bir parçasıdır.

M. Sabri Koz ile Söyleşi

AO: Metin And ile tanışıklığınızı özetler misiniz?

M. Sabri Koz: Metin And, 19-20 yaşlarımdan beri okuduğum bir araştırmacıydı. İstanbul Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü öğrencisiyken (1968-1971) onun birkaç eserini okumuş, özellikle *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* [Elif Kitabevi, İstanbul, 1962] kitabını bitirdiğim zaman kendimi çarpılmış gibi hissetmiştim. O yıllarda (hâlâ biraz öyle) çok ilgimi çekmişti. Yeni bir anlayışla, ilk okuyuşumdan 52 yıl sonra tekrar basıma hazırladığım zaman da bu etkiden kurtulamamış olduğumu gördüm [Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019]. Kısa sürede iki baskı yapan bu yeni baskıya kendimi tutamayıp bir de "Sunuş" bile yazdım ["Ölüp-Dirilmenin Yalancı ve Evrensel Gerçeğine Giriş" s. 9-12].

İşte benim Hoca ile geçmişimin başlangıcı böyle... Onu kitaplarıyla, makaleleriyle, bilimsel toplantılardaki sunumlarıyla izledim hep. Tarih Vakfı'nın *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki yüz yüze olmayan karşılaşmalardan sonra Yapı Kredi Yayınları'nda ölünceye kadar sürecek iki başlı bir yakınlığın temeli atıldı. Truva Folklor Araştırmaları Derneği'nin bir yıl önce kendisine ertesi yıl da bana verdiği Pertev Naili Boratav Ödülü töreninde dile getirdiği "Kızımdan sonra en çok sevdiğim insan" nitelemesine kadar vardı.

AO: Biraz da YKY serüveninizi anlatabilir misiniz?

MSK: 1999'da Tarih Vakfı'nda Pertev Naili Boratav Arşivi'nin tasnifinde ve buradan yapılacak yayınların editörlüğünde görevliydim. Benim görevim sona erdikten bir gün sonra 1 Eylül 1999'da Yapı Kredi Yayınları'nda işe başladım. 2000 yılı ortalarında o yıllardaki yönetmenimiz Enis Batur bir yayın kurulunda yeni bir yazarımız olduğunu ve kitapları için bir editör aradığını söyledi. Kuruldaki sessizlik "Metin And" sözü duyulur duyulmaz bozuldu, el kaldırıp "Ben istiyorum" dedim. Enis'in nükteli bakışlarını onu yakından tanıyanlar bilir, başını çok hafif öne eğerek dört kelimelik bir soru ile ve kendine has tebessümüyle cevap verdi: "Emin misin, Sabri Bey?"

Elimdeki işleri bitirip onun yeni bir kitabına başladım. Daha önce konuyla ilgili birkaç makalesini okumuştum, çok ilgi duyduğum bir konuydu. *Ritüelden Drama: Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye* (2002) böylece doğdu, bugüne kadar dört kez basıldı. Bu kitap, ülkemizde olduğu kadar dışarıda da ilgi gördü. Şiî inançlı Müslümanların Muharrem'deki yas törenlerinde biçimlenmiş olan kendine özgü "tiyatro"yu bize dünyanın dört bir yanından (Hindistan, İran, Venedik...) derlediği belge ve bilgilerle, görsel malzemeyle anlatan, öğreten bu kitap ülkemizde "tek"tir. Sağlığında YKY'de basılan iki kitabını görebildi, biz ondan sonra yedi kitabını daha yayımladık, bazılarının İngilizceleri de var. Son olarak *Kırk Gün Kırk Gece: Osmanlı Düğünleri, Şenlikleri, Geçit Alayları*'nı yayımladık (2020).

Birçoğu onun eski ve yeni okurları tarafından ilgiyle karşılanan kitaplarına yenilerini eklemek için elimizden geleni yapıyoruz. Kızı Esra And, babasından kalanları olağanüstü bir gayretle tasnif etti, ne zaman ihtiyaç duysak yanımızda oldu. Onun bu desteği olmasa birçok hevesimiz kursağımızda kalabilirdi ve çalışmalarımız görsel açıdan matluba pek muvafık olmazdı.

Onunla ilgili üç kitap hazırladım: 80'inci yaş günü dolayısıyla *Metin And'a Armağan* (2007), TÜYAP Onur Ödülü alması münasebetiyle *Metin And: Dokuz Kollu Bir Oyunbaz* (2007), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Vedat Nedim Tör Müzesi'nde açılan "Bir Usta Bir Dünya" sergisi kataloğu olarak *Metin And: Daima Oyun, Her Daim Oyuncu* (2011).

Ona olan borçlarımız bitmiş değil, yapacak daha çok işimiz var... Yazıp bıraktığı *Sihirbazların İzinde*, dizilmiş, düzenlenmiş, görsel editörlük için terekeden seçim yapılmasını bekliyor. Tiyatro tarihleri, bale yazıları, konu birliği gösteren kimi yazılarının bir araya getirilmesi önümüzde duran hizmetler.

AO: Ya Çarşı Ressamları?

MSK: Çarşı Ressamları, sevgili Metin And'ın uzun yıllardan beri hazırlık yaptığı, adı kendisine ait bir ressam ve resim türüyle ilgili bir monografi olacaktı. Yazılarında böyle bir kitap yazdığını söylüyorsa da kendisinden kalanlar arasından çıkmadı. Elimizde yazılarında söz ettiği tamamlanmış kitap dosyası yoktu ne yazık ki...

Metin'in (o kendisinden böyle söz etmemi isterdi) Teşvikiye Camii'ndeki cenaze namazı için avluda bekleşirken tek erkek kardeşi Tuncay Çavdar ve tek kızı Esra And bana Çarşı Ressamları konusunda bir şey yapılıp yapılamayacağını sordular. Özellikle Tuncay Bey, ağabeyinin bu konuda çok büyük bir heyecanla çalıştığını söylemişti. O gün orada ikisine de bu konu için elimden geleni yapacağımı söyledim, söz verdim.

Esra And Hanım'la bir toplantı yaptık, bu konuda ne yapabileceğimizi konuştuk. O, arşivde arama yapacak

AO: Osmanlı kültüründeki albüm geleneği ve çarşı ressamlarının bu gelenekteki yeri hakkında bilgi verebilir misiniz?

SB: Albümlerde, ya da Osmanlıların deyişiyle murakkalarda tek yaprak resim, güzel yazı, kâğıt oyma ve başka kâğıt sanatlarını bir araya toplamak, incelikalınlı ciltler halinde sanat derlemeleri veya koleksiyonları oluşturmak Osmanlı kültüründe yine saray ve şehir tarafından paylaşılan bir merak. Ünlü Osmanlı bürokratı ve yazarı Gelibolulu Mustafa Âli'nin 1587'de tamamladığı *Menâkıb-ı Hünerverân* başlıklı, kâğıt-kitap sanatçılarının biyografilerini yazdığı kitabında aktardıkları bu merakın şehirliler arasında neredeyse bir tür çılgınlığa dönüştüğünü gösteriyor. Bu yıllarda İstanbullular (devlet erkânı, zarifler ve zenginler) arasında ünlü hattatların kıtalarına ya da resimlere sahip olmak çok muteber olmuş. Eski hattatların yazılarını toplamak yanında yeni sanatçıların da bu pazarda yer bulduğu, bunların piyasadaki ünlerinin seçkin saraylıların desteğiyle arttığı anlaşılıyor. Meselâ Âli'nin *Menâkıb*'ı ithaf ettiği, kendisinin de bir koleksiyoncu olduğu anlaşılan Hoca Sâdeddin Efendi'nin hem saray hem de şehir piyasasını yönlendiren kimliği bir taraftan da saray-şehir beğenisini buluşturur. Nitekim, 1586'da İstanbul'a gelen Tebrizli bir nestâlik ustasının işlerine Hoca'nın iltifatları sanatçının şehirdeki itibarını arttırır, eserleri elden ele kapışılır.

Kuşkusuz tek yaprak resimler de hat sanatı örnekleri yanında albümlere yerleştirilmek üzere bu

Metin And - M. Sabri Koz (Fotoğraf: Aydın Coşkun)

ve Çarşı Ressamlarıyla ilgili ne bulursa iletecekti. Biraz zaman alsa da dediğini yaptı. Ne yazık ki elde çeşitli dergilerde yayımlanmış tanıtıcı yazılar ve çok sayıda dijital belge ve dia vardı yalnızca. Esra Hanım, bunları albümlere göre tasnif etti. Onun olağanüstü gayreti bana güç kuvvet verdi.

Elde yazılmış bir metin olmadığı için, onun adlandırması, tasnifi ve Türkiye'de ve değişik ülkelerde bulunan albümlerde bulunan resimleri okumasıyla ilgi çeken, içeriklerinde birçok tekrarlar bulunsa da okur ve bilim çevreleri tarafından ilgi gören yazılarını bir kitapta toplamaya karar verdik. Yazılar dizildi, okundu ama bir uzunca giriş yazısı yazılmalıydı. Bunu ben yapamazdım. Resimli eski kitaplar üzerinde çalışan, uzaktan uzağa çok sevdiğim Tülün Değirmenci Hanım'a derdimi açtım, ikna etmek kolay olmasa da başardık. Makalelerin birer kitap bölümü olarak yeniden resimlenmesi, ayrıca kitaba eklediğimiz örneklerden ve onlar için yazdığımız kısa açıklamalardan oluşan "Albüm", "Kaynakça" ve "Dizin" derken *Osmanlı Tasvir Sanatları*'nın ikinci cildi olmak üzere *Çarşı Ressamları*'nın ete kemiğe bürünmesine aracılık ettik. Kitaba "Osmanlı'nın Çarşı Ressamları" başlıklı bir "sunuş" da yazmak kısmet oldu. Bu kitabın hazırlığı sırasında Evliyâ Çelebi'den beri anılagelen, daha çok Ramazanlarda görülen "Aliciğim Baliciğim" diyerek mumdan ya da şekerden renkli heykelcikler satan sokak satıcısı tipinin resmini bulmak bir halkbilimci olarak beni de çok mutlu etmişti.

Kitap İngilizceye çevrildi. Bu esere yayımlanma öncesinde üç hanım büyük katkıda bulundu: Arşiv çalışmalarını yapan Esra And, "Giriş" makalesini kaleme alan ve benimle birlikte bu kitaba omuz veren Tülün Değirmenci, İngilizce çevirinin kahramanı Feyza Howell.

Türk Kahvehanesi (Varşova Albümü)

piyasada dolaşıyordu. Bugün İstanbul ve dünya müze/koleksiyonlarında çok sayıda örneği bulunan albümlerde tek yaprak resimler, güzel yazılar, kâğıt oyma örnekleri vassal denilen, kabaca, kâğıtları birbirine üleştirme ustaları olarak tanımlayabileceğimiz uzman-sanatçılar tarafından belirli estetik ilkeler doğrultusunda çerçevelenip, yan yana, karşı karşıya yerleştiriliyordu. Resimlerin arasında Osmanlı ve Safevi sanatçılarının işleri, hatta Avrupa'da basılmış kitaplardan alınmış, bazıları üstten boyanmış gravür imgeler de bulunuyordu. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde padişahların hazinesinden çıkma, doğrudan onların siparişleriyle yapılmış albümler bulunmaktadır. Saraydaki bazı albümlerin üzerindeki notlardan ise bunların üst düzey yönetici sınıf mensuplarının ölümünden sonra saray koleksiyonuna alındığını anlıyoruz. Yaklaşık on altıncı yüzyılın dördüncü çeyreğinden itibaren yaygınlaşarak üretilen albümler ve albüm resimleri, Osmanlı görsel kültüründe en az musavver kitaplarda yer alanlar kadar önemli bir yer tutar. Özellikle resimli bir kitapla kıyaslandığında daha az maliyetli tek yaprak resim veya güzel yazı sahibi olmak şehirli bir zarif için herhalde çok daha mümkündü. Bu bakımdan görsel sanatların yaygınlaşmasında, güzel sanat koleksiyonculuğunda albüm oluşturma pratiğinin başat bir rolü vardır.

İşte "çarşı" ressamları da bu ortam içinde kendi mesleklerini sürdürürler. Daha önce de söylediğim gibi bugün bildiğimiz işleri genellikle kıyafet albümü derlemeleriyle günümüze ulaşan, İstanbul'daki Avrupalıların satın aldıkları ya da sipariş ettikleri resimlerden oluşuyor. Bu derlemelerin hiyerarşik olarak art arda gelen iki temel izleği var. Birincisi saray ve saraylılar. Hepsine dahil edilmemekle birlikte Osmanlı padişahlarının I. Osman'dan başlayıp hüküm sürmekte olanına dek portreleri bu bölümün başında yer alıyor. Seri hepsinde tamam değil, bazılarında sadece albümün hazırlandığı yılların hükümdarı bulunuyor. Yine büyük bir çoğunluğunda üst düzey yöneticiler ve saray çalışanları padişahı izliyorlar. İkinci grup ise kitapta çok sayıda örneği (padişah portreleriyle beraber) Tülün Değirmenci'nin açıklamalarıyla verilen İstanbul ahalisinin resimlerini içeriyor. Bazı albümlerde tek figür portreleri yanında belirli anlatıları, olayları ya da hikâyeleri canlandıran imgeler de bulunuyor. Kimileri ise albümü sipariş eden kişiye özel hazırlanıyor, meselâ bir Venedik bailosunun İstanbul'da başından geçenleri görselleştirmek üzere birbirini izleyecek şekilde özel olarak yapılıyor. Başka bir deyişle bu tek resimler, genellikle birbirini yineleyen, hatta bazen tamamen kopyalayan örnekler olmakla birlikte, bir albüm olarak derlenip sıralandığında sahibinin istediği bağlama kavuşabilecek denli tematik zenginliğe sahipler.

AO: Bu resimler hangi izleyiciye yönelik olarak yapılmıştır?

SB: Bu imgelerin hitap ettiği alıcılar, hiç değilse başlangıçta, esas olarak İstanbul'daki Avrupalılardır. Alıcıların sipariş ederek veya ürünler arasından seçerek oluşturdukları derlemelerin büyük çoğunluğunun Avrupa müze ve kütüphanelerinde bulunması da bu duruma işaret ediyor. On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'dan gelen heyetlerin içinde bulunan ressamların saraylılar, askerler, bürokratlar ve Müslüman-Gayrimüslim şehirlilerle ilgili tuttukları görsel kayıtlarla başlamış bir gelenek olduğu düşünülüyor. Bu nedenle ilk örneklerin politik, hatta etnografik amaçlar barındırması çok mümkün. Birer hatıra objesi de olan bu imge derlemeleri, gravürlere dönüşüp çeşitli dillerde yazılan, tercümeleri yapılan baskı kitaplarla, ya da kopyaları yapılarak yaygın bir

izleyici kitlesine ulaşıyor. Bu bakımdan Avrupa'da belki de egzotik bir merakı karşılayan ilginç bir üretimin yolunu da açıyorlar.

Hemen hemen aynı yıllarda daha önce değindiğim gibi Osmanlı saray sanatçıları da benzer resimler yapıyorlar. Yine bu yıllarda Safevi albüm ressamlığı da Osmanlı görsel kültüründe tanınıyor. Osmanlı ressamlarının ilhamının nereden geldiğinden ziyade, farklı kaynaklardan beslenen bu imgelerin onların elinde nasıl melezlenerek-yerelleşerek yorumlandığı ve İstanbullular arasında nasıl karşılık bulduğunu anlamaya çalışmak daha yararlı kanımca. On yedinci yüzyılda neredeyse seri üretimle yapılan bu "çarşı işi" resimler, bugün tanıdığımız albümlerden farklı bağlamlarda veya derlemelerde de değerlendirilmiş olmalıdır. Osmanlı alıcılar bu imgeleri Avrupalılardan farklı algılıyor olmalıydı. Avrupa müzelerindeki on yedinci yüzyıl kıyafet albümlerinden sadece tek bir örnek bugün İstanbul'da Deniz Müzesi'nde. O da belki geri gelmiş bir örnek. Tabii ki bir İstanbullu da benzer bir bağlama yerleştirilmiş derlemelere sahip olabilirdi, ama yerli alıcıların daha az sayıda ve farklı konuları betimleyen örnekler toplayarak murakkalara yerleştirmeleri veya cüzler içinde saklamaları daha akla yatkın geliyor. Nitekim, Konya Mevlâna Müzesi'ndeki Lami Çelebi'nin metin ve şiirlerini barındıran 1563-64'te istinsah edilmiş bir mecmua bu imgelerin nasıl kullanıldığına ışık tutar. Anlaşılan, kitabın sahibi, koleksiyonunda bulunan, ya da satın aldığı *Şehnâme*'nin ünlü kahramanları Rüstem ve babası Zal'in zırhlar içindeki "çarşı işi" portrelerini bölüm sonlarına yapıştırmış. Osmanlı alıcıların bu resimleri hangi bağlamlarda değerlendirdikleri bu gibi örneklerin çoğalmasıyla daha iyi anlaşılacaktır. Kim bilir, bugün özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki kişisel koleksiyonlarda bunları barındıran derlemeler belki de zaman içinde karşımıza çıkacaktır.

Bu tek figürlerden oluşan "çarşı işi" resimlerin Osmanlı sarayına da ulaştığı anlaşılıyor. Osmanlı sarayının en meşhur albümlerinden biri olan, Sultan 1. Ahmed'in isteği üzerine muhtemelen 1610 civarında ünlü vassal Kalender Efendi'nin (sonradan Paşa olacak) hazırladığı derlemede bu türden imgelerden çok sayıda var. Kalender, albümün başına yazdığı önsözde içerdiği yapıtların kaynaklarından bahsederken resimlerin bir bölümünün in'am ve bahşiş karşılığında sultana hediye edilmiş olanlardan oluştuğunu belirtiyor. Böylece, saray-şehir pratiklerinin buluştuğu bir başka ortam olarak 1. Ahmed Albümü çarşı ustalarının saray çevresine de seslendiğini gösteriyor. Sultana hediye edilen imgeler arasında kıyafet albümlerinden alışık olduğumuz tip portrelerin benzerleri yanında ünlü Safevi üstadların eserlerinden yapılmış kopyalar da var. Bu da ressamların üretimlerini belirleyenler arasında hitap edilen müşterinin beğenisi ve eğilimlerinin önemli bir rolü olduğuna işaret ediyor.

AO: Bu kitapta bir araya getirilen resimler dünyanın pek çok ülkesindeki müze ve koleksiyonlarda bulunuyor. Daha önce, bu resimlerin daha çok Avrupalı alıcılara yönelik olarak yapıldığından söz ettiniz. Resimlerin bu yolculuğu hakkında biraz daha detaylı bilgi vermeniz mümkün mü?

SB: Bu ciltler, özel olarak Avrupa koleksiyonlarına gitmiş. Daha önce de dediğim gibi tek bir yoldan, tek bir amaçla gitmiyor bu albümler. Kimileri diplomatik heyetler, kimileri gezginler, kimileri tacirlerle gidiyor, bazıları belki de Avrupa krallarına diplomatik hediye olarak yollanıyor. Kıyafetlerine gösterilen özenin pratik amaçları olduğu ve hiç değilse bazılarının elçilik heyetindekiler tarafından yönetici sınıf mensuplarının ve saraylıların tanınmasına yardım etmek amacıyla kullanıldığı da söyleniyor. Resimler büyük olasılıkla ayrı yapraklar halinde götürülmüşler, hemen hemen hepsinin ciltleri gittikleri yerde yapılmış. Çoğunun üzerindeki numaralar, albümdeki hiyerarşik düzen sırasının bozulmasına karşı bir tedbir olmalı. Her resmin üzerinde veya altında Osmanlıca ve Avrupa dillerinden birinde kimin resmi olduğu yazıyor. Bunlar yeni sahiplerinin kullanım

Girit Fatihi Deli Hüseyin Paşa (Râlamb Albümü)

Tülün Değirmenci ile Söyleşi

AO: Kitabın ortaya çıkış hikâyesi nedir?

Tülün Değirmenci: İslam tasvir sanatlarına ilgi duymaya başladığım yıllardan beri saray üretimi dışında kalan ve pek çok yayında "basit", "ikincil kalite", "halk işi", "taşra" gibi ifadelerle nitelenen her türlü görsel ya da yazılı eser fazlasıyla ilgimi çekerdi. Bu eserlerin, sesleri hep geride kalan, hikâyeleri yazılmayanlara ulaşmak için bir şans olduğunu düşünür, büyük bir heyecan duyardım. Bu nedenle de kıymetli hocamız Metin And'ın "Çarşı Ressamları" tanımlaması beni ilk duyduğumdan beri epeyce heyecanlandırmış ve düşündürmüştür. Kuşkusuz ki doktora derslerimiz boyunca ya da akademik yaşantımın diğer zamanlarında pek çok makalesini okumuştum. Ancak Metin And'ın bir tür vasiyeti gibi olan *Çarşı Ressamları* kitabına katkı sağlama şansını M. Sabri Koz hocamla tanışmama borçluyum, M. Sabri Koz'la tanışmamı ise Cinânî'ye...

Doktora tezim için elyazmalarının peşinde dolaştığım günlerde bir nüshası Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi'nde bulunan Sultan III. Murad devrinin meşhur yazarı ve kıssahanı Cinânî'nin *Kitâb-ı Letâîf*'ini görmek üzere bu kütüphaneye gitmiştim. Eseri kütüphaneciden istediğimde, elinde tuttuğu elyazmasıyla Sabri Bey beliriverdi okuma salonunda. Minyatürler üzerine çalıştığımı öğrendiğinde ise elbette koyu bir sohbet başladı. Elyazmalarından, tasvirlerden bahsedince konu pek tabii ki Metin And'a geldi. Bu keyifli sohbetin ardından heybemde Sabri Bey'in büyük bir nezaketle hediye ettiği Metin And için hazırladıkları armağan kitabı ve gelecekteki ortak projelere dair umutlarla oradan ayrıldım. Yaklaşık bir on yıl kadar sonra, Sabri Bey'den aldığım telefonla o günkü hayallerimizden biri gerçekleşmeye başladı. Metin And'ın Çarşı Ressamları üzerine yazdığı külliyat benim yazacağım bir giriş ve değerlendirmeyle birlikte yayımlanacaktı. Makalenin sonunda ise birlikte hazırlayacağımız ve kıyafet albümlerindeki farklı "tiplerin" hikâyelerinin anlatılacağı bir albüm bölümü yer alacaktı. İlk iş olarak Sabri Bey, Metin And'ın tüm yazılarını ve arşivindeki görsel materyalin bir kopyasını yolladı. Bir yandan kronolojik olarak Metin And'ın yazılarını okurken diğer yandan da bu konu üzerine yapılan çalışmaları tekrar okumaya başladım. Tüm bu süreç iş değiştirme, şehir değiştirme gibi hayatımın en karmaşık dönemlerine denk gelse de Sabri Bey'in de desteğiyle tabiri caizse yolda düzülen kervan misali projemiz nihayete erdi ve bu söyleşiye vesile olan kitap ortaya çıktı. Kitabın ilk bölümünü biraz önce de söylediğim gibi benim giriş yazım oluşturuyor. Bu yazıda öncelikle Metin And'ın bu konuya olan ilgisinin nasıl başladığını ve çarşı ressamlarından ne kastettiğini anlatmaya çalıştım. Ardından da Metin And'ın ilk olarak tanımladığı bu ressamlarla ilgili yapılmış diğer yayınları değerlendirdim. Bu bölümün sonunda ise Metin And'ın pek çok yazısında değindiği ama üzerine çok da gidemediği meseleler üzerine kendi değerlendirmelerimi aktararak bir bakıma onun çalışmalarına bir zeyil niteliği olan kısmı yazdım. Metin And kıyafet albümü olarak nitelenen eserlerin çoğunlukla Avrupalı müşteriler için yapıldığını söylese de daha ilk yazılarından itibaren yine isabetli bir şekilde bu eserlerin benzerlerinin Osmanlı müşteriler için de yapıldığını söylemiştir. Ben de bu zeyil bölümünde daha önce münhasıran yayımladığım ve Osmanlı okuyucular için hazırlandığını düşündüğüm albüm örnekleri üzerinden bu konuyu tartıştım. Bu tartışmada söz konusu tasvirlerin Osmanlı edebi geleneği ile olan bağlantısını ve edebi meclislerde kullanılma biçimi üzerine görüşlerimi dile getirdim.

AO: Metin And'ın bu konuyu araştırmasının hikâyesi nedir?

TD: Bu hikâyenin başlaması 1950'lere gider. And'ın bu meseleye ilgi duyması ilk olarak ünlü şarkiyatçı ve aynı zamanda da And'ın dostu olan Franz Taeschner'in Ankara ziyaretlerinden birinde satın alarak 1925 yılında yayımladığı bir Osmanlı albümünün tıpkıbasımını And'a hediye etmesiyle başlar. Söz konusu albümün o günlerde II. Dünya Savaşı sırasında yok olduğu düşünülmektedir–bu eserin günümüze ulaştığı çok yakın zamanda anlaşılmıştır. Bu yüzden de hediye edilen kitap Metin And için epeyce kıymetli olur. Bu eserle Metin And'ın fazlaca ilgilendiğini gören Taeschner bu Albüm'e çok benzeyen bir başka örneğin Venedik'te bulunduğu söyler. Taeschner'in bahsettiği ve And'ın yayınlarında V. Albümü olarak tanımladığı bu eser günümüzde Venedik'te Museo Civico Correr'de bulunan Cicogna Albümü'dür. O yıllarda Türk tiyatrosu ve şenlikleri ile ilgilenen Metin And bu çalışması için yararlı görseller bulmak ümidiyle

veya seyretme edimlerine katkıda bulunan detaylar. Hepsi için aynı şeyi söylemek mümkün değil ama ressamlarla Avrupalı alıcılar arasındaki ilişkinin kurulmasında dragoman-tercüman-dil oğlanlarının etkin olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Resimlerin bazen uzunca açıklama notlarına dönüşen iki dilli tanımları da onlar tarafından yazılmış olmalı. Bu imgeler hakkında bilmediğimiz birçok şeyden biri de gittikleri yerlerde nasıl bir karşılık gördüğü, nasıl bir karşılaşmaya yol açtıkları. Bazı albümlerde aynı resimden birkaç tane var, bazılarında farklı boyuttakiler adeta özensizce art arda yerleştirilmiş, bazılarında ise tek bir elden çıkma, ayrıntıyla çizilmiş ve boyanmış imgeler şaşmaz bir düzenle sıralanmış. Bazılarında imgelerin yanına kâğıt oyma tekniğinde yapılmış ağaçlar, çiçekler yapıştırılmış. Bunlar tekrarcı bir elden çıkmış tasvirlerin yeni bağlamlarında farklı endişelerle, farklı zevklerle bir araya getirildiğini gösterirken bir yandan da Avrupalıların elinde yeni biçimlere kavuştuklarını gösteriyor. Yani ulaştıkları yerde yeni ve farklı yaratılara yol açıyorlar.

AO: Metin And'ın çarşı ressamları üzerine yaptığı ve bu kitapta bir araya getirilen makalelerin sanat tarihi çalışmaları açısından yeri nedir?

SB: Bu sorunuzun yanıtı için okuyucuları Tülün Değirmenci'nin kitaptaki giriş yazısına yönlendirmek isterim. Ama And'ın yazılarının öncü niteliğini tekrar vurgulamak önemli. Bu yazıların, tıpkı üzerine yoğunlaştığı resimlerin kendisi gibi, farklı okuyuculara seslenmek üzere tasarlanırken temel verileri yinelemesi değerlerini düşürmez. Metin And'ın yazıları bu olağanüstü zenginlikteki hafıza hazinesini sahaya tak-

Venedik'e gittiğinde bu eseri inceler. Bir sokak fotoğrafçısına çektirdiği siyah-beyaz fotoğrafları çeşitli yazılarında kullanmaya başlar. Metin And ilk yazılarından itibaren isabetli bir şekilde Taeschner tarafından yayımlanan Albüm'le Cicogna Albümü'nün aynı ressamın elinden çıktığını ve birbirinin devamı olan iki eser olduğunu dile getirir ki bu görüş günümüzde de geçerliliğini korur. Sonrasında bu iki albümle akraba olan pek çok yeni kıyafet albümünü ekleyerek yeni makaleler yazar; her yazısına günümüze ulaşan albümlerin sıralandığı ve güncelleyerek uzattığı bir liste ekler. Amacı nihayetinde tüm bu yazılarını *Çarşı Ressamları* adlı bir kitapla toparlamaktır ancak ne yazık ki ömrü buna vefa etmez.

Sabri Bey'le birlikte hazırladığımız bu kitap Metin And'ın her zaman yayımlamayı hayal ettiği *Çarşı Ressamları* kitabının okuyucular için küçük bir "avuntusu", Metin And'a da bir vefa borcudur.

AO: Metin And ile ilişkinizi ve Metin And'ın sanat tarihi açısından önemini anlatır mısınız?

TD: Ben ne yazık ki Metin And'la şahsen tanışma fırsatını yakalayamadım. Akademik hayatımın başlangıç yılları Metin Hoca'nın emeklilik günlerine denk geldi. Ama elbette Metin And'ın pek çok kitabı ve yazısını büyük bir ilgi ve merakla okudum, dönüp dönüp okuyorum. Tüm bu kitaplar arasında özellikle lisans yıllarımda Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne her gittiğimde büyük bir merakla okuyup resimlerine baktığım *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam* adlı eserinin akademik ilgilerimin belirlenmesinde önemli bir katkısı olmuştu. Zira henüz dijital arşivlerin olmadığı günlerde görme şansına sahip olamadığımız pek çok ilginç tasviri ilk olarak o kitapta görmüştüm. Ancak Metin And'ın bizim sahamıza, Osmanlı görsel kültürüne en önemli katkısı bize Çarşı Ressamları tanımlamasını, kendi tabiriyle yakıştırmasını, armağan etmesidir. Kitabın giriş bölümünde de detaylı bir şekilde anlattığım gibi Metin And'ın bize miras bıraktığı bu kavram sadece Sanat Tarihi terminolojisine eklenmiş bir tanımlama olarak kalmamış, kendinden sonra gelen nesillere yepyeni düşünce kapıları aralayan "kışkırtıcı" bir izlek görevi de üstlenmiştir. Metin And'ın tanımlamasıyla çarşıda dükkânları olan, müşterilerin ısmarladığı konularda resimler yapan profesyonel halk ressamlarıdır Çarşı Ressamları. Saray örneklerine nazaran daha ekonomik bir üslupla yapılan bu tasvirlerin başlıca alıcıları da Avrupalı müşterilerdir. Ülkelerine dönerken bir nevi hediyelik eşya kabilinden bu albümleri yanlarında götürmüşlerdir.

Metin And'ın bu görüşleri dile getirdiği 1980'li yıllar Osmanlı tasvir sanatının daha çok saray örneklerinin çalışıldığı/gündemde olduğu yıllardı. Saray üretimi ve himaye biçimlerinin tartışıldığı yıllarda Metin And'ın saray dışındaki üretimi ve bu üretimin farklı yönlerini düşünmemize vesile olması en basit tabirle ilham vericiydi. Ve bir o kadar da heyecan verici. Elbette bu genel tanımlamanın pek çok sorusu ve sorunu vardı. Öncelikle bu kapsayıcılık her biri farklı koşullarda üretilmiş olan ve sonraki yıllardaki bazı ufuk açıcı çalışmalarla farklı üretim koşulları ve amaçları ortaya konan albümleri tek tipleştirme tehlikesi taşıyordu. Çarşı kelimesi her ne kadar pek güzel bir yakıştırma olsa da Evliyâ Çelebi'nin söyledikleri dışında bu üretimin biçimi ve örgütlenmesi hakkında pek bir bilgimiz yoktu. Yine benzer bir şekilde Metin And'ın bu ressamları tanımlamak için kullandığı "halk" kelimesini tanımlamanın zorluğu gibi çetrefilli meseleler Osmanlı kültür tarihçilerinin gündeminde değildi ki hâlâ da yeterince üzerinde çalışıldığı söylenemez. Ama diğer yandan da tüm bu soruları sormamızı sağlayan düşünce kapılarını da Metin And'ın çalışmaları açmıştı. Nitekim And'ın makalelerini kronolojik bir şekilde okuduğunuzda da Çarşı Ressamları hakkındaki sorularının hiç bitmediğini, görüşlerinin sürekli yenilenerek güncellendiğini görebiliyorsunuz.

Metin And'ın çalışmaları pek çok yeni çalışmaya ilham verdi. Bu çalışmalardan bazıları pek çok yeni katkı ve soruyu da beraberinde getirdi. Bu çalışmaları Giriş yazımda detaylı bir şekilde dile getirdim. Ancak literatüre genel olarak bakıldığında iki temel sorun dikkati çekiyor. Türkiye'de yapılan çalışmalarda –elbette bazı istisnalar dışında– Metin And'ın bulguları tartışılmadan, sorgulanmadan tekrar ediliyor. Avrupa ve Amerika'da yapılan bazı çalışmalarda ise And'ın yazılarındaki tartışmalı meselelerin öne çıkarılmasındaki cömertlik, onun ilk kez söylediklerini belirtmeye gelince ne yazık ki esirgeniyor. Metin And'ın bazı önemli tespitlerinin gözden kaçmasında, olasılıkla görüşlerini pek çok farklı makalede bir yandan tekrar ederek, bir yandan da revize ederek "eski usulle" yazmasının payı vardı. Ancak bazı yayınlarda aynı özensizliğin Türkçe literatüre karşı gösterilen genel bir tutum izlenimi yaratması bu konunun ayrıca tartışılması gereken bir sorun olduğunu da düşündürmektedir.

dim etmesinin ötesinde birçok yeni soru ve yorumun önünü açmıştır. Son zamanlarda Osmanlı tasvir sanatlarının tarihi genç meslektaşlarımız arasında epeyce rağbet görmeye başladı, "çarşı" ressamlarının işleri de yeni donanım ve yorumlarla ele alınmaya başladı. Metin Bey'in bir zamanlar biraz da kıskançlıkla baktığımız, o yıllarda ulaşılması şimdikinden çok daha zor olan koleksiyonlarda harcadığı zaman ve emeğiyle oluşturduğu zengin arşivinde bile bulunmayan yeni örnekler açığa çıktı. Hepimizin İkinci Dünya Savaşı bombalarına kurban gittiğini sandığımız Taeschner albümünün meğerse bunca yıldır St. Petersburg'daki Hermitage Müzesi depolarında yeniden keşfedilmeyi beklemekte olduğunu öğrendiğimde aklıma Metin Bey geldi. Ne çok sevinecekti diye düşündüm.

Metin And'ın makalelerinde irdelenen örnekler ağırlıklı olarak on yedinci yüzyılın ortalarında yapılmış imgelerden oluşur. Bu gelenek zamanının yeni tarzını, yeni modalarını yansıtacak şekilde ürünler vermeye on sekizinci ve çoğalarak on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eder. And'ın (on sekizinci yüzyıl sonlarında Prusya elçisi H. F. von Diez'in satın aldığı albümle ilgili olanı bir tarafa koyarsak) makalelerinde bu yıllarda hazırlanmış albümlere daha çok sürekliliği vurgulayan referanslar verilir. Yeni araştırma ve çalışmaların bu imgeleri de farklı bağlamları ve bağlantılarıyla ele almaya başladıklarını izliyoruz.

Kısacası, "çarşı" ressamlarının işlerine dair henüz yanıtlanmamış, hatta belki sorulmamış birçok soru araştırılmayı ve tartışılmayı bekliyor. Bugün yapılan ve gelecekte yapılacak çalışmaların ilk referansları ise yine Metin And'ın yayınları olacak.

17. Yüzyıl İstanbul'unda En Sevilen Kumaş ve Renkler

GÜZİN ÖZEN YILMAZ

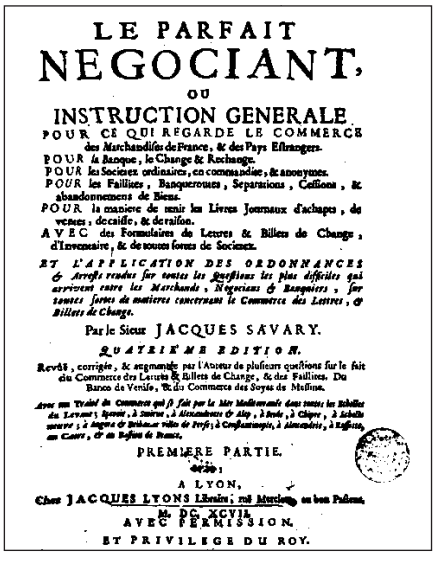
17. YÜZYILDA FRANSA'DA BASILAN BİR TİCARET REHBERİNE GÖRE, İSTANBUL'A KUMAŞ SATABİLMEK İÇİN RENKLERİ İYİ DENGELEMEK GEREKİYORDU. EN SEVİLEN RENKLER MOR VE KIRMIZININ TONLARI, YEŞİL VE GÖK MAVİSİYDİ. İSTANBUL HALKI TAKSİTLE ALIŞVERİŞ YAPMAK İSTİYOR, TAKSİT YAPMAYAN TACİRDEN MAL ALMIYORDU.

Osmanlı topraklarından servet sahibi olarak ülkesine dönen İngiliz tacir ve Levant Şirketi haznedarı Dudley North'a göre, 17. yüzyılda İstanbul kadar büyük başka bir ticaret merkezi yeryüzünde yoktu. Ve cesaret, sağduyu sahibi bir tacirin İstanbul'da zengin olmayı başaramaması neredeyse olanaksızdı.[1]

İngiltere'nin 1611-1620 yılları arasında Osmanlı elçiliğini de yapan tacir ve diplomat Paul Pindar da ülkesine, İngiltere Kralı Charles'a ve Londra şehrine bağış yapıp borç verebilecek derecede varlık sahibi bir insan olarak dönmüştü.[2]

Osmanlı toprakları Fransa için de "olağanüstü elverişli şartlar" sunan bereketli bir pazardı.[3] Ne var ki Fransa'nın ticarî başarısı, zaman içinde pazara kendisinden sonra giren İngiltere ve Hollanda'nın gerisinde kalmıştı.

Rehberin kapağı

LE PARFAIT
NEGOCIANT,
OU
INSTRUCTION GENERALE
POUR CE QUI REGARDE LE COMMERCE
des Marchandises de France, & des Pays Etrangers.
POUR la Banque, le Change & Rechange.
POUR les Societez ordinaires, en commandite, & anonymes.
POUR les Faillites, Banqueroutes, Separations, Cessions, & abandonnement de Biens.
POUR la maniere de tenir les Livres Journaux d'achapts, de ventes, decaisse, & de raison.
AVEC des Formulaires de Lettres & Billets de Change, d'Invoicaire, & de toutes sortes de Societez.
ET L'APPLICATION DES ORDONNANCES & Arrests rendus sur toutes les Questions les plus difficiles qui arrivent entre les Marchands, Negocians & Banquiers, sur toutes sortes de matieres concernant le Commerce des Lettres, & Billets de Change.
Par le Sieur JACQUES SAVARY.
QUATRIEME EDITION.
Revûë, corrigée, & augmentée par l'Auteur de plusieurs questions sur le fait du Commerce des Lettres & Billets de Change, & des Faillites. Du Banco de Venise, & du Commerce des Soyes de Messine.
PREMIERE PARTIE.
A LYON,
Chez JACQUES LYONS Libraire; rue Merciere, au bon Pasteur.
M. DC. XCVII.
AVEC PERMISSION,
ET PRIVILEGE DU ROY.

Yahudi tacir. Anonim

1697'de Fransa'da basılan "Mükemmel Tacir"[4] isimli rehber kitapta, Fransızlara Osmanlı topraklarında yapacakları ticaretle ilgili de öneriler sunuluyor, rakiplerle başa çıkıp başarılı olabilmeleri için yol gösteriliyordu.

İlk öneri eşlerin Fransa'da bırakılarak yola çıkılmasıydı. Yalnız olarak gidip iş yapacakları bölgeye yerleşmeleri, hatta İngilizler ve Hollandalılar gibi orada şirket kurarak ticaretlerini aracısız yürütmeleri öneriliyordu.[5]

Tacirlerin uzak diyarlarda yalnız başlarına yaşamaları kolay olmasa gerekti. Ama rehberde bir öneri olarak yer alan eşlerle ilgili bu konu Fransız hükümetinin 1716, 1726, 1728 yıllarında yayınlayacağı kararnamelerle uyulması zorunlu bir kural haline gelecekti: Marsilya Ticaret Odası'na göre "Kadınlar tacirleri bölüyor ve dikkatlerini başka yöne çekiyorlardı". Bereketli Osmanlı piyasasında iş yapacak Fransız tacirler eşlerini, bekâr kız evlatlarını Fransa'da bırakacakları gibi, gittikleri yerde tanışacakları kadınlarla da evlenemeyecekler ve kendilerini sadece ticarete vereceklerdi. Kumar oynamaları, uygun olmayan eğlence yerlerine gitmeleri ve üzerlerinden Avrupalı giysilerini çıkartmaları da yasaktı. Elçiler, bu kurallara uymayan tacirleri sorgusuz sualsiz geri gönderme yetkisine sahiptiler.[6]

İstanbul'da ticaret

OSMANLI'NIN KÜL YUTMAYAN ERMENİ VE YAHUDİ TÜCCARLARI, TERZİLERİ

Yabancıların büyük rekabetin hüküm sürdüğü Osmanlı piyasasında sattıkları malların en önemli kalemini kumaş oluşturuyordu.

Sarayın bulunduğu İstanbul ayrı bir önem taşıyor, buraya en yüksek kalitedeki kumaşlar gönderiliyordu. Aynı durum Edirne için de geçerliydi. Daha düşük kalitedeki kumaşlarsa, imparatorluğun daha az titiz davranan, İzmir de dahil olmak üzere diğer bölgelerine gidiyordu.

"İstanbul Ticareti"ne 22 sayfa ayıran rehberde belirtildiğine göre, İngiltere, Hollanda ve Fransa'dan getirilen "Londrin" isimli ince yünlüler, İstanbul'da en rağbet gören kumaş türüydü. Kumaşları ilk elden Ermeni ve Yahudi tüccarlar satın alıyorlardı. Bu kişiler konularında son derece uzmandı ve en ufak bir kusurun gözlerinden kaçması söz konusu değildi. Onlara mal beğendirmek kolay değildi ve kalite, renk açısından mükemmel olmayan bir kumaşın denetimlerinden geçip kabul görmesi olanaksızdı.[7]

Terziler de yabancıların piyasaya sürmek isteyebilecekleri kalitesiz malların önünde diğer önemli bir engel oluşturuyorlardı. Kumaşları dikmeden önce ya bir süre suya batırarak, ya da dönemin adetleri uyarınca, ağızlarına doldurdukları suyu üzerine püskürterek ıslatıyorlardı. Kumaş, aranan kalitede olmaması halinde bu işlemler sırasında çekip rengini atıyor ve tüyleniyordu. Terziler böyle bir durumda mutlaka taciri bulup, kesilip biçilmiş bile olsa kumaşı iade edip parasını geri alıyor, bir daha da o tacirle iş yapmıyorlardı. Bu hem tacirin, hem de ülkesinin itibar kaybederek zarara uğramasına yol açıyordu.[8]

Kumaş satışında başı çeken İngilliz ve Hollandalı tacirlerin, tek bir hatalı kumaş topunu bile piyasaya sürmeyerek istikrarlı bir ticaret sürdürdükleri belirtilirken; "her zaman kıskandıkları" Fransız tacirleri gözden düşürmek için de fırsat kolladıkları, bu nedenle satılan Fransız mallarına çok özen gösterilmesi gerektiğinin de altı çiziliyordu.[9]

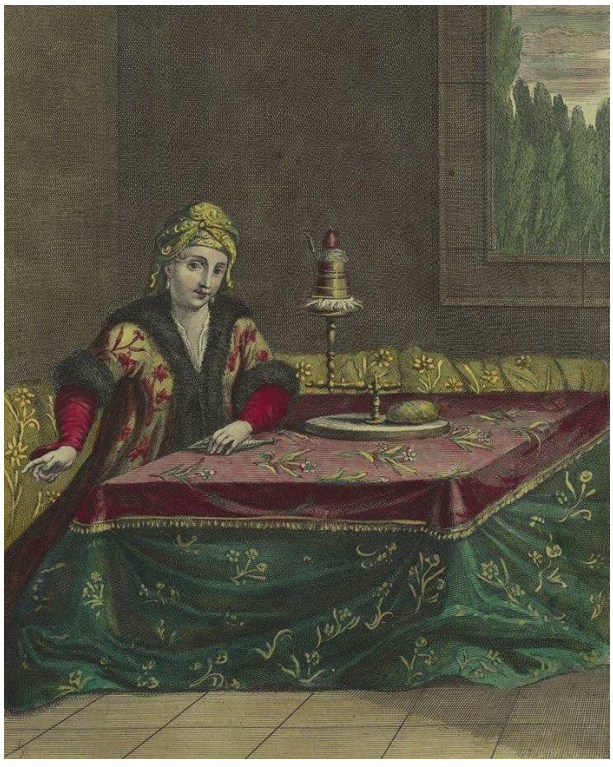
İstanbul'a gönderilen en iyi cins kumaş olan "Londrin" isimli yünlü kumaş toplarında bulunması gereken özellikler şunlardı:

Kumaş ince olmalı fakat iplikleri ve tüyleri seçilmemeliydi. Sağa sola çekmemeli ve uzunluğu boyunca düzgünlüğünü korumalıydı.Her topta 50 arşın (yaklaşık 34 metre) kumaş olmalıydı. Kirlenmeyi önleme açısından kumaşlar prese koyulmadan önce temiz, yeni kartonlar arasına yerleştirilmeliydi. Türklere bir kumaşı sattıran en önemli özelliğin canlı renk olması ve rutubetin renkleri donuklaştırması nedeniyle, toplar paketlenirken tamamen kuru olmalarına özen gösterilmesiydi.[10]

RENKLERİN ÖNEMİ VE TAKSİTLE SATIŞ

İyi bir tacirin göndereceği kumaşların rengini bölgelere göre de iyi seçmesi gerekiyordu.

Kumaşlar 10'ar topluk balyalar halinde yola çıkıyordu. İstanbul'a gönderilen her "Londrin" balyasındaki toplar şu renklerden oluşmalıydı: 3 adet mor ve

Mangal üzeri masada (tandır) iplik eğiren Türk kadını

kırmızı, ikisi koyu biri açık; 2 adet bordo ve kırmızı, biri koyu diğeri açık; 2 adet yeşil, biri koyu diğeri açık; 1 adet koyu kırmızı, 1 adet kızıl veya gök mavisi.

Bazen mavi yerine ten veya tarçın rengi koyulabilirdi. Nadiren de, İstanbul'da pek sevilmemesi nedeniyle sadece çok güzel olması şartıyla, araya 1 top siyah da karıştırılabilirdi.[11]

İstanbul'a 2 top yeşil gönderilirken yeşilin daha çok rağbet gördüğü İzmir'e 3 top gönderilmeli, bununla birlikte tercih edilmeyen çimen yeşili tonunda olmamasına dikkat edilmeliydi.[12]

Seçilmesi gereken renkler hedef kitlelerine göre de farklılık gösteriyordu. Örneğin İstanbul'a gönderilen en iyi cins ve pahalı "Londrin"lerin bir düşük kalitesi olan, "Londra yünlüsü" diye adlandırılan daha ucuz yünlü balyaları için önerilen top renkleri şöyleydi: 3 adet mavi, biri koyu diğeri gök mavisi; 2 adet koyu yeşil; 1 adet açık yeşil; 2 adet kökkırmızısı ve 2 adet koyu eflatun.[13]

İngiliz, Hollandalı, İtalyan ve Fransızların kumaş satışı yaptığı İstanbul piyasasında yünlülerin dışında tutulan diğer kumaş türleri arasında Floransa satenleri, çiçekli Cenova kadifeleri, altın ve gümüş rengi fon üzerine çiçekli Venedik brokarları bulunuyordu. Brokarlar Venedik'te İstanbul için özel olarak üretiliyordu ve kaliteden çok gösterişe ağırlık veriliyordu, çünkü Türkler bu tür kumaşlarda "sadece parlaklığa ve ucuzluğa bakıyorlardı".[14]

Taksit, İstanbul'da iş yapacak yabancı tacirler için neredeyse zorunluydu; çünkü başka türlü iş yapamıyorlardı. Bu satış yöntemini ilk İngiliz ve Hollandalı tacirler uygulamışlardı, halk tarafından çok tutulunca da vazgeçilmez hale gelmişti. Oysa hayli riskliydi. Çok sık yangın çıkan İstanbul'da malı taksitle satın alan yerel tüccarın, iş yerinin, evinin yanması sonucunda bir anda tüm mal varlığını kaybedip borçlarını ödeyemez hale gelmesi rastlanan bir durumdu. Tüccarların hayatlarının son bulması halinde borçlarını çocuklarından tahsil etmek de çoğu zaman mümkün olmuyordu. Ödemeleri 1/3'i peşin, geri kalanı 6 ay taksitle yapılan satışlar her şeye rağmen yine de hayli kârlıydı. Fiyatlar şişirilerek olası zararlar önleniyordu. Zaten İstanbul'da artık başka türlü satış yapabilme olanağı ortadan kalkmıştı; taksite alışan İstanbullular peşin parayla alışveriş yapmıyorlardı. İngilizler ve Hollandalılar taksitle satışın yolunu açmışlardı ve arkalarından bütün tacirler, ister istemez onları izlemek zorunda kalmışlardı.[15]

Rehberde, bir zamanlar bütün devletler sadece Fransız bandıralı gemilerle Osmanlı limanlarında ticaret yapabilirlerken, Fransa'nın onların gerisinde kalmış olmasının "hayret ve utanç verici" olduğu ifade ediliyor ve Fransız tacirlere, kısa zamanda çok kazanma hırsına kapılmaksızın, dürüst ve güven verici bir ticareti benimsemeleri öneriliyordu.[16]

Frenk tacir. Van Mour

DİPNOTLAR

1 Roger North, *The Life of the Honourable Sir Dudley North* (London: 1744), 41.
2 Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company.* (London and Liverpool: 1964), 42.
3 Albert Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV.* (Paris: 1887), 17.
4 Jacques Savary, *Le parfait négociant ou instruction génénérale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France & des pays étrangers.* (Lyon: 1697).
(Not: Rehberin ilk baskısı 1675 Paris olup, Osmanlı ticareti ile ilgili bölümler daha sonraki baskılarda dahil edilmiştir. Yazıda faydalanılmış olan kaynak, kitabın 1697 Lyon 4. baskısıdır.)
5 Ibid, 366-367.
6 Albert Vandal, *Une ambassade française,* 20-21.
7 Jacques Savari, *Le parfait négociant,* 372.
8 Ibid, 421-422.
9 Ibid, 422-423.
10 Ibid, 422.
11 Ibid, 423.
12 Ibid, 373.
13 Ibid, 424.
14 Ibid, 429.
15 Ibid, 423-424.
16 Ibid, 372.

Duygular Tarihi ve *Melancholia*

DERYA GÜRSES TARBUCK

DUYGULARIN TARİHSEL BAĞLAM TARAFINDAN BELİRLENDİĞİ VARSAYIMINDAN HAREKETLE, *MELANCHOLIA*'NIN 18. YÜZYILDA AVRUPA'DA FARKLI YAZARLARCA NASIL TARTIŞILDIĞI MASAYA YATIRILMIŞTIR.

Duygular tarihi konusunda tarihçiler tarafından yapılan ilk varsayım, duyguların tarihsel kategoriler olduklarıdır, yani dönemsel özellikleri, değişimleri vardır ve bunlar tarih alanı tarafından çalışılabilir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak ikinci varsayım, tarihsel süreçte duygular ile ilgili yapılan kavramsallaştırmaların da değişken olacağıdır, seçilen dönemdeki tarihsel bağlam tarafından belirlenirler.

Duygu tarihçilerinin tartıştığı konulardan bir tanesi, duyguların doğal olarak var oldukları mı yoksa kültürel olarak spesifik mi olduklarıdır.[1] Evrensel olarak kabul edilen ve tarihsel olmadığına inanılan duygu tanımı artık birçok tarihçi tarafından bırakılmış görünmekte ve tarihsel olarak kabul edildikleri için bu durumun ön koşullarından bir tanesi artık geri dönülemez şekilde kaybolmuş olduklarını kabul etmek gerekiyor demektir.[2]

> "Dolayısıyla duygu tarihçiliği bir bakıma tarihsel süreç içinde duyguların nasıl inşa edildiklerinin tarihi olarak karşımıza çıkıyor, dolayısıyla böyle bir tarihçilik yaşanmış ve artık olmayan bir duyguyu tanımlamak ya da varsaymak değil onun nasıl tecrübe edildiğini ve modellendiğini anlamak çabası olarak da anlaşılabilir. Duygu tarihçiliğinin gideceği yön de bu şekilde olmalıdır."[3]

Duygu tarihi metodolojisi düşünce tarihi çalışmalarına da önemli bir katkı sağlıyor. Zira Aydınlanma döneminde duyguların modellenmesi bize sadece duygular tarihi hakkında bir şey söylemez, aynı zamanda değişen bir entelektüel kültüre tanıklık eder.

Bu çalışmada üzerinde durduğum konu, 18. yüzyıldaki *Melancholia* (Melankoli) anlayışıdır. *Melancholia*'yı 18. yüzyılda bilim ve din arasındaki karşılıklı etkileşimi gözler önüne seren bir vaka çalışması olarak kullanıyorum. Ayrıca Yeni Çağ'da *Melancholia* hem dini hem de tıbbi terimlerle tanımlanmış bir durumdur. Bu iki alanı- erken modern dönemin anlayışıyla – net bir şekilde ayırmak doğru olmasa da onları ayrı ayrı tanımlamak metodolojik açıdan yardımcı olacaktır.

Medikal terimlerle açıklandığında *Melancholia*, kara safra gibi bedensel sıvıların dengesizliği sonucunda ortaya çıkar ve derin bir üzüntü (hüzün) ile ilişkilendirilir. Dini terimlerle ise *Melancholia*, mani (cinnet durumu) yaratan kötü ruhlar tarafından ele geçirilme olarak tanımlanır (posesyon).

Hüzünlü hayaletlerle çevrili bir hipokondri hastası. T. Rowlandson, 1788.

"Bilimsel Kategori Olarak Duygular"ın kökleri Aydınlanmaya dayanır. Bir Umutsuzluk tasviri. (18. yüzyıl)

18. yüzyılda duyguların doğası ve *Melancholia*'nın teşhisine yönelik sekülerleşme süreci yakın dönemde entelektüel tarih bağlamında konuyla ilgili tarih yazımında tartışılmıştır.[4] Özellikle Jeremy Schmidt, erken modern dönemde *Melancholia*'nın felsefi algılanma biçimlerinin nasıl değiştiğini irdelerken, erken modern dönem öncesinde duygusal çalkantının genellikle ruhla ilişkilendirildiğini belirtir. Bu dönemde *Melancholia* hem bilim hem de din alanına giren bir kavramdır ve daha derinlemesine irdelenmesi gerekir.

Thomas Dixon ise sekülerleşme sürecinin, dinin duyguları anlama ve değerlendirme açısından sunduklarını tamamen alaşağı ettiğini söyler. *Melancholia*'nın bilimsel boyutu bilim tarihçileri tarafından da titiz bir yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.[5] Roy Porter ve G.S. Rousseau gibi tarihçiler tarih boyunca *Melancholia*'yı incelerken tıbbın kavramsal ve pratiğe dönük yönleriyle ilgilenmişlerdir, bu çalışmalar bize psikiyatrinin nihai ortaya çıkışının izleğini de sunmuştur. Bu takdire şayan bir katkı olsa da 18. yüzyıl tıbbıyla uğraşırken, bu dönemde yaşamış bir kişinin doğaya yönelik bilimsel tutum ve yaklaşımını dini görüşünün belirlediğini unutmamamız gerekir. Bu nedenle, bir bilim tarihi okuması 18. yüzyıl entelektüellerinin duygular ve özellikle *Melancholia*, konusundaki mentalitelerine ışık tutma hususunda yetersiz kalacaktır. Konuyla ilgili literatürde bir eksiklik vardır: 18. yüzyıl boyunca ahlak felsefesi, tıp bilimi ve dini etik gibi birbirleriyle yakından ilişkili ve etkileşim içindeki konular üzerine yayımlanmış risaleler değerlendirilmemiştir. Bunları birbirinden izole alanlar olarak ele alamayız; bütünsel bir yaklaşımla ele alınmaları gerekir.

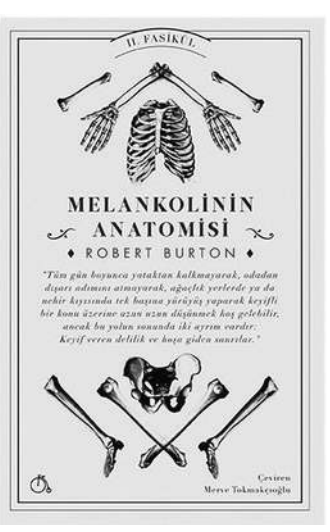
Temel amacım 18. yüzyılda dini olarak tanımlanmış ve teşhis edilmiş *Melancholia* kavramından daha dünyevi bir *Melancholia* algısına geçişi eleştirel bir yaklaşımla analiz etmektir. Ayrıca, benlik ve zihin incelemesini dini etikten ziyade ahlak felsefesi çalışmasının bir parçası haline getiren dönüşümü dikkate alarak, *Melancholia* konusuna değinen risaleleri inceliyorum. Bunu yaparken, *Melancholia*'nın 18. yüzyılda bilim ve din arasındaki insan doğası, duygusal kategorilerin hem bilim hem din hem de felsefe tarafından sahiplenilmesine yönelik 18. yüzyıl mentaliteleri arasındaki karmaşık ilişkileri gözler önüne sereceği varsayımı ile hareket ediyorum.

Hipokrat'a göre korku ve ümitsizliğin uzun süreli devam etmesi, *Melancholia*'nın önemli karakteristikleri olarak görünmekte idi.[6] 18. yüzyıla kadar *Melancholia*'nın bir hastalık olarak görüldüğü kesindir ve sebebinin de vücuttaki siyah safranın artışından kaynaklandığı düşünülmekteydi. Belirtileri şu şekilde ortaya çıkmaktaydı: "Motivasyon eksikliği, olumsuz duygular hissetmek, sebepsiz korku ve acı hissetmek."[7] 18. yüzyıl ile birlikte terim belli bir ruh halini tanımlamak şeklinde de kullanılmaya başlanmıştır ve ille de herhangi bir fizyolojik probleme de referans verilmeye gerek olmadığı durumlarda kullanılmıştır. *Melancholia* bir ruh halini ifade ederken, Boswell gibileri tarafından bir entelektüel hastalığı olarak da görülmüştür.[8]

17. yüzyıldan itibaren çoğunlukla edebiyat alanında gözlenen bir başka *Melancholia* şekli de belli bir duygusal durumu temsil eden ve yaratıcılığı kamçıladığı düşünülen *Melancholia* formu olarak görünmektedir. *Melancholia* kültü olarak tanımlanan ve neredeyse bir akım haline dönüşmüş olan fikre göre depresyon, daha çok yaratıcı insanlarda ve entelektüellerde görülen bir durum olarak tanımlanmakta idi ve herhangi fizyolojik belirti ile ilişkilendirilmeden kullanılan bir terim olmaya başladı. 18. yüzyılda *Melancholia*'ya methiye olarak yazılmış önemli eserlerden biri olan Thomas Warton'un *The Pleasures of Melancholy* (*Melancholia*'nın Hazları) eserinde bu anlayışa en çarpıcı örnek sunulmuştur:

"Gel, o zaman, *Melancholia*, düşüncenin kraliçesi,
Gel, azizlere yakışır duruşunla, kararlı
adımlarınla."[9]

Melancholia aynı zamanda tıp konusunda yapılan araştırmalarda önemli bir çalışma konusu da olmuştur. 18. yüzyıldan önce depresyon konusunda otorite olan eserlerin başında Robert Burton'un *Anatomy of Melancholy* (1621) gelmektedir. Burton'un, *Melancholia*'nın bulguları ve nasıl ortaya çıktığı da dahil olmak üzere, tedaviye ilişkin yöntemleri de içeren fikirlerinin olduğu bu eserde, *Melancholia*'nın sadece tıp kaynaklı değil, ruh ve din kaynaklı sebepleri ile de ilgilenilmiştir. Benzeri bir şekilde Richard Baxter de

***The Anatomy of Melancholy*, 1621, 17. yy'da en çok satan kitaplar arasındadır. Robert Burton, "Melankoliyi önlemek için, Melankoli hakkında yazarak meşgul oluyorum." demiştir. Depresyonun ve Duygudurum meselesinin tıbbi olarak değerlendirilmesi konusunda başta gelen eserlerdendir**

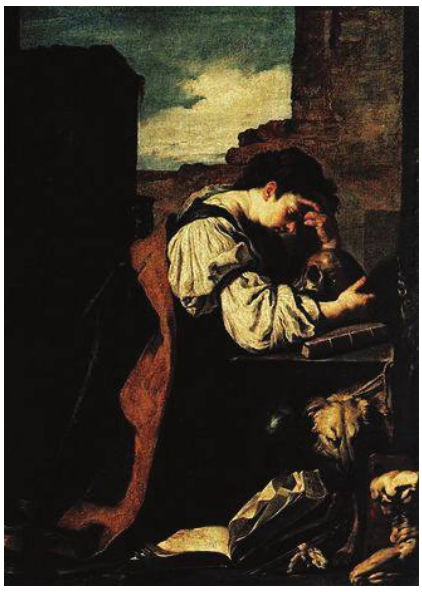

***Melancholia*'nın görsel tasvirlerinden en etkileyici olan Dürer'in *Melancholia*'sı, 1514**

Melancholia'nın hem ruhsal ve hem de bedensel tedavi yöntemleri olabileceği konusunda çalışmaları ile tanınmıştır.[10] *Melancholia*'nın her iki unsur etrafında dönmesi bir bakıma tarihçiler açısından bir anlam kargaşası da yaşatmaktadır, zira Yeni Çağ'ın tıp ve din adamları *Melancholia* teşhisleri konusunda bir fikir birliğine sahip olmaktan çok, farklı teşhisler yaparak değişik durumları tanıma yoluna gitmişlerdir.

Hypochondria (evham, kuruntu, hastalık hastalığı), *Hysteria* (histeri), *Spleen* (karamsarlık, hüzün), *Vapours* (*Melancholia*), *Melancholia* (çöküntü ve kaygı) kullanılan tabirlerden olmakla birlikte değişik durumlara karşılık gelirler. Özellikle *Hysteria* bayanlarda görülen bir hastalık olarak kabul görmüştür bu dönemde. Hypochondria da erkeklerde rastlanan bir durum olarak kabul edilmiştir.

Ünlü İngiliz entelektüeli Samuel Johnson'un kronik depresyon geçirdiği tarihçiler tarafından bilinen bir olgudur. Samuel Johnson güncelerinde ve mektuplaşmalarında terim olarak 'depressed' yani *depresif* ya da *bastırılmış* anlamına gelen tabiri kullanmıştır. Depresyon kelimesinin Latince kökü *deprimere* aşağı bastırmak anlamına gelir. Samuel Johnson ilk defa depresyon kelimesini *low spirits* (düşük moral ya da ruh hali) tanımlamak niyeti ile 1750'lerde kullanmıştır.[11] 1776'da Boswell'e yazdığı bir mektupta Johnson, *Melancholia* hakkında okuması için George Cheyne'nin *The English Malady (İngiliz Hastalığı)* adlı çalışmasını önermiştir.[12] İlk baskısı 1733'de yapılan ve *Melancholia*'yı tipik bir İngiliz hastalığı olarak yorumlayan bu çalışmada Cheyne, *Melancholia* genel başlığı altında toplanabilecek her türlü hastalığın teşhis ve tedavisi konusundaki bilimsel fikirlerini kağıda dökmüştür. Melankoliyi sinirsel bir rahatsızlık

***Melancholia*, Domenico Fetti**

olarak tanımlayan Cheyne, Aydınlanma felsefesinin Duyumculuk okulu etkisinde kalmış bir tıp adamı olarak, duyularımızın aşırı uyarılması ile sinir sisteminde bir bozukluk yaşayabileceğimizi savunur. Cheyne'nin Newtoncu tarafı da *Melancholia*'nın açıklamasının ruh ya da başka beden ötesinde bir unsur ile değil yine sebepleri organizma içinde barınan bir unsurdan olabileceği şeklinde belirir.[13] Her ne kadar Cheyne, *Melancholia* ve bununla eşdeğer hastalıkları elit ve entelektüel bir kesimin geçirdiği bir hastalık olarak görse de böyle bir tespitin altında yine Aydınlanmacı bir yaklaşım yatar. Entelektüellerin algılarının ve düşünsel olarak duyularının diğer kişilere oranla daha açık olduğu varsayımı her ne kadar elitist olarak yorumlanabilirse de *Melancholia*'nın her şeyin ötesinde beyinsel bir sorun olduğu fikri önemli bir yerde durmaktadır Cheyne'de.

Ann Sheldon'un 1787-88'de yayınlamış olduğu güncelerinde, "Keyfim bastırılmıştı, düşüktü" anlamına gelen "*My spirits were much depressed*" tabirinin ve "Hala ruhum/keyfim bastırılmış haldeydi" anlamına gelen "*I still remained at a low spirited state*" tabirlerinin kullanıldığını görüyoruz.[14] Charles Moore'un yüzyılın sonlarına doğru intihar üzerine yazdığı çalışmada, '*depressed*' kavramının yine aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığını görmek mümkündür. İntiharın sebeplerinin neler olduğu konusunda geliştirdiği fikirleri ifade ettiği bölümde, Moore, herhangi bir sebepten '*depressed*' bir ruh hali yaşama durumunu Melancholia ve delilik gibi hastalıkların bir başlangıç noktası olarak alır.[15] John Aikin tarafından 1793'de bir babanın oğluna verdiği öğütlerin toplandığı bir eserde, *Melancholia* ya da Spleen adına ayrılmış ayrı bir bölüm bulunmaktadır.[16] '*Low Spirits*' olarak tanımladığı ve *Melancholia*'ya yol açan ruh durumundan kurtulmak ya da bu duruma yakalanmamak için oğluna en başta verdiği öğüt kendini sürekli meşgul tutması şeklindedir. 'Meşguliyet, meşguliyet, meşguliyet!'.[17] Samuel Johnson'un kronik depresif durumuna da gönderme yapan Aikin, Johnson'un İngilizce'nin ilk sözlüğünü hazırlarken yoğun bir çalışma temposunda olduğu için, diğer

zamanlardaki durumu ile karşılaştırıldığında daha mutlu olduğundan emin olduğunu da ifade eder.[18] Aikin bir adım daha öne giderek bir başka bölümde beden hastalıkları ile akıl hastalıkları arasında analojik bir ilişki olduğu tespitinde bulunur.[19] 1774'de William Buchan da, Dini *Melancholia*'ya çare olarak işe yarar bir meşguliyet bulmayı önermiştir.[20] Buchan'ın Dini *Melancholia*'nın ortaya çıkma mekanizmasına yönelik olarak yaptığı tespit de oldukça ilgi çekicidir. Bazı dindarların kendilerine mutlu ve neşeli olmayı bir lüks gördüklerini ve gerçek dinin bu kadar karamsar bir ruh hali içermediğini belirterek din adamlarının inananlarla uğraşırken çok fazla karamsarlık aşılamamaları gerektiğini savunur.

Aklın uykuya daldığı zaman canavarlar ortaya çıkar. Goya, 1797

Yüzyılın sonundaki bu görüşlere dikkatle bakıldığında, *Melancholia* etrafında dönen teorilerin giderek din etkisinden kurtulmakla kalmayıp, çözümlerinin de Duyumculuk (*sensationalism*) çerçevesinde şekillendiğini söylemek de mümkündür. Jeremy Schmidt, *Melancholia*'ya yönelik din ve ahlak felsefesi ile belirlenen tavırların Yeni Çağ'da nasıl bir değişiklik geçirdiğine yönelik olan çalışmasında, Yeni Çağ öncesinde duygu dünyasının geçirdiği buhranların ağırlıklı olarak ruh ile ilişkilendirildiğini söyler.[21] 18. yüzyıl ahlak felsefesi, bu duyguların beden ile ilişkili olduğunu ve tedavi yöntemlerinin beden ile ilişkili tespitleri konusunda bir fikir ortaya atar.

Ruh ve beden arasında yakın bir ilişkinin olduğu ve birinde olan problemin diğerini de etkileyebileceği fikri ağırlıklı olarak Yeni Çağ tıbbındaki yerini 18. yüzyılda almaya başlamıştır. Ünlü İskoç tıp uzmanı William Cullen, 1789'da *Melancholia* belirtileri gösteren bir hastadan mektup alır. Bu kişi kendini intihara kadar götürebilecek düşünceler içerisinde olduğundan ve geceleri uyuyamadığından şikâyet eder.[22] Cullen'ın tavsiyesi 'sıkı egzersiz ve sosyalleşme' olur.[23] Cullen, Edinburgh Üniversitesi tıp öğrencileri için hazırladığı bir eserinde *Melancholia* ya da *Vapours* olarak anlaşılan hastalığı bir akıl durumu olarak tanımlar.[24]

Melancholia Yeni Çağ'da sadece bir tıp olayı olarak değil aynı zamanda dini açılımları da olan bir ruh durumu olarak da tanımlanmaktaydı. Tedavisinde ruhun arındırılmasını içeren yöntemler de bulunmakta ve birçok düşünürün de ortak olarak paylaştıkları görüş etrafında şekillenmekte idi: "Vücudun iyileşmesi ile ruhun iyileştirilmesi ilişkilidir." Dini *Melancholia* olarak tanımlanan ve depresyon belirtili hastalık Yeni Çağ'da kabul edilen ve tanınan bir ruhsal problem olarak görülür ve semptomlarının fiziksel olarak kendini gösterdiklerine inanılırdı. Buna en çarpıcı örneklerden bir tanesi, George Cheyne'nin kendisinin geçirdiği hastalığı Dini *Melancholia* olarak tanımlaması ve ortaya çıkış sebebinin de doğal felsefe olan ilgisinin kendisini deizme sürüklediği korkusu ve bu korkunun ruhunda yarattığı sarsıntı olduğunu düşünmesidir.[25] Cheyne kendinde ortaya çıkan semptomları gözleyerek kendi kendine Dini *Melancholia* teşhisi koyar. Robert Burton tarafından "Büyük bir acı hissi... Ruhun dikkatinin dağılması, huzursuzluk, sürekli korku hissetme hali... Yemek yiyememe, içememe ve uyuyamama problemi..."[26] şeklinde açıklanan bu durum kendini iki şekilde göstermekte idi. Burton'a göre Dini *Melancholia*, dini inancın çok arttığı ya da çok azaldığı durumlarda ortaya çıkmakta idi. Dini *Melancholia*'nın Yeni Çağ'daki tedavisi bedenden çok ruhun tedavisi kapsamında değerlendirildiği için kendini yeniden dine verme ve kutsal kitap okuyarak ruhunu terbiye etme şeklinde olduğu görülmektedir. Dini *Melancholia* konusunda yüzyılın başında yazılmış başka bir eserde de bu türden *Melancholia*'nın değişik şekillerde ortaya çıktığına yönelik fikirler öne sürülmekte idi.[27] Bir başka çalışmada Dini *Melancholia* çeken bir kadına günün değişik saatlerinde ve değişik ruh halleri için ilahiler okuması salık verilmekte ve bir süre İncil'den başka bir şey okumaması öğütlenmekte idi.[28]

Aydınlanma döneminde *Melancholia*'ya olan yaklaşım keskin bir değişiklik göstermektedir. Özellikle Deist literatür bu konudaki dini çağrışımları eleştirme eğiliminde idi. Bu bakış açısına örnek oluşturabilecek bir örnek ünlü *Ansiklopedi*'dir. Diderot'un yazdığı bir ansiklopedi maddesinde *Melancholia*'nın tanımı yapılırken neden ortaya çıktığı konusunda dini referanslar vermenin yanlışlığına işaret edilmektedir:

> "Bazı doktorlar –kötü *philosophe*'lar– *Melancholia*'nın sebebi olarak şeytani etkinliği öne sürerler. Bilgisizce yapılan bu gerekçelendirmeden çekinmezler ya da doğaüstü olarak görünür bu durum onlara. Bu doktorlar, trajik yazarlar olarak kalmışlardır ve çalışmaya sonuç getiremedikleri için teolojiye başvurmuşlardır."[29]

Öte yandan 18. yüzyıl duygu teorisyenleri korku, haz, gibi duyguların beden ile ilişkili kategoriler olduklarını söyleyerek önemli bir gelişmeye imza atmışlardır. *Melancholia* hissetme durumunun da beden ile ilişkili bir değişiklik olduğu fikrine zemin hazırlamışlardır. Bu da 18. yüzyılda duygu felsefesi yapanların metafizik alandan uzaklaşma çabalarının bir parçası olarak da yorumlanabilir. Bu yaklaşım değişikliği *Melancholia*'nın teşhis ve tedavisinde de kullanılan metotlarda birtakım değişiklikler yapmış görünmektedir.

Duyguların vücutta yarattığı etkiler ve ortaya çıkış şekilleri Newtoncu ve Lockeçu bakış açıları ile

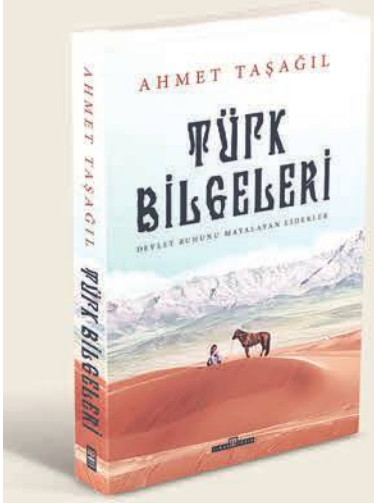
yeniden ele alınmaya başlamıştır. Duyguların kontrolü ve *Melancholia* gibi duygu geçişlerinin tedavisi aynı zamanda etik alanının da konusu haline gelmiştir 18. yüzyılda. Yeni Çağ etiğinin hedeflerinden biri nasıl erdemli olunabileceği sorusuna insan felsefesi kapsamında cevap aramak olarak karşımıza çıkmaktadır ve duygu teorileri bu sorunun cevabının aranması konusunda önemli bir yer kaplamaktadır. Özellikle bu dönemde ahlak felsefesinin seküler bir alana kayma çabalarının hız kazandığı tespiti ile birlikte, *Melancholia*'nın da dini çağrışımlardan uzak olarak anmaya başlanma çabası önem kazanmakta idi. *Melancholia*'nın tanımlanması ve anlaşılması konusunda birtakım değişiklikler bu bağlamlar çerçevesinde olmaya başlamıştır. Burada iki düşünce okulunun önemi ortaya çıkıyor: Tıp alanında *Melancholia* ağırlıklı olarak fizyolojik bir problem olarak görülmeye başlandı ancak aynı zamanda da felsefe alanında *Melancholia* bir duygu durumu olarak insan felsefesi alanının önemli çalışma konularından biri haline gelmeye başladı demek mümkündür.

DERYA GÜRSES TARBUCK – BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

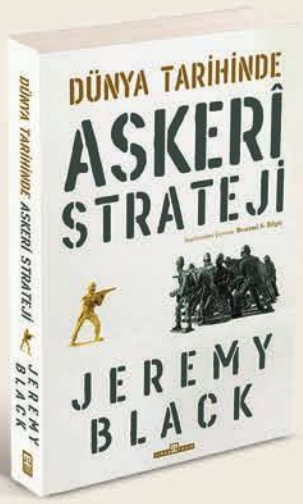
* Bu makalenin bazı parçaları *Dogu-Batı* dergisinde yayınlanmıştır.
1 Rob Boddice, "The History of Emotions: Past, Present, Future". *Revista de Estudios Sociales* 62: 10-15, 2017.
2 *A.g.e.*
3 *A.g.e.*
4 Thomas Dixon, *From Passions to Emotions, Creation of a Secular Psychological Category* (Cambridge, 2003); Jeremy Schmidt, *Melancholy and the Care of the Soul, Religion, Moral Philosophy and Madness in Early Modern England* (Ashgate, 2007); William M. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (Cambridge, 2001).
5 Fay Bound Alberti, *Matters of the Heart, History, Medicine and Emotion* (Oxford, 2010); Anita Guerrini, Cheyne: Obesity and Depression in the Enlightenment, Norman (Oklahoma UP, 2000); Roy Porter, *Mind-forg'd manacles: A History of Madness in England from the Restoration to the Regency*, London: Athlone, 1987. See also Roy Porter, *Madness, A Brief History* (Oxford, 2002), G. S. Rousseau (ed.), *The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought*, Berkeley: University of California Press, 1990.
6 Hippocrates, *Aphorisms*, çeviri: Francis Adams, 6. Bölüm, 23. Madde. http://classics.mit.edu/Hippocrates/aphorisms.html
7 18 th century Blues: Exploring the Melancholy Mind'
8 Anthony La Volpa, "Revisiting the Boswells: Work, Politeness, and Melancholy in the Scottish Enlightenment"; http://beforedepression.com/downloads/Boswells.mp3
9 Thomas Warton, *The Pleasures of Melancholy* (1747).
10 Richard Baxter, *Preservatives against melancholy and overmuch sorrow. Or the cure of both by faith and physick.* (London, 1713)
11 Serge Soupel, "The true culprit is the mind which can never run away from itself"; (Horace): Samuel Johnson and Depression" http://beforedepression.com/downloads/SamuelJohnson.mp3
12 Samuel Johnson'dan James Boswell'e, 2 Temmuz 1776, Boswell, *Life of Johnson* içinde. (Oxford, 1970), 782.
13 George Cheyne, *The English malady: or, a treatise of nervous diseases of all kinds, as spleen, vapours, lowness of spirits, hypochondriacal, and hysterical* (Dublin, 1733)
14 Ann Sheldon, *Authentic and interesting memoirs of Miss Ann Sheldon* (London, 1787-88), 174.
15 Charles Moore, *A full inquiry into the subject of suicide. To which are added ... two treatises on duelling and gaming*, (London, 1790), 400.
16 John Aikin, *Letters from a father to his son, on various topics, relative to literature and the conduct of life*, (London, 1793)
17 'Employment, employment, employment!' *A.g.e.*, 190.
18 *A.g.e.*, 191.
19 *A.g.e.*, 174-184.
20 William Buchan, *Domestic Medicine: or, a treatise on the prevention and cure of diseases by regimen and simple medicines* (London, 1774), 129.
21 Jeremy Schmidt, *Melancholy and the Care of the Soul: Religion, Moral Philosophy and Madness in England* (Ashgate, 2007), introduction.
22 Guenter B. Risse, *New Medical Challenges during the Scottish Enlightenment* (Rodopi, 2005), 156.
23 *A.g.e.*, 156.
24 William Cullen, *First lines of the practice of physic, for the use of students in the University of Edinburgh*, Vol.III. (Edinburgh, 1783), 122.
25 Anita Guerrini, *Obesity and Depression in the Enlightenment* (Oklahoma,2000), 11.
26 Richard Burton, *Anatomy of Melancholy*, Guerrini icinde, 11.
27 John Moore, *Of Religious Melancholy. A sermon preach'd before the Queen at White-Hall* (London, 1705).
28 Robert Blakeway, *An essay towards the cure of religious melancholy, in a letter to a gentlewoman afflicted with it*, (London, 1717).
29 http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.808

Timaş Tarih Kitaplığı
Nitelikli Eserlerle
Büyümeyi Sürdürüyor
TİMAŞ
iyi ki kitaplar var...

TÜRK BİLGELERİ
AHMET TAŞAĞIL
Ahmet Taşağıl bu kitabında, İslam öncesi Türk tarihini resmeden 55 liderin hayatını anlatıyor. Mo-tu (Mete)'dan Attila'ya, Bumın Kağan'dan Tonyukuk'a, Balamir'den Bilge Kağan'a değin İslam öncesi Türk tarihine damga vurmuş, bilinen ve bilinmeyen Eski Türklerin izini sürüyor.
ön okuma için karekodu cep telefonu kameranıza okutunuz.

DÜNYA TARİHİNDE ASKERÎ STRATEJİ
JEREMY BLACK
Dünyanın önde gelen tarihçilerinden Jeremy Black, stratejinin bütün dinamiklerini küresel tarih bağlamında başarıyla ele aldığı *Dünya Tarihinde Askerî Strateji* isimli yeni kitabıyla karşımızda...
ön okuma için karekodu cep telefonu kameranıza okutunuz.

SOFYA'DAN İSTANBUL'A
ANGEL KARALİYÇEV
Bulgaristan'ın La Fonten'i Angel Karaliyçev, İmparatorluğun son payitahtını bir Türk gibi hissiyatlı, bir Bulgar kadar özlemle geziyor, tarihin dipnotlarında kalmış hayatları canlandırıyor.
Bu seyahatnameyi okurken, Bulgar yazarın kalemiyle eski Osmanlı ile yeni Türkiye arasındaki köprüden geçeceksiniz.
ön okuma için karekodu cep telefonu kameranıza okutunuz.

timas.com.tr
timastarih

In Memoriam Yavuz Sezer

MURAT R. ŞİVİLOĞLU

کوچدی جان یاوز سزر جنت ملکینه کتدی واه

GÖÇTÜ CAN-I YAVUZ SEZER CENNET MÜLKÜNE GİTTİ VAH (1442)

Geçtiğimiz ay Osmanlı tarih yazımı iki büyük kayıp yaşadı. Bunlardan ilki, Mehmet Genç Hoca'nın vefatı, tarihçiler ve tarih severler arasında derin bir üzüntü yarattı. Gazete yazılarından, televizyon haberlerine kadar birçok yerde anılan bu kıymetli münevverin eşsiz arşiv bilgisi ile tarihçiliğimize yaptığı katkıyı ölümüyle hepimiz bir kere daha hatırladık. Ne kadar acıdır ki ikinci kaybın Osmanlı tarihçiliği için önemini ise sadece bir avuç denilebilecek kadar insan fark etti. 24 Mart 2021 tarihinde mimarlık tarihçisi Yavuz Sezer'i, sevgili annesinden saatler sonra, Covid-19 illetinden kaybettik.

Üç kardeşin en büyüğü olan Yavuz, Makedonya'dan gelen bir ailenin çocuğu olarak Fatih'te doğup büyüdü. Yavuz Sultan Selim Mahallesi'nde, terasından Yavuz Sultan Selim Camii'nin görüldüğü o apartman,

Yavuz oğlum Deniz Ali ile (11 Ekim 2018, Kadıköy)

sadece ailenin çocuklarına verdikleri isimleri değil (Yavuz'un kardeşi Selim de bir tarihçi olacaktı), ayrıca Yavuz'un hayata bakışını, meslek seçimini hatta belki de bütün evrenini şekillendirecekti.

Yavuz'un babası usta bir marangozdu. Beraber, geceler boyunca ansiklopedilerdeki mimarlık tarihi bölümlerine, eski binalara ve anıtlara baktıklarını Yavuz defalarca dostlarına anlatmıştır. Onun farklı binaları, tarzları ayırabilmesinin zanaatının inceliğinden gelen bir özellik olduğunun farkındaydı. Babasının vefatından çok uzun yıllar sonra bile, apartman girişinde duyduğu anahtar sesiyle bir çocuk gibi heyecanlandığını, babası gelmiş de yine beraber mimari kitaplarına bakacaklarmış gibi hissettiğini bilen herhalde birkaç kişiden biriyim.

Liseyi Vefa'da okudu Yavuz. Kaderin belki de garip bir cilvesi – dönüp bakıldığında anlam yüklenebilecek bir tesadüf eseri, bu okulun bahçesindeki Şehit Ali Paşa Kütüphanesi doktora tezinde önemli bir yer tutacaktı. Bütün aşırı hassas insanlar gibi lisede çok mutlu değildi. Kendisini ait hissetmiyordu olduğu yere. Hakiki bir mensubiyet duygusu için Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'ne girdiği yıla kadar beklemesi gerekti. Sıkıldığı zamanlarda, "aslında puanım İstanbul Hukuk'a da yetiyordu" demesi aramızda hep bir latife olarak kalmıştır. Yavuz'u sevenler onu, ne başka bir bölümde ne de başka bir üniversitede okurken hayal edemezler sanırım. En azından benim için Yavuz Boğaziçi, Boğaziçi de Yavuz demekti.

Yavuz'u, o HIST 105 dersinin asistanlığını yaparken tanıdım. Ben onun grubunda değil, Ayşe Tek Başaran'ın sınıfındaydım. Ama gel zaman git zaman onunla da sohbet etmeye başladık. Belki bölüme sonradan gelmemin hantallığı ile sınıf arkadaşlarımla çok da kaynaştığımı söyleyemem. O yüzden kendimi giderek Temel Bilimlerin en üst katındaki asistan odasında, onların sohbetlerine katılırken buldum. Ben, aynı durumda olsam, bir öğrenciye Ayşe, Yavuz ve Cihangir (Gündoğdu) kadar gönül açıklığı ile davranır mıydım diye o zaman bile düşündüğümü hatırlıyorum. Üçü de yakınım oldu, ama çok kısa bir süre sonra anlaşıldı ki ben Yavuz'un arkadaşı olacaktım. Bir günü özellikle hatırlıyorum.

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi önünde (6 Haziran 2015)

Okuldan çıkıp 559C ile Taksim'e gelmiştik. Sene 2003 olmalı. O gün saatlerce İstiklal Caddesi etrafında yürüdük. Botter Apartmanı önündeki irticalen yaptığı konuşmayı herhalde hazırlanarak yapabilecek sanat tarihçisi yok denilecek kadar azdır. O yürüyüş bizi Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Camii'ne kadar getirdi. Bir tarihçi olarak 'medhal' bulmak gerekirse arkadaşlığımıza, işte bu uzun yürüyüş benim için hayatım boyunca her sıkıştığımda aradığım, ilginç bir şey bulduğumda paylaştığım, her üzüntümde yanımda olan Yavuz Sezer ile dostluğumuzun başlangıcı olacaktır.

Yavuz, 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde bitirdiği yüksek lisans tezinin ardından bir seneliğine yeni bir proje için Budapeşte'de kalmış, "ab u havası muzır amma ebniyesi latif" olan bu şehirden çok da hazzetmemişti. Yalnız geçirdiği günlerde "metrosunun o insanın içine işleyen uğultusuna" tahammül edemiyordu. Aynı yılın Aralık ayında babası da vefat edince, Orta Avrupa Üniversitesi'ndeki yüksek lisans çalışması akim kaldı. Dostları ve sevenleri için bir teselli, tez konusu çerçevesinde kaleme aldığı "Macar Oryantalizmi" başlıklı makaledir.[1]

İstanbul'a geri geldikten sonra bir süre Koç Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı. Bu esnada hem Boğaziçi Ata Enstitüsü'nde doktora çalışmalarına devam ediyor hem de dostları ve sevdikleri ile İstanbul'un en bilinmedik, ücra köşelerine geziler düzenliyordu. 2008 yılında Edhem Eldem ve Çiğdem Kafesçioğlu gibi hocalarının destekleri ile Massachusetts Institute of Technology'deki Ağa Han İslam Mimarisi Programında doktoraya kabul edildi Yavuz. Haklı olarak hem çok mutlu hem de gururluydu. Bunun daha güzel şeylerin bir başlangıcı olduğunu düşünmüştük hepimiz.

Doktora programları, Atlantik'in iki farklı yakasındaki Cambridgelere savurdu bizi. Boston'da girdiği o kasvetli ruh halinde kendisine çok da yardımcı olmayan tez danışmanı Nasser Rabbat ile yıldızı pek barışmamıştı. Bu yıllar zor ve sıkıntılı geçiyordu. Biz bu süre içinde sıklıkla yazıştık, az da olsa görüştük. Daha sonra tekrar yürüyüşlerimize başlamamız ise ikimizin de araştırmalarımızı yürüttüğümüz İSAM kütüphanesinde karşılaştığımız 2011 yılına tekabül eder. Oradaki içten kahkahaları yüzünden "şimdi bizi kütüphaneden atacaklar" diye defalarca korktuğu-

Yavuz ile Beylerbeyi Sarayı'nın bahçesinde karşılıklı "tedvir" üsulü Musibetnâme okurken (23 Temmuz 2017)

mu hatırlarım. Sağ olsunlar, hiçbir zaman ikaz bile etmemişlerdir. Bir şey söyleseler Yavuz herhalde çok üzülür, belki de bir daha gitmezdi. Orada onu Kemal Beydilli Hoca'ya takdim ettiğim gün daha dün gibi hatırımda. Yavuz'un, Üsküplü olduğunu öğrenince, "Balkanların en asil, en gururlu insanlarıdır" demişti Kemal Hoca. Gerçekten de öyleydi Yavuz. İzzet-i nefsine çok önem verirdi.

Garaiptendir. Şimdi düşünüyorum, Yavuz'u bir kere bile o kütüphanede kitap okurken görmedim. Her zaman önünde bir kitap olurdu, ama okumaktan çok düşünürmüş gibi bir hali vardı onun. Hayatımda tanıdığım en entelektüel, en alim insanlardan birinin o kadar bilgiye ne zaman ulaştığını ben hiçbir zaman çözemedim. Benzersiz geniş bir ilgisi ve hudutsuz bir merakı vardı. Macarlar, Lehler, Litvanyalılar ve onların mimarisiyle ilgili bir sürü şey bildiği gibi son zamanlardaki merakı olan Azeriler üzerine de herhalde Türkiye'deki en önemli isim olmaya namzetti. Sinemasından, müziklerine, mimarisinden, yemeklerine kadar her şeyi ile ilgileniyordu "Azeri kardeşlerimizin." O alanda da şüphe yok, çok şeyler söyleyecek, çok şeyler anlatacaktı bize.

Onun Osmanlı kütüphane mimarisi ile ilgili daha şimdiden alanında köşe taşı olmuş tezi için herhalde bir şey söylemeye gerek yok. Benim asıl üzüntüm onun yapmayı düşünüp de yapamadıklarıdır. Mehterzade Ali Efendi'nin önemini, bina eminlerinin mimari kültürümüzdeki yerlerini, Aziziye Camii'nin planlarını, Bostancılar Ocağı'nda kurulan kütüphanenin tam mevkiini bize kim anlatacak artık? Ya da anlatacakların onun gibi anlatması mümkün olacak mı, hiç sanmıyorum. Yazılmayı bekleyen yüzlerce makale, onlarca kitap ne yazık ki Yavuz ile beraber bu dünyadan göçüp gittiler.

Tez danışmanım Chris Bayly'yi kaybettiğim 2015 yılında, ya da Norman Stone'nun irtihal-i dar-ı beka eylediği 2019 senesinde, böyle bir anı yazısı yazmayı düşünmüştüm. Bunlardan birini kaleme almış olsaydım hiç şüphesiz ilk okuyan Yavuz olacaktı. Onun Türkçe yazdığım bir metinde '*in memoriam*' lafzına takılacağını rahatlıkla gözümün önüne getirebiliyorum. Muhtemelen, bütün zarafeti ile, bu Frenk mukallitliğime karşı "bizim" gelenekten bir başlık bulsak çok daha iyi olur derdi. O belki vefeyâtı önerirdi, ben başka bir şey söylerdim. Saatlerce bu minvalde konuşur, sonunda uygun bir ifade bulurduk da. Ama Yavuz'un yokluğunda benim ne böyle bir karşılık arayacak mecalim ne de uzun uzun bunu tartışacak bir dostum var artık.

Eğer bir cennet var ise bu Yavuz için hiç şüphesiz ki sonsuz bir kütüphane olacaktır. Her odasında ayrı bir koleksiyon olan, birbirinden kıymetli yazmalar barındıran devasa bir kütüphane... Eşime bunu söylediğimde, o bütün gerçekçiliği ile "Yavuz tek başına olursa çok sıkılır, yanında okuduklarını heyecanla paylaşabileceği sevdiklerinin de olması lazım" dedi. Çok haklıydı. Yavuz, umarım o ebedî kütüphanede babanla yine buluşmuşsunuzdur ve beraber yine mimari kitaplarına bakıyorsunuzdur.

DİPNOT

1 Yavuz Sezer, "Hungarian Orientalism, Turanism and Karoly Kos's Sztambul (1918)," *CENTROPA* 7/2 (Mayıs 2007): 136-152.